

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

**BİR MİZAH KAYNAĞI OLARAK
İBN ‘ÂSİM EL-ENDELÜSÎ’NİN
HADÂİKU’L-EZÂHİR ADLI ESERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Şükrü DİNÇER

BURSA- 2017

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

**BİR MİZAH KAYNAĞI OLARAK
İBN ‘ÂSİM EL-ENDELÜSÎ’NİN
HADÂİKU’L-EZÂHİR ADLI ESERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Şükrü DİNÇER

Danışman:
Doç. Dr. Şener ŞAHİN

BURSA- 2017

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı'nda 701523047 numaralı Şükrü DİNÇER'in hazırladığı "Bir Mizah Kaynağı Olarak İbn 'Âsım El-Endelüsî'nin *Hadâiku'l-Ezâhir* Adlı Eseri" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 28/12/ 2017 günü 14:00 – 16:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının ..... (başarılı/başarısız) olduğuna ..... (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye

Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Doç.Dr. Senem Şahin (Uludağ Ün.)

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Doç.Dr. Hüseyin GÜNDAY
Uludağ Ün.

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Doç.Dr. Mehmet ÖZKAYA
Balıkesir Ün.

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

28/12/ 2017

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Bir Mizah Kaynağı Olarak İbn ‘Âsım el-Endelüsî’nin *Hadâiku’l-ezâhir Adlı Eseri*”** başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

12/12/2017

Adı Soyadı : Şükrü DİNÇER

Öğrenci No : 701523047

Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

Programı : Arap Dili ve Belagatı

Statüsü : Y. Lisans Doktora

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU
T.C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 12/12/2017

Tez Başlığı / Konusu:

Bir Mizah Kaynağı Olarak İbn 'Âsım el-Endelüsî'nin *Hadâiku'l-Ezâhir Adlı Eseri*

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 238 sayfalık kısmına ilişkin, 12/12/2017 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 5 'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları dâhil

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza
12/12/2017

Adı Soyadı: Şükrü DİNÇER

Öğrenci No: 701523047

Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Programı: Arap Dili ve Belagatı

Statüsü: Yüksek Lisans

Danışman

Doç. Dr. Şener ŞAHİN
12.12.2017

ÖZET

Yazar	: Şükrü DİNÇER
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı	: Arap Dili ve Belagatı
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans
Sayfa Sayısı	: XV+112
Mezuniyet Tarihi	: 12/12/2017
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Şener ŞAHİN

“BİR MİZAH KAYNAĞI OLARAK İBN ‘ÂSİM EL-ENDELÜSÎ’NİN HADÂİKU’L-EZÂHİR ADLI ESERİ”

İslam’ın ilk asırlarında yaşanan büyük fetihler neticesinde geniş bir coğrafyaya hükmeden Müslümanlar siyasi ve askeri alandaki başarılarını ilim faaliyetlerinde ve edebi sahada da göstermişlerdir. Bir yandan telif çalışmaları yoğun bir şekilde devam ederken diğer yandan tercüme faaliyetlerine başlanmıştır. İşte bu döneme tekabül eden Müslüman Arap mizahının gelişimi sürecinde ortaya konulan edebi malzeme mizah derleyicileri tarafından kayda geçirilmiş ve bu alanda modern Türk araştırmacısı tarafından da keşfi bekleyen geniş bir literatür ortaya konmuştur. Endülüs’te kurulan bağımsız bir İslam devleti Arap coğrafyasında doğup gelişen İslam kültür ve medeniyetinin en önemli sacayaklarından birini oluşturmuştur.

Bu kültür ve medeniyetin taşıyıcıları olan ilim adamları ve edipler içerisinde önemli isimlerden biri olduğu, telif ettiği eserlerden anlaşılan İbn ‘Âsım el-Endelüsî el-Gırnâtî’nin (ö. 857/1426) *Hadâiku’l-Ezâhir* adlı mizah derlemesi bu çalışmanın konusunu teşkil etmektedir. Ortaya konulan tezde İbn ‘Âsım’ın *Hadâiku’l-Ezâhir*’inde yer verdiği bazı önemli mizahi şahsiyetler, tipolojiler, konu ve temalar tespit edilmiş, ilgili başlıklara dair örnek anekdotlar sunulup bazı değerlendirmeler yapılmış, böylelikle eserin hem mizah disiplini hem de mizah tarihi açısından değeri saptanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İbn ‘Âsım el-Endelüsî el-Gırnâtî, *Hadâiku’l-Ezâhir*, Mizah, Müslüman Arap mizahı, Anekdot, Nükte, Endülüs.

ABSTRACT

Name /Surmane	: Şükrü DİNÇER
University	: Uludağ University
Institution	: Social Science Institution
Master of Science	: Temel İslam Bilimleri
Science Fellow	: Arap Dili ve Belagatı
Degree Awarded	: Master
Page Number	: XV + 112
Degree Date	: 12/12/2017
Supervisor	: Doç. Dr. Şener ŞAHİN

THE BOOK OF “HADÂIKU’L-AZÂHIR” BY İBN ‘ÂSİM AL-ANDALUSÎ AS A SOURCE OF HUMOUR

Muslims who ruled a wide geography as a result of great conquest in the first centuries of Islam had also spectacular success in science and literature fields as it was in political and military areas. While compilation works were continuing, translation process had also started. During that period of the development of Muslim Arabic humor, the literary works had been recorded by the humor compilers. That wide literature opened a door to the modern Turkish researcher to investigate the area.

The independent Islamic state in Andalusia played an important role for the development of Islamic culture and civilization. Also many important scientists and literature authors were raised in the area. Among those scholars, İbn‘Âsım al-Andalusî al-Gırnâtî (857/1426) was examined in this study with his humor compilation work, called *Hadâiku’l-Azâhir*. In this research, some of the important humorous characters, typologies, subjects and themes were identified and evaluated with the exemplifying anecdotes related with the topics. It is aimed to reveal the value of the work in the aspect of humor discipline and humor history.

Keywords: İbn ‘Âsım al-Andalusî al-Gırnâtî, *Hadâiku’l-Azâhir*, Humor, Muslim Arabic humor, Anecdotes, Wit, Andalusia

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	II
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU	III
YEMİN METNİ	IV
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
İÇİNDEKİLER.....	VII
KISALTMALAR.....	X
ÖNSÖZ.....	XII

GİRİŞ

A. İBN ‘ÂSİM EL-ENDELÜSÎ’NİN HAYATI.....	2
B. ESERLERİ	2
C. HADÂİKUL-EZÂHİR’İN EBÛ HEMMÂM TAHKİKİNDE YARARLANILAN NÜSHALARIN TANITIMI	3
1) Fas Taş Baskı Nüshası	3
2) Dârü’l-Kütübi’l-Mısriyye Nüshası.....	3
3) Escorial Nüshası.....	4
D. HADÂİKUL-EZÂHİR’ DE KULLANILAN KAYNAKLAR	4
E. HADÂİKUL-EZÂHİR’İN İSPANYOL EDEBİYATI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ..	5
F. HADÂİKUL-EZÂHİR’İN HEDEF KİTLESİ VE TELİF AMACI.....	6
G. BİR MİZAH KAYNAĞI OLARAK HADÂİKUL-EZÂHİR’İN ÖNEMİ	7
H. HADÂİKUL-EZÂHİR’DE YAPI VE DÜZEN	7

I. BÖLÜM
HADÂİKÜ'L-EZÂHİR'DE MİZAHİ
KARAKTERLER VE MEŞHUR NÜKTEDANLAR

A. MİZAHİ KARAKTERLER VE TİPOLOJİLER.....	14
1) Ahmaklar ve Dalgınlar.....	14
1.a. Tescilli Ahmaklar	15
1.b. Saf Çocuklar	16
1.c . Küttâp Hocaları, Muallimler.....	16
1.d. Saf veya Ahmak Rolü Oynayanlar.....	18
2) Zekiler.....	19
2.a. Zeki Adamlar	20
2.b. Zeki Çocuklar	22
2.c. Zeki Hayvanlar.....	23
3) Cimriler.....	23
4) Bedeviler.....	25
5) Tufeylîler	28
6) Oburlar.....	31
7) Sahte Peygamberler	34
8) Hırsızlar.....	36
9) Dilenciler ve Arz-ı Hacette Bulunanlar	37
10) Sakiller	41
11) Körler, Şaşılar, Tek Gözlüler.....	44
12) Çirkinler.....	46
13) Sarhoşlar	48
14) Muhannesler	50
B. MEŞHUR VE POPÜLER NÜKTEDANLAR.....	51
1) Eş‘ab.....	51
2) Ebû Nüvâs	54
3) Ebü‘l-‘Aynâ	55

4) Cemmâz	59
5) Müzebbid	60
6) Ferezdak	63
7) Ebû Dülâme.....	64
8) Cuhâ	66
C. NASRETTİN HOCA FIKRALARI.....	68

II. BÖLÜM

HADÂİKU'L-EZÂHİR'DE ÖNE ÇIKAN MİZAHİ KONU VE TEMALAR

A. DİNİ MUHTEVALI MİZAH.....	72
1) Dini tiyolojiler.....	72
1.a. İmamlar ve Müezzinler	72
1.b. Zahitler, Sûfiler	74
1.c. Fakihler ve Kadılar.....	75
1.d. Halk Vaizleri (Kussâs).....	78
2) Kur'an'la Nükte	79
3) Hadisle Nükte.....	85
B. MEZHEPSEL TARTIŞMALARA DAYALI MİZAH.....	87
C. MUFÂHARE KONULU ANEKDOTLAR.....	89
D. TAHKİR İÇERİKLİ ANEKDOTLAR	91
E. HAYAT KURTARAN CEVAP MUHTEVALI ANEKDOTLAR	92
F. GRAMER KONULU VE KELİME OYUNLARINA DAYALI MİZAH	94
G. KADIN FİĞÜRÜ ETRAFINDA KURGULU MİZAH	96
H. MÜCUN (MÜSTEHCEN İÇERİKLİ NÜKTE) BAHİSLERİ	100
I. FABLLAR.....	102
SONUÇ.....	105
KAYNAKÇA.....	109

KISALTMALAR

b.	bin, İbn
bkz.	Bakınız
çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	Hicrî
haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
md.	Madde, Maddesi
nşr.	Neşreden
ö.	Ölümü
s.	Sayfa
şerh.	Şerheden
thk.	Tahkik
t.y.	Tarih yok
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve diğerleri
y.y.	Yer yok

ÖNSÖZ

Bir fenomen olarak, beşer tarihinde insanın yaşadığı tüm zaman ve mekânlarda varolagelen mizah, çağlar boyunca insanoğlunun onsuz yapamadığı entelektüel etkinliklerinden biri olmuştur. Güldürme ve eğlendirme gibi sosyal bir işlevi yerine getiren mizahtan, eğitime ve yönlendirme maksadıyla da çokça istifade edilmiştir. Bu yönleriyle insanın kültürel hayatında temel bir boşluğu doldurmuş, tarihi süreç içerisinde evrilerek günümüze kadar hem halkların şifahi geleneğinde hem de yazılı edebiyatlarında varlığını dinamik bir biçimde sürdürmüştür. Dünya edebiyatının mizah biraşında kayda geçen materyalin teknik bakımından kurgulanışı, anlatılarda yer alan kahramanlar, hadiselerin yaşandığı zaman-mekân unsurları, gülmeyi sağlayan temalar ve konular toplumdan topluma farklılık arzetsede son tahlilde insanlığın sempatik bir ortak paydası vardır: Güldürü.

Konu ve tema bakımından oldukça zengin ve geniş bir yelpazeye sahip olan klasik Arap mizahı, Arap edebiyatı içerisinde önemli bir yerde konumlanmaktadır. Mizahi anlatılar İslamın ilk asırlarında Müslüman Arap coğrafyasında yetişen ilim adamları tarafından ansiklopedik tarzda yazılan eserler başta olmak üzere geniş bir literatürde kendine genişçe yer bulurken, mizaha dair müstakil çalışmalar şeklinde kaleme alınan eserlerin de ana çerçevesini oluşturmuştur. Mizahi anekdotların yer aldığı, farklı usüllerle telif edilen eserlerin tamamı göz önünde bulundurulduğunda klasik Arap mizahı literatürü oldukça ciddi bir birikim olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha çok Müslüman Doğu'da yaşamış müelliflerin ilgi alanına giren mizahi anekdotları derleme çalışmaları Endülüslü bazı müellifler tarafından da dikkat çekmiş ve bu alanda bazı eserler telif edilmiştir. Bu tür telifler içerisinde İbn 'Âsım'ın *Hadâiku'l-ezâhir*'i çok önemli bir yere sahiptir. Bizim tezimizde adı geçen eseri temel kaynak olarak almamızın altında yatan en önemli saik, tespit edebildiğimiz kadarıyla, eserin Endülüs coğrafyasında mizah alanında yazılmış tek müstakil eser olmasıdır. Bizi böyle bir çalışmayı tercih etmeye sevkeden ikinci bir neden ise *Hadâiku'l-ezâhir*'in Arap mizahını özelde Endülüse genelde ise Avrupaya taşımada köprü vazifesi görmesidir. Aka-

demik çevrelerde hak ettiği ilgiyi yeterince göremeyen klasik Arap mizahını bir nebze de olsa tanıtmaya ve özellikle bu mizah anlayışını Endülüse yansıyan biçimiyle insanımıza aktarma arzusu tercihimizi bu yönde kullanmamızdaki bir başka nedendir.

“Bir Mizah Kaynağı Olarak İbn ‘Âsım El-Endelüsi’nin *Hadâiku’l-Ezâhir adlı eseri*” şeklinde isimlendirilen yüksek lisans çalışmamızda değerlendirmeler ve aktarımlar, iki farklı tahkiki bulunan *Hadâiku’l-ezâhir*’in Ebû Hemmâm Abdüllatif Abdülhalim’e ait tahkiki temel kaynak alınarak yapılmıştır. Diğer muhakkik Afif Abdurrahman’ın tahkikine ise tüm çabalarımıza rağmen ulaşamamıştır.

Bir “Giriş” ve iki ana “Bölüm”den oluşan tezimizin “Giriş” bölümünde *Hadâiku’l-ezâhir*’in müellifi İbn ‘Âsım’ın hayatına kaynaklarda yer aldığı kadarıyla değinilerek eserleri hakkında kısaca bilgiler verilmiştir. Sonrasında ise eserin elimizde bulunan iki el yazma nüshası ve Fas taşbaskısı hakkında özet bilgiler verilmiş ve bazı değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bunları takiben İbn ‘Âsım’ın, eserin telifinde yararlandığı temel kaynak adları sıralanmış, eserin yapı ve düzeni, bir mizah kaynağı olarak önemi, Endülüs edebiyatı üzerindeki etkileri ve telif amacı gibi konu başlıklarıyla eserin ehemmiyetine dair genel bir fotoğraf verilmeye çalışılmıştır.

Eserin ana gövdesini oluşturan iki bölümden birincisi “Tipolojiler ve Karakterler” başlığı altında, İbn ‘Âsım’ın *Hadâiku’l-ezâhir*’ini okumalarımız sırasında, genel olarak eserin muhtelif Hadika ve Bap’larında dağınık bir biçimde yer verildiğini tespit ettiğimiz tipolojiler ve karakterler bir düzen içerisinde alt başlıklar haline getirilmiştir. Klasik Arap mizahında yer alıp aynı zamanda *Hadâiku’l-ezâhir*’de de kaydedilen belirli mizahi karakterle ilgili tanıtıcı bilgiler verilerek kısa değerlendirmeler yapılmış, bu karakterlerin mizah felsefesini ve dünya görüşlerini yansıttığını düşündüğümüz temsilci niteliğindeki bazı anekdotlar tercümeleriyle birlikte sunulmuştur. Yine bu bölümde Müslüman Arap coğrafyasında hayat sürmüş, nüktedan kişilikleri ile toplumda ün yapmış, *Hadâiku’l-ezâhir* başta olmak üzere Endülüs’te kaleme alınan mizah içerikli eserlerle bu bölgede de tanınmış dönemin popüler nüktedanları hakkında kısa bilgiler verilerek bizzat kahramanı oldukları mizahi anekdotlar aktarılmıştır.

Hadâiku'l-ezâhir'de “Konu ve Temalar” başlıklı ikinci bölümde ise yine okumalarımız sonucunda eserin muhtevasında yer aldığını tespit ettiğimiz mizahi muhtevaya sahip bir dizi konu ve tema belirli bir disiplin içerisinde alt başlıklar haline getirilmiştir. Klasik Arap mizahında kayda alınan anekdotlardan edindiğimiz bilgilerden istifadeyle her konu ya da tema girişinde ilgili konu ya da temaya dair temel bilgiler verilerek mizah tarihi açısından bazı saptamalarda bulunulmuştur. Yine alt başlıkların içeriğinde de ilgili bir tema ya da konuyu en güzel şekliyle örneklediğini düşündüğümüz anekdotlara yer verilmiştir. Metinlerin Arapça'dan Türkçe'ye aktarılmasında ise, zaman zaman hikâyenin mizahi vurgusunu öne çıkaracak biçimde serbest bir çeviri tercih edilmiştir.

Sonuç bölümünde ise çalışmamız süresince fark ettiğimiz, genelde Arap mizah tarih ve kültürü özelde de *Hadâiku'l-ezâhir* açısından önemli gördüğümüz hususlar maddeler halinde sıralanmıştır.

Bu vesileyle, *Hadâiku'l-ezâhir*'in baştan sona okunmasında, kendisinden sürekli yardım gördüğüm, ayrıca gerekli uyarı, yönlendirme ve değerlendirmeleriyle tezin oluşması ve olgunlaşması noktasında her türlü desteği veren değerli danışman hocam Doç. Dr. Şener Şahin Beye; bu alana adım atmamızda payları bulunan ve bu sahada ufukumuzun açılmasında değerli katkıları olan kıymetli hocam Doç. Dr. Hüseyin Günday Beye akademik alanda görüşlerinden istifade ettiğim Yrd. Doç. Ali İhsan Akçay Beye ve manevi kahramanlarım eşim ve kızlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

GİRİŞ

A. İBN ‘ÂSİM EL-ENDELÜSÎ’NİN HAYATI

Maliki fıkıh ekolünün Endülüs topraklarında yetiştirmiş olduğu en seçkin fıkıh otoritelerinden İbn ‘Âsım hicri 760 (miladi 1359) senesinde Ğırnata’da doğmuştur. Tam adı Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Ebû Bekir İbn ‘Âsım el-Kaysî el-Endelüsî el-Ğırnâtî’dir. İbn ‘Âsım künyesi dedesinin dedesi olan Âsım’a nispetledir.¹ Kaynaklarda, henüz çocuk yaşlarda kitap ciltçiliği ile meşgul olduğu belirtilen İbn ‘Âsım nahiv, mantık, beyan ve fıkıh ilimlerinde derinleşerek döneminin en seçkin âlim, şair ve ediplerinden biri olmuştur.² Birçok ilimde elde ettiği derinliği siyaset sahasındaki tecrübeleri ile de birleştirerek telif ettiği *Hadâiku’l-‘ezâhir*’i Nasrîler Devleti sultanı II. Yusuf’a takdim etmiş bu suretle 1391 senesinde onun veziri olma mertebesine kadar yükselmiştir. Ancak Nasrîler Devleti sarayında yaşanan siyasi entrikalar ve devlet içerisinde süregelen iç çekişmeler nedeniyle bu makamda uzun süre kalamamış, vezirlik görevinden sonra ise kendisine Ğırnata’da kâdilkudâtlık vazifesi tevdi edilmiştir. Kaynaklarda hakkında fazla bilgiye rastlanmayan İbn ‘Âsım 11 Şevval 829’da (16 Ağustos 1426) Ğırnata’da vefat etmiştir.

B. ESERLERİ

Terâcim kitaplarında İbn ‘Âsım’a nispet edilen birkaç eser adı zikredilmektedir. Ancak bunlardan en meşhuru Maliki mezhebinin el kitapları arasında da yer alan ve manzum olarak recez vezniyle telif edilmiş olan *Tuhfetü’l-hükkâm fî nüketi’l-‘ukûd ve’l-ahkâm* adlı çalışmadır. 1698 beyitlik bu kitap sahasının en popüler eserlerinden olup şöhretinden dolayı ayrıca müellifinin ismine nispetle “*el-‘Âsımiyye*” şeklinde de adlandırılmıştır. Muhtasar bir fıkıh kitabı olan eser, Mısırda neşredilmiş ve Fransızcaya da tercüme edilmiştir. Fas camiinde öğrenciler tarafından halen mütâlâ edilmesi nedeniyle eser şöhretini günümüzde de sürdürmektedir. Eser, II. İbn Hatîb olarak adlandırılan ve babası gibi vezirlik makamına kadar yükselmiş -ayrıca kâtiplik görevlerinde de bulunmuş olan- İbn ‘Âsım’ın oğlu Ebû Yahya İbn ‘Âsım tarafından şerh edilmiştir.

¹ Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), “İbn ‘Âsım Ebû Bekir” md., Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, XIX; s. 327.

² Ebû Bekr Muhammed b. Muhammed b. ‘Âsım el-Ğırnâtî, İbn ‘Âsım, *Hadâiku’l-‘ezâhir, fî müstehsini’l-‘ecvibe ve’l-müdhikât ve’l-hikem ve’l-emsâl ve’l-hikâyât ve’n-nevâdir*, Dârü’l-kütübi ve’l-vesâiki’l kav-miyye, thk. Ebû Hemmâm Abdüllatif Abdülhalim, Kahire, 2014, s. 35.

Müellifimizin bir diğer meşhur eseri, çalışmamızın da ana konusunu teşkil eden *Hadâiku'l-ezâhir min müstahseni'l-ecvibe ve'l-mudhikât ve'l-hikem ve'l-emsâl ve'l-hikâyât ve'n-nevâdir*'dir. Farklı kategorilere dair zengin bir fikra malzemesini derleyen bu kitap hakkında ayrıntılı bilgi ve yorumlar ileride gelecektir.

Kaynaklarda İbn 'Âsım'a nispet edilen diğer eserlerin isimleri ise şöylece sıralanabilir:

1. *Mürteka'l-vüsûl ilâ (ma'rifeti) 'ilmi'l-usûl*
2. *el-Emelü'l-merkûb fî kırââti Ya'kûb*
3. *Îzâhu'l-me'ânî fî'l-kırââti's-semâni (fî kırâati'd-dâni)*
4. *Neylü'l-münâ fî'htisâri'l-Muvâfakât*
5. *Mehye (Menbe)'ü'l-vüsûl fî 'ilmi'l-usûl*
6. *el-Mûcez fî'n-nahv*
7. *Kenzü'l-müfâviz fî 'ilmi'l-ferâiz*
8. *Îzâhu'l-ğavâmiz fî 'ilmi'l-ferâiz.*

C. HADÂİKU'L-EZÂHİR'İN EBÛ HEMMÂM TAHKİKİNDE YARARLANILAN NÜSHALARIN TANITIMI

İlmi kriterler bakımından *Hadâiku'l-ezâhir*'in en sağlam tahkikini ortaya koyan Ebû Hemmam Abdüllatif Abdülhalim, mukaddimede verdiği bilgilere göre eserin tahkinde üç farklı nüshadan yararlanmıştı. Önce bu nüshaları kısaca tanıtalım.

1) Fas Taşbaskı Nüshası

Her bir sayfası 18 satırdan oluşan 319 sayfalık bu nüshada baskı tarihi bulunmamaktadır. Nispeten daha az sayıda hata içeren bu nüshada dipnot sayısı da oldukça azdır. Diğer nüshalarla karşılaştırıldığında, bu nüshanın basımını yapan şahsın eserin tertibine açıkça müdahalede bulunduğu, sözgelimi 5. Hadika'nın büyük ölçüde kısaltılıp hacimce neredeyse üçte bire düşürüldüğü dikkatlerden kaçmamaktadır. Yine bu nüshada basımı gerçekleştiren kişinin eserdeki bazı hataları düzeltme yoluna gittiği, zaman zaman da metinde unutulduğunu varsaydığı kelimeleri metne ilave ettiği göze çarpmaktadır.

2) Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye Nüshası

Hadâiku'l-ezâhir'in Mısır Hidiv Kütüphanesi mührü taşıyan ve 1833 numarada kayıtlı görünen bu nüshası 147 varaktan oluşmaktadır. 20 satırlık sayfalardan oluşan nüshanın bazı bölümlerinde sayfa düzenini ihlal edecek şekilde büyükçe delikler mevcuttur.

Eserde varakların tertibinde görülen bu türden düzensizliklerin yanı sıra şair İbn ‘Abbâd el-Endelüsî el-İşbilî’ye ait olduğu anlaşılan bazı şiir parçalarının da yine müstensih tarafından esere ilave edildiği görülmektedir. Diğer nüshalara nispetle bu nüshada sayfa kenarlarına hiç de gerekli olmadığı halde fazlaca açıklama ve yorumlar düşülmüştür. Nüsha, müslüman telif geleneğine uygun biçimde Hz. Peygambere salâvat ile bitirilmiştir.

3) Escorial Nüshası

Escorial kütüphanesinde 1875 numarada kayıtlı 264 sayfalık bu nüshanın üzerinde daha önce kayda geçmiş olduğuna işaret eden bir rakam (42 rakamı) bulunmaktadır. Diğerleriyle mukayese edildiğinde orijinaline en yakın ve en az hata içeren nüsha olma özelliği taşıyan eser yine diğerlerinden farklı olarak besmele ve salvele ile başlamaktadır.

Abdüllatif Abdülhalim’in eserin tahkikinde kullandığı yukarıda zikri geçen üç nüshanın dışında yine *Hadâiku’l-ezâhir*’e ait olduğunu ifade ettiği lakin kendisinin ulaşamadığı iki el yazması daha vardır ki biri eserin Londra nüshası diğeri ise Rabat kütüphanesinde bulunan nüshasıdır. Muhakkikin değerlendirmesine göre Londra nüshası diğer nüshalar içerisinde en eskisidir. Eserin muhakkiki Abdüllatif Abdülhalim yukarıda bahsedilen ve *Hadâiku’l-ezâhir*’in tahkikinde ele alınan üç nüshanın ilk ve son sayfalarının birer kopyalarını İbn ‘Âsım’ın mukaddimesinin hemen öncesine almıştır.³

D. HADÂİKU’L-EZÂHİR’DE KULLANILAN KAYNAKLAR

İbn ‘Âsım’ın *Hadâiku’l-ezâhir*’in telifinde yararlandığı kaynaklar genel itibariyle Müslüman doğuda kaleme alınan eserler olmakla birlikte içlerinde, özellikle halk deyişlerinden oluşan 5. Hadika’nın telifinde istifade edildiği bilinen İbn ‘Abdi Rabbih, İbn Hişam el-Lahmî, İbn Kuzmân gibi Endülüs coğrafyasının yetiştirdiği seçkin âlim, şair ve ediplere ait eserler de bulunmaktadır. Bu üç isimden biri olan İbn Abdi Rabbih’in müellifi olduğu *el-‘İkdü’l-ferîd 5. Hadika*’yla beraber diğer bölümlerin telifinde de İbn ‘Âsım tarafından en fazla yararlanılan kaynak olma özelliğini taşımaktadır. Ebû Hemmâm’ın ifadesine göre eserin telifinde yoğun olarak yararlanılan temel kaynaklar şunlardır:

- *el-Beyan ve’t-tebyîn (el-Câhız)*
- *el-Buhalâ (el-Câhız)*
- *el-Hayevân (el-Câhız)*
- *Ahbârü’l-hamkâ ve’l-muğaffelîn (İbn Cevzî)*
- *el-Emâlî (Ebû Ali el-Kali)*

³ *Hadâiku’l-ezâhir*, s. 39-44.

- *Tabakâti fuhûli 'ş-şuarâ (İbn Selâm)*
- *el-Eğânî (el-İsfahânî)*
- *Zehrü 'l-âdâb (el-Husrî)*
- *Divânü Beşşâr*
- *Divânü Ebî Nüvâs*
- *Divânü Di 'bil*
- *Divânü 'l-Mütenebbî*⁴

Ancak bu tezin kaynakça kısmındaki zenginlikten de anlaşılacağı üzere, İbn 'Âsım zikri geçen on küsur eserden çok daha kabarık sayıdaki bir eser listesinden yararlanmışır.

E. HADÂİKU'L-EZÂHİR'İN İSPANYOL EDEBİYATI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

İbn 'Âsım'ın yaşadığı dönemde bazen barış içerisinde ama genellikle savaş halinde olan Endülüs Müslüman toplumu ile Kastilya halkının iç içe oluşu; keza vezirlik ve kadılık gibi önemli bazı devlet görevlerinde bulunması İbn 'Âsım'ın Kastilya krallığında konuşulmakta olan İspanyolca'ya vakıf olabileceğini akla getirmektedir. Nitekim *Hadâiku'l-ezâhir*'de geçen birçok nüktenin eski ve yeni İspanyolca kaynaklarda yer aldığına tanık olmaktadır. Bu durumdan kaynaklanmış olmalı ki bazı çevrelerde *Hadâiku'l-ezâhir*'in İspanyolcaya tercüme edildiği kanaati yaygınlaşmıştır. Ne varki bu iddiaları doğru kabul etmemizi gerektirecek herhangi bir bilimsel kanıt bulunmamaktadır.⁵

Her ne kadar İspanyolcaya nakledilen bazı rivayetlerin İbn 'Âsım'ın yaşadığı dönemden daha önceki kimi yazılı kaynaklara aidiyeti biliniyorsa da İspanyol halkının dilinde tedavül eden rivayetlerden en azından bir kısmının kaynağının *Hadâiku'l-ezâhir* olabileceği de ihtimalden uzak tutulmamalıdır.

Hadâiku'l-ezâhir'in İspanyol edebiyatı üzerindeki en belirgin etkisi, İbn 'Âsım'ın muasırı olan Endülüs Müslümanları ile Kastilyalılar arasında sınır bölgesinde cereyan eden savaşta Castilya ordusunun komutanı olarak görev yapan Merkez Di Santiana'ın kaleme aldığı *Emsal* kitabında görülmektedir. Zira *Hadâiku'l-ezâhir*'in muhakkiki Ebû Hemmâm Abdüllatif Abdülhalim'in belirttiğine göre bu kitapta yer alan halk emsali ile *Hadâiku'l-ezâhir*'de bulunan halk emsali arasında büyük benzerlikler söz konusudur.⁶

⁴ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 25.

⁵ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 26.

⁶ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 27.

Yine Ebû Hemmâm Abdülatif Abdülhalim'in tespitlerine göre, 16. yüzyılın son çeyreğinde Melchor de Santa Cruz de Duenas tarafından telif edilen *Floresta Espanola* adlı eser de İbn 'Âsım ve eserinden etkilenmiş görünmektedir. Ebû Hemmâm, *Hadâiku'l-ezâhir*'de yer alan mizahi karakter ve temalara bu eserde fazlaca yer verildiğini, ayrıca eserin muhteva ve üslup açısından *Hadâiku'l-ezâhir*'le büyük benzerlikler gösterdiğinin altını çizmektedir.⁷

Aynı zamanda Endülüs Arap edebiyatının İspanyol edebiyatı üzerinde bıraktığı somut etkilerden biri anlamına gelebilecek kritik bir husus da, bizzat İbn 'Âsım'ın *Hadâiku'l-ezâhir*'inde yer alan bir hikâyenin kendisinden yaklaşık iki asır sonra yaşamış olan *Don Kişot* müellifi Cervantes'in bir hikâye derlemesinde aşağı yukarı aynı şekliyle yer almasıdır.⁸ Sözü edilen hikâye Cervantes'in hikâyesinden sadece ana kahramanının erkek oluşu farkıyla ayrılmaktadır.

Hadâiku'l-ezâhir, telif edildiği tarihten itibaren yakın zamanlara kadar muhteva-sındaki mizahi birikim sayesinde hem dünün hem bugünün derlemelerine kaynaklık etmeye devam etmektedir. Sözelimi Arjantinli şair yazar Jorge Luis Borges'in 1986 yılında kaleme aldığı ve Fas'ta Arapça olarak yayınlanan *Bin Bir Gece Masalları* adlı derlemesinin "Aynalar ve labirentler" başlığını taşıyan hikâyenin kaynağı *Hadâiku'l-ezâhir*'dir.⁹

F. HADÂİKU'L-EZÂHİR'İN HEDEF KİTLESİ VE TELİF AMACI

Eser hakkında doyurucu bilgiler bizzat müellifin kendisinden gelmektedir. Gırnata'daki Müslüman halka kadılık yapan İbn 'Âsım, halk ile iç içe yaşamış olmasının verdiği tecrübe ile onların mizah alanındaki ihtiyacıyla ilgilenmeyi de ihmal etmemiş, hatta kaleme aldığı eserinin Mukaddime'sinde böyle bir eserle ne gibi ulvi gayelere hizmet edilebileceğini açıkça ifade etmiştir:

Eserim kalp ve gönülleri rahatlatır, eğlenceli meclislere kapı aralar, gündüz ve gece sohbetlerinde yarenliğine ihtiyaç duyulur, ayrıca misafirler için bir ikram, yolcular içinse bir yol azığı mesabesindedir.¹⁰

Kanaatimizce, yaşadığı dönemin siyasi çalkantılarla dolu oluşu, keza Müslüman Endülüs coğrafyasının emirler arasındaki rekabet ve ihtilaflar sebebiyle yürek burkan bir

⁷ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 28.

⁸ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 30.

⁹ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 31.

¹⁰ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 51.

manzara arz etmesi de İbn ‘Âsım’ı böyle bir eser telif etmeye sevk etmiş olabilir. Hatta İbn ‘Âsım’ın bu eseri, müslüman halkı ve ulemayı yaşanan dramatik tarihsel olaylar sebebiyle rehabilite etmeye dönük bilinçli bir çabanın ürünü olduğu izlenimi de vermektedir.

G. BİR MİZAH KAYNAĞI OLARAK HADÂİKU’L-EZÂHİR’İN ÖNEMİ

Hadâiku’l-ezâhir muhtevasının büyük bir kısmı itibariyle doğu Müslüman kültürünün izlerini taşımaktadır. İbn ‘Âsım’ın eserini telif ederken kullandığı kaynaklara baktığımızda bu durumu kolaylıkla anlayabiliriz. Temel kaynaklarının doğu menşeli olması *Hadâiku’l-ezâhir*’in, doğu Müslüman mizahının Avrupa kıtasına taşınmasında büyük vazife icra ettiğini göstermektedir. Diğer taraftan da eserin Endülüs orijinli anekdotları bünyesinde barındırıyor olması, müellifinin yaşadığı çevrenin izlerini taşıdığı anlamına gelmektedir.

Hadâiku’l-ezâhir, kendisinden önceki dönemde telif olunan ansiklopedik mahiyeteki edebiyat antolojilerinden yararlanmakla kalmamış, asılları gün yüzüne çıkmamış pek çok kaynaktan yaptığı nakillerle de bu değerli tarihi malzemenin korunmasına vesile olmuştur. Bunu eserde yer alan bazı rivayetlerin mizah içerikli klasik Arap edebiyatı kaynaklarında geçmemesinden yola çıkarak söylememiz mümkündür. Bu durum bir mizah kaynağı olarak eserin önemini ve değerini daha da artırmaktadır. Ayrıca eser Endülüs’ün yetiştirdiği ünlü âlim ve şair İbn Abdirabbih’in (ö. 328/ 940) zengin bir ahbâr ve nevâdir malzemesi içeren sekiz ciltlik eseri *el-‘İkdü’l-ferîd*’inden¹¹ sonra eğlence edebiyatı alanında Endülüs coğrafyasında kaleme alınmış en önemli mizahi kaynaktır.

H. HADÂİKU’L-EZÂHİR’DE YAPI VE DÜZEN

Hadâiku’l-ezâhir’in muhtevasındaki anekdotik malzemeyi mizah boyutuyla incelemeye geçmeden önce İbn ‘Âsım’ın, eserine nasıl bir şekli düzen verdiğinden söz etmek yararlı olacaktır. Esasen bu şekli düzene ve belirli ölçüde planlı oluşa bizzat müellif eserinin mukaddimesinde dikkat çekmektedir:

---

¹¹ Kendisi de hazırcıevap ve nüktedan bir kişiliğe sahip olan İbn ‘Abdi Rabbih, her biri kıymetli bir taşın adını taşıyan 25 bölümden oluşan *el-‘İkdü’l-ferîd*’inin bazı bölümlerini mizahi temalara tahsis etmiş görünmektedir. Bilhassa 6, 11, 12, 22 ve 25. bölümler, klasik mizahın çoğu komik tiplemesine ya da gülmece temasına yer veren zengin bir mizahi içerik sunmaktadır.

Okuyanlara ve dinleyenlere kolaylık sağlaması ve de yararlı olması bakımından kitabımı olabildiğince sistematik bir biçimde telif etmeye gayret ettim. Birbirine benzer (konu, tema, tipoloji) hususları bir araya getirmeye çalıştım.¹²

Endülüs edebiyatı telif geleneğinde olduğu gibi İbn ‘Âsım da altı bölümlük eserinin her bir bölümünün başına “hadîka” (bahçe) üst başlığını koymuştur. “Hadîka” olarak adlandırılan bu bölümler daha sonra baplara ayrılmış, bazı bapların altında da duruma göre ayrıca fasıllar açılmıştır. Ancak ifade etmek gerekir ki, yukarıda bizzat müellif tarafından belirtilen durum eserin tümüne şamil kusursuz bir planı da işaret etmemektedir. İlgili bölümler, muhtevastaki mizahi materyalin temel tipolojilerini ve temalarını belirgin bir çizgiyle kategorize etmemize imkân verecek ölçüde titiz ve sağlam bir düzene göre planlanmış değildir.

Zira müellif her ne kadar altılı bir taksimat yapıp ayrıca baplandırmaya gitmişse de, aynı kategoride yer alması mümkün olan bazı anekdotların farklı bölümlerde yer aldığına keza aynı bap ve fasıllar altında yer alması uygun düşmeyen kimi anekdotların da aynı kategoriye dâhil edilmeye çalışıldığına tanık olmaktadır. Sözelimi, klasik mizahın popüler karakterlerinden çirkin ve hacamatçı ile ilgili anekdotlar kitabın neredeyse her yerine serpiştirilmişken, dilenci, doktor kör, ağıtçı gibi bazı mizahi karakterlerle ilgili anlatılar aynı kategoride ve peş peşe zikredilebilmektedir.¹³ Esasen bu durum başka birçok tema ve karakter için de geçerlidir.

Muhtevaya dair bilgi vermeye geçmeden önce *Hadâiku’l-ezâhir*’in başlık, alt başlık ve içerik durumlarını gösteren genel bir planını resmetmeye, bu suretle eserin muhtevasına panoramik bir bakış imkânı sunmaya çalışacağız.

I. HADİKA

Pratik cevaplar ve hoş diyaloglar

Birinci Bap: Susturucu Cevaplar

Bu bap altında yer verilen uzunlu kısısalı tüm anekdotlar incelendiğinde bunların genelde susturucu bir cevapla final yapan rivayetler olduğu görülmektedir.

İkinci Bap: Söyleyenin zekâsını ortaya koyan nitelikli cevaplar

Klasik Arap mizahının birçok karakter ve temasını içerisinde barındıran bu bap altında ağırlıklı olarak, sözü söyleyenin zekâsına işaret eden ve hüsn-ü tahallus sanatı mucibince hayat kurtaran cevap örneklerinin yer aldığı anekdotlar bulunmaktadır. Nasrettin

¹² *Hadâiku’l-ezâhir*, s. 51.

¹³ Bkz. 1. Hadika’nın 2. Bab’ı.

hoca, zeki çocuklar, fırlamalar, bedevi, ahmak, cimri, kadı, hırsız, dilenci gibi hemen her tema ve karakter bulunmaktadır.

Üçüncü Bap: Diyaloglarda duruma uygun bir şiir parçasının cevap olarak kullanılması

Bu bölümde yer alan her bir anekdotun kısa veya uzun şiir parçalarıyla bezendiği dikkati çekmektedir.

II. HADİKA

Keyif verici şakalar, kalbe hoş gelen komiklikler

Birinci Bap: Nitelikli mizah ile ruhları rahatlatma

Bu bapta Hz. Peygamberin mizahı kullandığına ancak şaka yaparken mutlaka doğruyu söylediğine vurgu yapılarak bizzat Hz. Peygamberin dâhil olduğu mizahi anekdotlara yer verilerek bazı sahâbenin yaşadığı mizahi hadiseler de örnekler verilmiştir. Ayrıca bazı önemli dini, tarihi, edebi şahsiyetlerin mizah felsefesiyle ilgili değerlendirmeleri bu bap altında yer almış ve yine bazı mizahi tema ve karakterlerle ilgili nüktelere yer verilmiştir.

İkinci Bap: İfadesi dile kolay hoş nükteler

Bu bap mizahi karakterler ve temalar açısından eser içerisinde yer alan en zengin baplardan biri olma özelliği taşımaktadır.

Üçüncü Bap: İçeriğinde mücûn (kaba mizah) bulunan mizahi anekdotlar

Bu bap altında şu konulara yer verilmiştir: Erkek kadın cinselliği, karı koca arasında geçen cinsel içerikli diyaloglar, muhanneslerle ilgili mizah, hayvanlarla cinsel temas, kadın erkek diyaloglarındaki cinsel tema, çocuklarla cinsel temas, çocuk ve anne arasında cinsel içerikli konuşmalar, baba kız arasında cinsel içerikli konuşmalar, cinsel organın büyüklüğü üzerinden kurgulanan mizah, karı koca arasında yaşanan bazı cinsellik içeren durumları kadıya taşıma, cariye üzerinden kurgulanan cinsel temalı hikâyeler

Dördüncü Bap: Muhtevasında şiir bulunan mizahi anlatılar

Bu bapta 1. Hadika'nın 3. Babı'nda geçen şiirli nüktelere benzer bir şekilde anekdotik malzeme yine şiir ile harmanlanarak verilmiştir.

Beşinci Bap: Nispeten uzun mizahi hikâyeler

Bu bapta yer alan hikâye tarzındaki anekdotik malzemenin diğer bölümlerdeki nevadır ile kıyaslandığında oldukça uzun olduğu görülmektedir.

III. HADİKA

Akıllı ve zeki kimselerin nükteleri; Düşük ahlaklı ve ahmak bedevilerin hikâyeleri

Birinci Bap: İlginç anekdotlar, hoş giden nükteler

Bu bap tema ve karakter çeşitliliği açısından diğer baplara nazaran daha zengin bir yapı arz etmektedir. Ayrıca 2. Hadika'nın 3. Babı müstakil olarak tamamen mücûn içeren bahislere ayrılmışken burada tekrardan mücûn içerikli anekdotların varlığı göze çarpmaktadır.

İkinci Bap: Bedevi ve sahte peygamber hikâyeleri; edepsiz ve ahaksızların nükteleri

Bu babın baş tarafında Kur'an metni üzerinden nükte sanatına başvurmayı içeren anekdotlar yer alırken, ardından bedevi nüktelerine yer veriliyor. Bu babın başlığında zikri geçen edepsiz ve ahaksızlara dair nüktelere ilginçtir ki eserin içeriğinde pek rastlanmamaktadır. Bu babın bir faslı bütünüyle sahte peygamber nüktelerine tahsis edilmiştir.

Üçüncü Bap: Aptallara, ahmaklara, meczuplara ve akılsızlara ait nükteler

Bu babın içeriği başlığı ile tamamen uygunluk arz etmekte, ahmak, meczup ve mecnun hikâyelerinden oluşmaktadır.

IV. HADİKA

Tavsiyeler, öğütler ve hikemi sözler

Bu Hadika âlim zâtlara, zâhit ve sûfîmeşrep şahsiyetlere, filozoflara, ilmi ve ahlakı ile halk arasında saygınlık kazanmış bazı önemli kişilere atfedilen tavsiye cümlelerinden ve hikmetli sözlerden oluşmaktadır.

V. HADİKA

Halk arasında cari atasözleri ve hikemi ifadeler

Halk arasında tedavül eden atasözleri ve deyişleri konu alan bu bölüm alfabetik olarak sıralanmış ve birçok harfin altında ayrı fasıllar açılmıştır. Bu bölümde bahsi geçen emsâle ve hikemiyâta dair örneklerin sayısı sekiz yüzden daha fazla olup bunlardan bir kısmı ammî (halk) diliyle kaleme alınmıştır. M. Marugán Güémez, tarafından İspanyolcaya çevrilmiştir.¹⁴

VI. HADİKA

İlginç hikâyeler ve enteresan rivayetler

Birinci Bap: Sıradışı hikâyeler ve hoş giden nükteler.

¹⁴ DÍA, "İbn 'Âsım Ebû Bekir" md. XIX, s. 327.

İnanılması güç bazı fantastik hikâyelerin anlatıldığı bu bapta klasik Arap mizahının farklı karakter ve temalarına da yer verilmektedir.

İkinci Bap: Şiir parçaları içeren hikâye ve rivayetler

1. Hadikanın 3. Babı ve 2. Hadikanın 4. Babında olduğu gibi şiir içeren anekdotlara yer verilmiştir.

Üçüncü Bap: Evliyalara, salih zatlara ve zühd erbabına dair hikâyeler.

Bu bapta tamamen salih, âbid ve zâhit zevât ile ilgili hikâyelere yer verilmiştir. İbn Âsım'ın kitabın mukaddimesinde kullandığı ifadeye göre müellif tarafından bu babın önceki bölümlerde yazılanlara kefarete olması temenni edilmektedir.¹⁵

---

¹⁵ *Hadâiku 'l-ezâhir*, s. 52.

I. BÖLÜM

HADÂİKU'L-EZÂHİR'DE
MİZAHİ KARAKTERLER VE MEŞHUR
NÜKTEDANLAR

Hadâiku'l-ezâhir'in hikemiyât ve öğütler içeren dördüncü bölümü ile emsâle dair beşinci bölümünde anekdotik nitelikteki anlatılara yer verilmemiş olup, bunun dışında kalan diğer dört bölümde olabildiğince yoğun bir mizahi malzeme ele alınmıştır. Bazı Hadika ve baplarda mizahî anekdotların yoğunluğu dikkat çekerken diğer bazı bölümlerde bu yoğunluğun kısmen düşük olduğu görülmektedir. Esasen İbn 'Âsım eserin mukaddimesinde *Hadâiku'l-ezâhir*'in mizahi muhtevasına dair bilgileri bizlere bizzat kendisi vermektedir.

Bu kitaba ilginç anlatıları, nitelikli şiirleri, (yöneltilen sorulara verilen) hoş cevapları, bedevilerin ve sonrakilerin komik rivayetlerini, hikemiyâta ve emsâle dair nadir sözleri, keza nükteli ve esprili bulduğum ilginç anekdotları sıra dışı fıkraları, faydalı olabileceğini düşündüğüm hikmetli sözleri, enterasan diyalogları vs. derc ettim. (...) Valilerden, emirlerden, kâtiplerden, şairlerden, imamlardan, hatiplerden, müezzinlerden, fakihlerden, vaizlerden, bilgelerden, bedevilerden, gariplerden, mücûn ve zarf ehlinden, mecnunlardan, zekilerden, tufeylilerden, cimrilerden, cariye ve kadın zümrelerinin iş bilenlerinden, riyakâr takımından, zahid ve ariflerden söz ettim.¹⁶

Yukarıdaki paragrafta zikri geçenler haricinde *Hadâiku'l-ezâhir*'in muhtevasında şu mizahi karakterler de yer almaktadır. Dâhiler, ahmaklar, çirkinler, körler, şaşılar, tek gözlüler, zenciler, topallar, sarhoşlar, hadımlar, hırsızlar, oburlar, tamahkârlar, hacamatçıları, doktorlar, öğretmenler, dilenciler, muhannesler, mecnunlar, akıllı deliler, sakîller, ödlekler, dalgınlar, unutkanlar, kadılar, palavracı hocalar, sahte peygamberler, yalancılar vs.

Ayrıca eserde şu temalarla ilgili mizahi malzeme örnekleri fazlaca bulunmaktadır: Kuran âyetleriyle ve hadislerle nükte yapma, yellenme temalı nükteler, boşama jargonu üzerinden yapılan espriler, nikâh ve mehir ile ilgili nükteler, hayat kurtaran pratik cevaplar, rüya tabirleri, ibadet hayatına dair mizahi hikâyeler, güldürücü sürç-ü lisanlar, sofrâ mizahı, mücûn sahneleri, kelime oyunlarına ya da gramere dayalı didaktik nükteler, fabıllar, farklı mezhepler arasındaki rekabeti yansıtan hikâyeler, mahkeme sahnesinde cereyan eden kadı ve davalı diyalogları vs.

---

¹⁶ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 50,51.

A. MİZAHİ KARAKTERLER VE TİPOLOJİLER

1) Ahmaklar ve Dalgınlar

Arap edebiyatının velûd müelliflerinden İbnü'l-Cevzî'nin muhtevasında sadece ahmak ve dalgın hikâyelerine yer verdiği oldukça geniş hacme sahip *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-muğaffelîn* adlı kitabından da anlaşılacağı üzere ahmaklık ve dalgınlık klasik Arap edebiyatında hakkında en fazla espri üretilen temalardandır. Bahsi geçen müstakil eserle birlikte ahmaklık ve dalgınlık temasıyla ilgili klasik edebiyatta ansiklopedik tarzda yazılan kitaplarda da özel baplar açıldığı görülmektedir. İbn 'Âsım da *Hadâiku'l-ezâhir*'de bu geleneği bozmayarak delillerle birlikte ahmak ve dalgın hikâyelerine tahsis ettiği 3. Hadîka'nın üçüncü babını *Fî ahbâri'l-muğaffelîn ve ehli'l-beleh vemâ yuhkâ 'ani'l-mecnûnîn ve men lâ 'akle lehüm* olarak adlandırmıştır. *Hadâiku'l-ezâhir*'deki anekdotlarda bahsi geçen ahmak tipi bazen toplum tarafından tanınan meşhur bir ahmak olurken, kimi zaman ismi meçhul bir şahıs, bazen ise belli bir mesleği icra eden biri olmaktadır. Örneğin eserde yer alan bir anekdotta imamlık yapan bir adamın cemaatiyle yaşadığı diyalog tipik bir ahmaklık sahnesini tasvir etmektedir:

Bir mahallenin dillere destan ahmak bir imamı vardı. Bir defasında bu imam cemaate namaz kıldırdıktan sonra arkasına dönerek “*Neden namaz esnasında benden önce rükuya gidip yine benden önce secdeye varıyorsunuz?*” diye onlara çıkmıştı. Cemaat “*Bunu nasıl anladın hoca?!*” dediklerinde ise imam onlara “*Nasıl anlayacağım. Her rükû ve secdeden sonra dönüp arkama bakıyor ve sizlerin benden önce rükuya ve secdeye vardığınızı görüyorum!*” demiş.¹⁷

Hadâiku'l-ezâhir'de yer alan ahmak hikâyelerinin bir kısmında günlük yaşamın gerektirdiği en temel bilgilerden yoksun veya en küçük bir kıyası yapmaktan aciz bazı ahmak tiplere de yer verilmiştir. Ünlü nüktedan fakih eş-Şa'bî'ye nispetle anlatılan meşhur bir fıkrada böyle bir ahmak tipolojisi resmedilmiştir:

Ahmağın teki bir mesele danışmak için eş-Şa'bî'nin makamına uğramıştı. Tesadüfen Şa'bî'nin yanında o sırada karısı da bulunmaktaydı. Ahmak huzura girdiğinde “*İçinizden hanginiz Şa'bî?*” diye sorunca Şa'bî karısını işaret ederek “*O*” dedi. Bu sefer adam kadına döndü ve “*Efendim, adamın biri mübarek Ramazan'ın daha birinci gününde bana kötü bir laf etti. Sizce bu kişi tuttuğu oruçtan sevap kazanabilir mi?*” diye meselesini arz etti. Ancak Şa'bî hemen araya girerek “*Eğer sana 'Budala herif!' dediyse bence bundan büyük mükâfat kazanır*” deyiverdi.¹⁸

¹⁷ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 249.

¹⁸ *Hadâiku'l-ezâhir* s. 70. Hikâyenin daha farklı versiyonları için bkz. İbn 'Abdi Rabbih, *el-'İkdü'l-ferîd* (I-IX), thk. Müfid Muhammed Kumeyha, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1. Baskı, Beyrut, 1983, VII, 167; el-Âbî, Ebû Sa'd Mansûr b. el-Hüseyn, *Nes-rü'd-dür fi'l-muhâdarât* (I-VII), thk. Hâlid Abdülğani Mahfûz, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 2004, II, 106; 'ed-Dîneverî, İbn Kuteybe, *'Uyûnü'l-ahbâr* (I-IV), Dârü'l-

Hadâiku'l-ezâhir'de yer alan dalgın, unutkan nükteleri mizah kalitesi yüksek anekdotlardan oluşmaktadır. Bu anekdotlarda ana kahraman zaman zaman sevimli patavatsızlıklar sergilemekte, bazen ise farkında olmadan büyük gaflara imza atmaktadır. Örneğin ağır hasta olan birisini ziyarete giden dalgın, hastaya moral vermek yerine “*Her canlı ölümü tadacaktır* [كُلُّ نَفْسٍ دَائِقَةُ الْمَوْتِ]” ayetini okuyabilmekte;¹⁹ keza bir başka sahnede namazdaki tilaveti esnasında takılan bir imama yardımcı olmak isteyen bir şahıs yine bir ahmak tarafından “*Biraz bağır, zira imam sağır!*” şeklinde uyarılmaktadır.²⁰

İbn ‘Âsım’ın *Hadâiku'l-ezâhir*'inde zikrettiği aşağıya aldığımız örnekte ise unutkan bir hatibin durumu kurtarmak için başvurduğu kurnazlık ele alınmıştır:

Mus‘ab b. Hayyân hitap etmek üzere çağrıldığı bir nikâh töreninde konuşmaya başlamış fakat konuşmasının bir bölümünde takılıp ne söyleyeceğini bilememiş. Böyle olunca da işi şakaya vurarak “*Mevtanıza telkinde bulununuz ‘Lailaheillallah’ deyiniz*” demiş. Ancak gelinin annesi “*Allah asıl senin canını bir an evvel alsın! Buraya bunun için mi çağırıldın, bre ahmak!*” deyince meclis gülmekten yıkılmış.²¹

Ahmak tipolojisi kendi içinde pek çok mizahi figürü barındırır. Hebenneka ve Cuhâ gibi ahmaklığıyla şöhret yapmış şahsiyetler, bedevi, kussas ve küttap hocaları gibi değişik sosyal zümreler, yine akıl yetisini kaybettiği için ahmak olarak nitelendirilen deliler, meczuplar ve yaşı gereği saf olarak görülen çocuklar hep bu mizahi tipolojiye anekdotik malzeme sağlarlar. Ancak bunların bir bölümü, ayrı başlıklar altında müstakil olarak tanıtılıp örneklendirilecektir.

1. a. Tescilli ahmaklar

Klasik Arap edebiyatı kaynaklarında ahmaklıklarıyla meşhur bir takım isimlerle ilgili mizahi rivayetlere yer verilmektedir. Bu isimler arasında en çok dikkat çekenlerin başında Hebenneka gelir. Müellifimiz İbn ‘Âsım da başkahramanı tescilli bir ahmak olan Hebenneka ile ilgili birkaç nükteyi *Hadâiku'l-ezâhir*'ine almıştır. Eserde geçen ve aşağıda yer verdiğimiz bir fıkra Türk edebiyatındaki meşhur mizahi karakter Nasrettin Hoca’mıza nispet edilen bir fıkrayla benzeşmesi itibariyle dikkat çekicidir:

---

kütübi'l-‘ilmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1997, I, 435; İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'z-zırâf ve'l-mütemâcinîn*, nşr. Bessâm Abdülvehhâb el-Cânî, Dârü İbn Hazm, 1. Baskı, Beyrut, 1997, s. 62; İbn-i Hatîb Muhammed b. Kasım, *Ravzü'l-ahyâri'l-müntehab min rebî'ı'l-ibrâr*, Dârü'l-kalemi'l-‘Arabî, Halep, 2002, s. 125.

¹⁹ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 248.

²⁰ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 248.

²¹ *Hadâiku'l-ezâhir* s. 129; el-Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn* (I-III), Dârü ve mektebetü'l-hilâl, Beyrut, 2002, II, 272; *Nesrü'd-dür fi'l-muhâdarât*, VII, 164; el-Kütübî, el-Vatvât, Ebû İshak Burhâneddîn, *Gurerü'l-hasâisi'l-vâziha ve 'urerü'n-nekâizi'l-fâziha*, nşr. İbrâhîm Şemseddîn, Dârü'l-kütübi'l-‘ilmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 2008, s. 224; Ahmed Zeki Safvet, *Cemheretü hutabi'l-‘Arab*, el-Mektebetü'l-‘ilmiyye Beyrut, y.y., III, 359.

Bir gün devesini kaybeden Hebenneka kayıp devesini bulup getirene ödül olarak iki deve vereceğini duyurmuş. Çevresindekiler kendisine “*Bir deveye mukabil iki katını mı veriyorsun?*” dediklerinde Hebenneka “*Siz malını kaybeden birisinin onu bulduğunda yaşadığı sevinci nereden bileceksiniz?!*” diye yanıt vermiş.²²

Yine *Hadâiku'l-ezâhir*'de yer alan bir ahmak nüktesinde Hebenneka, ahmaklığı nedeniyle kendi malına sahip çıkmaktan aciz bir tablo çizmekte tescillenmiş ahmaklığını bir kez daha teyit etmektedir.

Kurdun biri Hebenneka'nın otlattığı sürüdeki bir kuzuyu kapıp parçalamış. Umursamaz bir şekilde manzaraya seyirci kalan Hebenneka'nın yanına bir adam yaklaşarak “*Kurdun pençesindeki kuzuyu kurtarabilirim, ama bunu başardığımda hayvan benim olur, ne diyorsun?*” diye sormuş. Hebenneka “*Böyle davrandığında senin kurttan ne farkın kalır*” diyerek kurdun kuzuyu alıp götürmesine izin vermiş.²³

1. b. Saf Çocuklar

Hadâiku'l-ezâhir'de yer alan ahmak nüktelerinden bir kaç çocukluktan kaynaklanan saflığa ilişkin nüktelerden oluşmaktadır. Hikâyelerin başkahramanı olan çocuğun yaşı gereği algılamakta zorlandığı bazı olayları farklı yorumlamasıyla mizahi bir durum ortaya çıkmaktadır. Bu duruma verilebilecek güzel bir örnek aşağıda yer alan ve tespitlerimize göre sadece *Hadâiku'l-ezâhir*'de zikredilen şu rivayettir:

Bir çocuk babasına “*Babacığım, yerden kuzu bitmesi için toprağa ne ekmek gerekir?*” diye sormuş. Babası boynuz ekmesi gerektiğini söyleyince, çocuk çevreden bulduğu birkaç boynuz kalıntısını toprağın içine gömüp bir ay boyunca sulamış. Ancak yerden bir şey bitmediğini gören çocuk elleriyle toprağı kazmaya başlamış, o esnada da elini akrep sokmuş. Canı yanan saf çocuk bu durumdan memnun kalarak “*Daha yerden bitmeden boynuz atmaya mı başladınız, keratalar?!*” deyi vermiş.²⁴

1. c. Küttap Hocaları, Muallimler

Klasik dönemde, ilköğrenim çağındaki öğrencilerin dini eğitimlerinden ve ilk Kur'an öğreniminden sorumlu küttap hocaları, muallimler klasik Arap edebiyatında daha çok ahmaklıkları öne çıkarılarak mizaha konu olmuşlardır. Kaynaklarda muallimler, eğitim öğretim yöntem ve teknikleri pedagojik olmayan, öğrencileriyle ilişkilerinde çocuksu

²² *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 250; el-Câhız, *el-Mehâsin ve'l-ezdâd*, Mektebetü'l-hâncî, 2. Baskı, Mısır, 1994, s. 87; el-Beyhakî, Muhammed b. İbrâhîm, *el-Mehâsin ve'l-mesâvi*, haz. Friedrich Schwally, Leipzig, 1902, s. 635; *Nesrü'd-dür fi'l-muhâdarât*, VII, 188; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi fûnûni'l-edeb* (I-XXXIII), thk. Müfid Kumeyha ve ekibi, Dârü'l-kütü-bi'l-ilmîyye, 1. Baskı, Beyrut, 2004, II, 136; İbn-i Hicce, *Semerâtü'l-evrâk fi'l-muhâdarât* (I-II), Mektebetü'l-Cumhûriyyeti'l-'Arabiyye, Mısır, t.y., s. I, 161; ez-Zemahşerî, *el-Müstakâ fi'emsâli'l-'Arab* (I-II), Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2. Baskı, Beyrut, 1987, s. I, 85.

²³ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 250; el-'İkdü'l-ferîd, VII, 71.

²⁴ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 25.

davranışlar sergileyen toplumla iletişimlerinde ahmaklıklarıyla alay edilen figür olarak karşımıza çıkmaktadır. İbn ‘Âsım *Hadâiku’l-ezâhir*’inde daha çok ahmak hikâyelerine yer verdiği 3. Hadika 3. Babında küttap hocaları, muallimlerle ilgili ardarda toplamda 9 anekdot zikretmiştir. Muallimlere ilişkin eleştirel hikâyelerin birçoğunun ravisi durumundaki Câhız’a nispetle 4 anekdot aktarmış olması ise ayrıca kayda değerdir. Zira Câhız’ın bu bapta *Nevâdirü’l-mu’allimîn* adıyla müstakil bir eser dahi telif etmeyi düşündüğünü biliyoruz.²⁵

Anekdotlarda cahilliğine vurgu yapılan muallim tipi genel olarak ders verdiği sırada öğrencileriyle yaşadığı diyaloglarda ya da insanlarla ilişkilerinde ahmakça tavırlar sergilemekte, öğrencileri tarafından kolayca aldatılmakta ya da bir öğretmenin göstermemesi gereken çocuksu tavırlar sergilemektedir. *Hadâiku’l-ezâhir*’deki muallim nüktelerinin bir bölümü, aşağıdaki örnekte olduğu gibi, Kur’an öğretimi esnasında küttap hocasının yaptığı kritik hatalar nedeniyle ortaya çıkan mizahi durumları konu almaktadır:

Ebûbekir el-Kıbtî anlatıyor: Bir keresinde bir küttap muallimine rastlamıştım. Bu muallim, önündeki bir talebeye

﴿فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ﴾

(O gün) bir grup cennette, bir grup ise cehennemdedir. (Şûra: 7)

ayetini yazdırırken السَّعِيرِ sözcüğünü الشَّعِيرِ biçiminde dikte ettiriyor, halbuki bu durumda mana bozularak “bir grup cennette, bir grup ise arpadadır” halini alıyordu. Ben müdahale ederek “Cenab-ı Hak böyle bir şey buyurmadı” diye itiraz edip doğrusunu söyleyince o muallim bana “Sen İbn Âsım b. ‘Alâ el-Kisâî kıraati üzerine okuyorsun, ben ise Ebû Hamza b. Âsım el-Medenî kıraatine göre okuyorum” şeklinde bir savunma yaptı. Bunun üzerine ben “Maşallah” dedim “kurra bilgin, kıraat bilgininden daha iyiymiş!”²⁶

Hadâiku’l-ezâhir’de yer alan ahmak muallim nükteleri içerisinde en ilgi çekicilerinden bir tanesi aşağıya aldığımız öğrencisine küsen hoca tipidir:

Asmaî anlatıyor: Bir defasında Basra’da öğrencisini döven bir muallime rastlamıştım. Sonra baktım ki bu muallim, yanındaki bütün öğrencileri bir saf haline getirip çevrelerinde dolaşmaya başladı, bu esnada da sırayla öğrencilere derslerini okutturuyordu. Okuma sırası az önce patakladığı öğrencisine geldiğindeyse bitişinde

²⁵ el-İbşîhî, *el-Müstetref fî külli fennin müstazraf* (I-II), nşr. Müfid Muhammed Kumejha, Dârü’l-kütübi’l-‘ilmiyye, 2.Baskı, Beyrut, 1986, II, 520.

²⁶ *Hadâiku’l-ezâhir*, s. 238; İbnü’l-Cevzî, *Ahbârü’l-hamkâ ve’l-muğaffelîn*, şerh: Abdülemîr Mehennâ, Dârü’l-fikri’l-Lübnânî, 1. Baskı, Beyrut, 1990, s. 140-41.

oturan arkadaşına döndü ve “Şu yanındakine söyle dersini okusun, çünkü ben onunla konuşmuyorum” deyiverdi.²⁷

Câhız'ın ravisi olduğu bir muallim nüktesinde ise öğrencileriyle seviyesiz diyaloglara giren dayakçı bir hoca mercek altına alınmakta ve hikâyenin satır aralarında, gerisinde yatan sebeplere bakılarak muallim dayacağının desteklendiği görülmektedir:

Câhız anlatıyor: Medine’de elinden sopayı düşürmeyen bir muallim vardı ve çevresindeki insanlar aşırı sertliği yüzünden kendisini eleştiriyorlardı. Ben neden bu kadar sert davrandığımı anlamak için bir gün Kur’ân dersi verdiği sırada yanında bulunmaya karar verdim. İçeride gördüğüm diyalog sahneleri inanılacak gibi değildi. Zira hoca okuma sırası kendisine gelen öğrenciye “Başla” dediğinde çocuk kasten

﴿وَإِنَّ عَلَيْكَ اللَّعْنَةَ إِلَى يَوْمِ الدِّينِ﴾

(Ey İblis) Kıyamet gününe kadar lanet senin üzerine olsun! (Hicr:35)

ayetiyle giriş yapıyordu. Muallim bu tarize “Lanet asıl senin anne ve babana olsun” diye karşılık verince, öbür taraftan bir başka çocuk da hocasına “Efendim” deyip sonra da

﴿فَاخْرُجْ مِنْهَا فَإِنَّكَ رَجِيمٌ﴾

Buradan çık git, sen kovuldun! (Hicr:34; Sad:77)

ayetini okuyor yine muallim bu sataşmaya da “Orada kastedilen ben değilim, Cehennem zebanisi” cevabını veriyordu.²⁸

1. d. Saf veya ahmak rolü oynayanlar

Klasik Arap edebiyatındaki ahmaklık veya akıl yoksunluğu ile ilgili anlatılan hikâyelerin bir kısmı esasında yaptığı eylemin bilincinde olduğu halde kahramanın işi ahmaklığa vurması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. *Hadâiku'l-ezâhir*'de yer alan ve esasen bir Nasreddin Hoca nüktesi olarak da bilinen aşağıdaki anekdot bunun güzel bir örneğini teşkil etmektedir:

Cuhâ bir gün sokakta oyun oynamakta olan çocuklara rastlar ve “*Cübbemin altında ne olduğunu kim söylerse ona kocaman bir şeftali vereceğim*” der. Çocuklardan biri “*Hocam cübbenizin altındaki şey şeftali*” deyince hoca “*Söyle bakayım, bunu sana hangi piç kurusu haber verdi?*” deyiverir.²⁹

²⁷ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 239; *Nesrü'd-dür fi'l-muhâdarât*, V, 220; *et-Tezkiretü'l-Hamdüniyye*, III, 284.

²⁸ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 238. Anekdotun Türkçe çevirisi Hüseyin Günday'a aittir. Bkz. GÜNDAY Hüseyin, *Klasik Arap Edebiyatında Mizahi Karakterler*, Emin Yayınları, Bursa, 2013, s. 307-8; *Nesrü'd-dür fi'l-muhâdarât*, V, 222.

²⁹ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 133, *Nesrü'd-dür fi'l-muhâdarât*, V, 210; ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım, *Rebü'l-ibrâr ve füsûsu'l-ahbâr* (I-II), thk. Târik Fethî es-Seyyid, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1. Baskı, Beyrut, 2006, I, 217; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdüniyye* (I-X), nşr. İhsân Abbâs, Bekr Abbâs, Dârü Sâdır, 1. Baskı, Beyrut, 1996, III, 276; *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-muğaffelîn*, s. 49.

Keza tipik bir Cuha nüktesinde de ahmaklıkla saflığın bir arada sunulduğuna tanık olabiliriz:

Ölü bir kazla oynamakta olan çocuklara rastlayan Cuha, kazı bir dirheme satın alır ve eve annesine götürür. Kazın daha önce ölmüş olduğunu fark eden annesi “*Ne yapacağız bu leşi oğlum*” diye azarlamaya kalkınca Cuhâ “*Sakin sesini çıkarma ana*” der “*eğer diri olsaydı hayatta onu bir dirheme vermezlerdi!*”³⁰

2) Zekiler

Klasik Arap edebiyatında “zekâ” ve “akıllı oluş”, haklarında en fazla edebi malzeme üretilen temalardandır. İslami ilimlerin hemen her dalında eserler telif eden Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) zeki hikâyelerine yer verdiği uzunlu kısıklı yüzlerce anekdottan oluşan “*Kitâbü'l-Ezkiyâ*” adında müstakil bir mizah antolojisi derlemiştir. Klasik edebiyatın en canlı ve renkli figürlerinden olan, çeşitli stratejilerle sofralara sızmayı başaran tufeylî; akla hayale gelmedik yöntemlerle hedeflediği soygunu gerçekleştiren hırsız; muhatabını süslü ifadelerle ikna ederek nihayetinde ondan bir şeyler koparan dilenci vb. onlarca tip zekâlarıyla gerçekleştirdikleri eylemleri sayesinde *edeb* kaynaklarında mizaha konu olmuşlardır.

Aklın iki yönüyle de ilgilenen klasik Arap edebiyatı bir taraftan “zekâ” temasını mizah boyutuyla ele alırken diğer taraftan da “ahmaklığı” edebi malzeme olarak işlemekten geri durmamıştır. Birbirine zıt bu iki tema *edep* kaynaklarında müstakil çalışmaların konusu olmuş ayrıca birçok klasik kaynakta adlarına baplar açılmıştır. Arap toplumunda her vesileyle ödüllendirilen popüler bir tema olarak zekâ, sahibini birçok örnekte müşkil durumdan kurtarmıştır. Nitekim *edep* literatüründeki zekânın ve zeki insanların konu edildiği anekdotlara bakıldığında sultanın ya da bir devlet büyüğünün huzuruna suçlu olarak getirilen pekçok şahsın, akli, zekâsı ya da kurnazlığı sayesinde devlet ricalini memnun ederek ceza almak yerine huzurdan hediye ve bahşişlerle ayrıldığı görülmektedir. Hatta anekdotların hatırı sayılır bir bölümünde, idam edilmesi beklenen bir suçlunun affedilmek suretiyle ödüllendirildiğine ya da iftiraya kurban giden bir masumun yine kurnazlığı sayesinde kendisini ipten aldığı örneklerine tanık olmaktadır. Hicri 1061 (miladi 1651) telif tarihli müellifi meçhul bir antoloji (*Rekâiku'l-hulel fî dekâiki'l-hiyel (es-Siyâse ve'l-hîle 'inde'l-Arab)*) sözü edilen temayı konu alan 100'den fazla hikâyeyi bize aktarmaktadır.

---

³⁰ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 135.

İbn ‘Âsım da *Hadâiku’l-ezâhir*’inde Arap edebiyatında öne çıkan ve övgüye değer görülen “zeki” tipolojisine dair çok sayıda nükte zikretmiştir. Esasen zekâ, toplumun her tabakasından insana ait bir akli meziyet olmakla birlikte biz bu mizahi karakteri aşağıda üç alt başlık altında takdim etmeye çalışacağız.

2. a. Zeki adamlar

İbn âsım’ın *Hadâiku’l-ezâhir*’de yer verdiği zeki tiplerinden bir tanesi “zeki adamlar”dır. Bu başlık altına her sosyal sınıftan ve meslekten zeki tiplerle ilgili anlatılan nevadir malzemesini koymak mümkündür: Âlimler, nedimler, edipler, şairler, kadılar, müneccimler, kâtipler, rüya tabircileri, vergi tahsildarları (âmiller), tufeylîler, oburlar vs. İlgili anekdot malzemesinin bir bölümü mizahi içeriklidir, ancak diğer bir bölümü mizahi olmaktan ziyade ilginç tespit ve değerlendirmeler içeren zekâ ve feraset örneklerini konu almaktadır.

Arap tarihinde ve edebiyatında zekâ, kurnazlık ve deha denilince hemen akla birkaç isim gelmektedir. Arap kaynakları Kadı İyâs, Kadı Şurabhîl gibi isimlerin de aralarında olduğu bir dizi zeki şahsiyetten hep övgüyle söz etmiş, onlara dair nevadir malzemesini bol bol işlemek suretiyle ölümsüzleştirmiştir. *Hadâiku’l-ezâhir*’de yer alan zeki nüktelerinden birkaçı Kadı İyâs’a ait olup onun zekâsının keskinliğine ve kavrayışının üstünlüğüne işaret eder. Mesela onunla ilgili bir hikâye şöyledir:

Bir defasında Kadı İyâs beraberindekilere, bir şeyden korkmuş üç kadını eliyle teker teker göstererek “*Bu hamiledir, şu emziktir, diğeri ise bekârdır*” demiş. Gerçekten işin iç yüzünün aynen İyâs’ın söylediği gibi olduğu kadınlara sorulduğunda anlaşılmış. Beraberindekiler İyâs’a bunu nereden anladığını sorduklarında İyâs şu cevabı vermiş: “*Kadınlardan her biri korktuklarında ellerini en fazla ehemmiyet verdikleri yerlerine götürdü: hamile karnına; emzikli göğüslerine; bekâr ise ön tarafına.*”³¹

Hadâiku’l-ezâhir’deki zeki adam nüktelerinde en çok, cezaya maruz kalacağını anlayan bir kişinin kendisini cezalandırma konumundaki kimseye verdiği kurnazca cevaplar sayesinde kendini kurtardığı, deyim yerindeyse “hayat kurtarıcı cevaplar” içeren sahnelerle de sıkça karşılaşılmaktadır. Sözü edilen hadiseler kimi zaman halife, emir, vali gibi devlet ricali ile suçlular arasında yaşanırken kimi zaman da birbirine hasım taraflar arasında cereyan etmektedir. *Hadâiku’l-ezâhir*’de yer alan ve siyasi mezhepçilik sebebiy-

³¹ *Hadâiku’l-ezâhir*, s. 193; el-‘Âmilî, Bahâüddîn, *el-Keşkül* (I-II), thk. Muhammed ‘Abdülkerîm en-Nemerî, Dârü’l-kütübi’l-‘ilmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1998, I, 292; el-Yûsî, Hasan b. Mesud b. Muhammed, Ebû Ali, *Zehrü’l-ekem fi’l-emsâl ve’l-hikem* (I-III), thk. Kusay el-Hüseyin, Dârü ve mektebetü’l-hilâl, 1. Baskı, y.y., 2003, I, 113.

le insanların birbirlerini katlettiği bir dönemde cereyan ettiği anlaşılan aşağıdaki hadise ikinci duruma bir örnek teşkil etmektedir:

Haricilerin reisi Şebîb b. Zeyd Fırat nehrinde yüzmekte olan bir delikanlı görmüş ve ona “*Çabuk sudan çık, seni sorgulayacağım*” demiş. Gence bir takım sorular yönelten Şebîb kendi mezhep görüşünden olmadığına hükmettiği genci öldürmeye karar vermiş. Gözü dönmüş haricinin niyetini sezen genç ise “*Bari şu elbiselerimi giyinceye kadar bana eman (dokunmama sözü) ver*” demiş, o da vermiş. Elbiselerini eline alan genç “*Vallahi bunları bugün giymeyeceğim*” diye Allah’a yemin edince Şebib “*Beni aldatmayı başardın, seni kurnaz herif*” demiş ve delikanlıya ilişmeden oradan ayrılmış.³²

Yine *Hadâiku’l-ezâhir*’de yer alan bir diğer anekdotta, savaş ve siyaset meydanında kaybetmeyen Arap dâhilerinden Muğire b. Şu’be’nin kurnaz bir genç tarafından nasıl aldatıldığının bir itirafına tanık olmaktadır:

Muğire bin Şu’be, Şa’bî’ye başından geçen şu hadiseyi anlatmış: Ömrüm boyunca Hârisoğulları kabilesinden bir genç müstesna beni kimse aldatamamıştır. Şöyle ki: zamanın birinde Hârisoğullarından bir kadınla nişanlanmayı kafama koymuştum. Ben bu niyetimi açığa vurduğumda yanımda aynı kabilede bir genç de vardı. Bu genç kulağıma eğilerek “*Emir hazretleri, bu kadından sana hayır gelmez*” deyiverdi. Ben “*Nedenmiş o?*” diye sorduğumda ise “*Efendim ben onu bir erkeğin öptüğünü gördüm*” dedi. Bu haberi duyduğumda başımdan kaynar sular döküldü ve o kadınla evlenmekten vazgeçtim.

Ancak bir süre sonra öğrendim ki bu genç o kadınla evlenmiş. Hemen bir adam yollayıp kendisinden şu sorunun cevabını istedim: “*Hani bana bir erkeği bu kadını öperken gördüm demiştin, şimdi ne oldu da kendin onunla evlendin?*” Genç de benim gönderdiğim adama şu açıklamayı yapmış: “*Vallahi zerre kadar yalanım yok! Zira bu gözler, babasının o kadını öptüğüne defalarca şahit oldu!*”³³

Klasik mizahta zekâ ve kurnazlık temalı anekdotlar içerisinde bazı zeki kimselerin düştüğü zor durumdan kurtulmak için bir hadiseye sıra dışı bir yorum getirerek dikkatleri başka yöne çektiklerine de şahit olmaktadır. *Hadâiku’l-ezâhir*’de yer alan aşağıdaki anekdot buna güzel bir örnektir:

Çölde başıboş gezen bir aslan Rifka denilen bir şehre girerek ahaliye saldırır. O esnada olanlardan habersiz bir adam şehre girince aslanla burun buruna gelir. Üzerine atlayan aslandan adamı kurtarmak için ahali koşar ve zor bela aslanı korkutarak adamı kurtarır. Çevresindekiler adama “*Nasılsın? Bir şeyin var mı?*” diye sordukla-

³² *Hadâiku’l-ezâhir*, s. 96; *el-Mehâsin ve’l-ezdâd*, s.126; *Nesrü’l-dür fi’l-muhâdarât*, IV, 93; *el-Mehâsin ve’l-mesâvi*, s. 62.

³³ *Hadâiku’l-ezâhir*, s. 217; İbn ‘Abdi Rabbih, *Tabâi’u’n-nisâ*, Mektebetü’l-Kur’ân, Kahire, t.y., s. 79; *el-İkdü’l-ferîd*, VII, 110; *Nesrü’l-dür fi’l-muhâdarât*, IV, 76; el-İsfehânî, Râgıb, *Muhâdarâtü’l-üdebâ* (I-II), Dâru’l-Erkam b. Ebi’l-Erkam, 1. Baskı, Beyrut, 1999, II, 230; *et-Tezkiretü’l-Hamdüniyye*, VIII, 223; *el-Müstetref*, s. 342; *Ravzü’l-ahyâr*, s. 189.

rında adamın cevabı şu olur: “Çok şükür ben iyiyim de şu ödlek aslan galiba altıma etti!”³⁴

2. b. Zeki çocuklar

Hadâiku 'l-ezâhir'de yer alan zeki karakterler arasında çocukları ayrı bir kategori olarak zikretmek mümkün görünmektedir. Eserdeki zeki çocuk anekdotlarının daha çok tarihi ve önemli şahsiyetler üzerinden kurgulandığı görülmektedir. Bu anekdotlarda halife ya da vali gibi devlet erkânından bazı önemli şahsiyetler karşılaştıkları çocuklara yönelttikleri sorulara çocuklardan zekice cevaplar almakta ve takdirlerini sunmaktadırlar. *Hadâiku 'l-ezâhir*'den aldığımız aşağıdaki örnekte, tarihte önemli izler bırakmış meşhur sahabi Abdullah b. Zübeyr'in çocuk yaşta iken diyaloga girdiği halife Hz. Ömer'e verdiği cevapta belirgin bir zekâ pırıltısı sezilmektedir:

Aralarında Abdullah b. Zübeyr'in de bulunduğu bir gurup çocuk oyuna daldıkları bir anda halife Hz. Ömer çocukların yanına gelir. Hz. Ömer'i o heybetiyle bir anda karşılarında gören çocuklar sağa sola kaçırlar, fakat Abdullah b. Zübeyr oralı bile olmaz. O sıralar çocuk yaşta olan bu sahabiye Hz. Ömer “*Arkadaşlarınla birlikte sen niye kaçmadın?*” diye sorunca Abdullah b. Zübeyr net cevap verir: “*Bir suç mu işledim ki köşe bucağ kaçayım, keza yol da dar değil ki yol vermek için kenara çekileyim!*”³⁵

Hadâiku 'l-ezâhir'de yer alan zeki çocuklarla ilgili bir diğer tarihsel anekdot ise feraseti ile meşhur Kadı İyâs'ın henüz çocuk sayılabilecek yaşlarda halifenin kendisini küçümseyen ifadeler kullanması üzerine verdiği susturucu bir cevabı içermekte ve bu yönüyle bize “*akıl yaşta değil baştadır*” atasözümüzü hatırlatmaktadır:

Emevi halifesi Abdülmelik b. Mervan Basra'ya geldiğinde orada henüz çocuk sayılabilecek yaştaki meşhur Kadı İyâs'ın önden yürüdüğü, koca sarıklı, uzun cüppeli kurradan dört şahsın da kendisini takip ettiği bir grupla karşılaşmış. Abdülmelik “*İçinizde cemaatin önünden yürüyecek yetişkin bir âliminiz yok mudur?*” dedikten sonra İyâs'a dönerek “*Yaşın kaç bakayım senin, ufaklık?*” diye sormuş. İyâs kendinden emin bir eda ile “*Allah halifemizi başımızdan eksik etmesin*” demiş “*bendenizin yaşı, içlerinde Hz. Ebûbekir gibi bir zat varken Rasûlüllah'ın ordu komutanı olarak tayin ettiği Üsame bin Zeyd'in o sıralardaki yaşıyla aynı.*” Halife bu yanıtı öyle beğenmiş ki “*Yürü, gazan mübarek olsun!*” demekten kendini alamamış. O sıralar İyâs'ın yaşı on yediymiş.³⁶

³⁴ *Hadâiku 'l-ezâhir*, s. 252.

³⁵ *Hadâiku 'l-ezâhir*, s. 95; *Muhâdarâtü 'l-üdebâ*, I, 79; et-Tevhîdî, Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Basâir ve'z-zehâir*, (I-IX), thk. Vedâd el-Kâdî, Dârü Sâdir, I. Baskı, Beyrut, 1988, IV, 71; *Nesrü 'd-dür fi 'l-muhâdarât*, V, 227; *Rebî-ü 'l-ebrâr*, II, 47; et-Tezkiretü 'l-handûniyye, VII, 217; 'Uyûnü 'l-ahbâr, II, 215.

³⁶ *Hadâiku 'l-ezâhir*, s. 66; *el-Keşkül*, I, 292.

2. c. Zeki hayvanlar

Hadâiku 'l-ezâhir'de hayvanları konu edinen mizahi içerikli anekdotlar az da olsa bulunmaktadır. Bu nüktelerden bir kısmı fabl tekniği ile ele alınırken bir kısmı hikâye şeklinde anlatılmıştır. Bu hikâyeler içinde zeki hayvanlarla ilgili aşağıya aldığımız örnek oldukça ilgi çekici bir şekilde kurgulanmıştır:

Bir Hıristiyanın bazı ev işlerinde kullanılmak üzere eğitilmiş bir maymunu varmış. Bir gün sahibi tüylerini yolsun diye bir tavuğu maymunun önüne koymuş. Maymunu takipte olan ve bir anlık gafletinden faydalanan bir çaylak önünden tavuğu kapıvermiş. Sahibinin hışmına maruz kalacağı korkusuyla maymun kendini yaralayıp vücudunu toza toprağa bulayıp ölü süsü vererek sırtüstü yere uzanmış. Tavuğu afiyetle yiyen çaylak belki tekrar nasiplenirim niyetiyle aynı yere geri gelmiş. Maymunu o halde görünce onu da yemek için maymuna doğru süzölmüş. Maymun ise kendini kapmaya gelen çaylağı yakalamış. Kafasını koparıp tüylerini yolduktan sonra da onu, olan biteni en başından beri izlemekte olan sahibine sunmuş.³⁷

3) Cimriler

Cimri karakterini ve cimrilik temasını *Klasik Arap Edebiyatında Sofra Mizahı - Tipler ve Temalar*- adlı eserinde yeme içme kültürü bağlamında analiz eden Şener Şahin'in ifadesine göre "Klasik Arap edebiyatı, cimri psikolojisi üzerine yapılan özgün değerlendirmeler, teşbihler, retorik tanımlamalar, pintilikleri açığa vuran ilginç hadise örnekleri ve de mizah kültürü itibariyle belki de dünyanın en zengin cimri repertuarına sahiptir".³⁸ Buna paralel olarak cimri karakteri Hadika ve Bap başlıklarında doğrudan zikredilmemekle birlikte *Hadâiku 'l-ezâhir*'in değişik bölümlerinde serpiştirilmiş halde karşımıza çıkmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla eserde toplam 12 adet cimri anekdotu yer almakta olup bunların büyük bir bölümü de ya "Falanca cimri bir adamdı" ya da "Falanca kişi cimrilikte darb-ı mesel haline gelmişti" gibi bir takım klişe ifadelerle başlamaktadır.

İbn 'Âsım'ın *Hadâiku 'l-ezâhir*'ine aldığı cimri anekdotlarında bir kişinin pintiliğinden yola çıkılarak oluşturulan hikâyeler bulunduğu gibi, Câhız geleneğinde olduğu üzere, genelleme yapılarak bir topluluğun tümünden cimrilikle damgalandığı hikâyeler de yer almaktadır. Bu ikinci kategoride yer alan hikâyelerden ilgi çekici bir örnek şöyledir:

³⁷ *Hadâiku 'l-ezâhir*, s. 207.

³⁸ Şahin Şener, *Klasik Arap Edebiyatında Sofra Mizahı (Tipler ve Temalar)*, Emin Yayınları, 1. Baskı, Bursa, 2011, s. 305.

Ebû Zeyd anlatıyor: Dünyanın neresine gittiysem orada yem bulan bir horozun hemen çevresindeki tavukları ona davet ettiğine şahit oldum, Merv hariç. Zira Merv horozları -adeta doğanın bu yasasına muhalefet edercesine- bir yem bulduklarında tavukları davet etmeyip onu kendi başlarına yiyorlardı. İşte bu sahneyi görünce anladım ki, Mervliler onulmaz bir pinti milletidir ve pintilik onlarda -arizi bir durum olmayıp- milli bir haslettir.³⁹

Klasik edebiyatta cimrilik, muhatabı iğnelemek için her zaman ve her vesileyle başvurulan, bilhassa gündelik bir diyalogun akışı esnasında spontan şekilde karşımıza çıkabilen bir taşlama motifidir. Cimriliği ya da cimrileri aşağılayan bir eleştiri oku her an her yerden muhataba yönelebilir. Mesela *Hadâiku'l-ezâhir*'de yer alan şu anekdotta bir bedeviye yöneltilen sıradan bir soru hiç beklenmedik bir anda soruyu sorana yönelik bir taşlamaya dönüşmektedir:

Nasr bin Seyyar bir bedeviye sorar “*Hiç hayatında mide fesadı geçirdin mi?*” Bedevinin cevabı Nasr'ı susturacak türdendir: “*Senin ve babanın sofrasından yiyerek mide fesadı geçirmek mi, dalga mı geçiyorsun?!*”⁴⁰

Hadâiku'l-ezâhir'de yer alan bazı anekdotlar ise, bir misafire hasbelkader ikram etmek durumunda kalan bir cimrinin içine düştüğü çelişkili durumu ve yaşadığı psikolojik gerilimi yansıtan türdendir. Fıtrat ile kazanılmış ahlak arasındaki karşıtlığı örnekleyen bu hikâyelerin güzel bir örneği şu fıkradır:

Adamın biri anlatıyor: Pinti mi pinti bir dostum vardı. Bir gün bu zat hiç umulmadık bir tarzda beni evine (yemeğe) davet etti, ben de icabet ettim. İlerleyen saatlerde sofraya kuruldu ve ortaya kızarmış bir oğlak getirilip konuldu. Biz misafirler tam da yemeğe başladığımız sırada dışarıdan hüznünlü bir meleme sesi duyuldu. Ben la-tife olsun diye yanımdakilere “*şu yavrusunu kaybeden hayvan nasıl da acı acı me- liyor, işitiyor musunuz?*” deyince sofrasına hücum ettiğimiz için korkudan ağzı yü- reğine gelen ev sahibimiz dayanamıyarak “*Sizler biricik yavrusunu böyle hunharca parçalarken zavallıcık nasıl melemedin?!*” deyiverdi.⁴¹

Hadâiku'l-ezâhir'de yer alan kimi nükteler ise cimriliğin en tipik göstergelerinden biri olan “varyemezlik yoluyla ömür boyu para biriktirme” olgusunu konu yapar. Sözge- limi para biriktirmeyi hayatın gayesi yapan hastalıklı psikolojinin tiye alındığı pek çok Arap nüktelerinden biri şu hikâyledir:

³⁹ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 203; *el-'İkdü'l-ferîd*, VII, 194; el-'Askerî, Ebû Hilâl, *Kitâbu cemherati'l-emsâl* (I-II), nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm-'Abdulmecîd Kutâmîş, el-Muessesetü'l-'Arabiyyeti'l-hadîse, I. Baskı, Kahire, 1964, I, 531.

⁴⁰ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 61, *el-Basâir ve'z-zehâir*, VIII, 205; *et-Tezkiretü'l-hamdüniyye*, VII, 231; *Ahbârü'z-zirâf*, s. 117; İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec, *Kitâbü'l-ezkiyâ*, Mektebetü'l-Ğazzâlî, y.y., t.y., s. 135.

⁴¹ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 142.

Cimriliği ile nam salmış bir adamın 10.000 dirhem parası çalınmış adam da bu duruma çok üzülmüş, kahrolmuştu. Bu olay sonrasında bir adam gelerek onu teselli etmek için kendisiyle şöyle bir diyaloga girdi:

Adam: Bu kadar parayı nasıl biriktirdin, hazret?

Cimri: 30 yıl boyunca yemedim içmedim, dişimden tırnağımdan artırıp kuruş kuruş biriktirdim.

Adam: Peki bu parayla hayır hasenat yapmayı planlıyor muydun?

Cimri: Hayır.

Adam: Peki bu parayı kendin için harcıyıp faydalanmayı tasarlıyor muydun?

Cimri: Hayır, hayır. Ben onları sadece başımın altındaki bir kese içine koyuyor ve onların orada olduğunu bilerek bir iç huzuru hissediyordum.

Adam, iflah olmaz pintinin bu sözünü duyunca tavsiyesini yapmış: “*O halde dostum (hayra ve kendine harcamak yerine sırf başının altında bir tümseklik hissi yaratmasını istediğin) o parayla ilgili olarak sana pratik bir şey önereyim: İç huzurunun devamı için bundan sonra yastığının altına bir taş koy ve yatağa öylece gir!*”⁴²

4) Bedeviler

Klasik Arap edebiyatına en fazla konu olan sosyal sınıfların başında gelen bedevîye ait anekdotların bir bölümünün ahhâr ravileri Hammâd er-Raviye, İbnü'l-A‘rabî ve Ka‘bü'l-Ahhâr tarafından kayda geçirildiği bilinmektedir. Bununla birlikte velût ahhâr râvisi el-‘Asma‘î'nin (ö. 216/831) *Nevâdiru'l-A‘râb* adlı çalışmasını bedevîlere ait anekdot malzemesini günümüze taşıyan en mühim müstakil eser olduğunu zikredebiliriz. Tüm bunlara ek olarak klasik Arap edebiyatında ansiklopedik tarzda telif edilmiş birçok eserde de bedevî hikâyelerini içine alan bap ve başlıklar oluşturulmuştur.

Arap gramerinin teşekkül ettiği telif ve tedvin döneminin başlangıcında bedevîlerin konuştuğu fasih dil, Arapçanın kavâidinin yazımında en güçlü kaynaklardan biri kabul edildiğinden, birçok Arap dil bilimcisinin sahrada yaşayan bedevî topluluklara seyahatler gerçekleştirdiği bilinmektedir. Çöldeki bedevî yaşamına bizzat tanık olan dilciler, edipler, ahhâr râvileri tanışmış olduğu bedevîleri daha sonraları kendi yaşadıkları muhtelif şehirlerde ağırlamışlardır. Bu etkileşim esnasında bedevîlerdeki şehirli sosyal yaşamına aykırı davranışları gören aydın kesim bedevî zümresinin bu davranışlarını bir edebi malzeme haline dönüştürmeyi bilmiştir. Ayrıca bedevî sosyal sınıfından bir bölümünün yerleşik hayata geçiş aşamasında yüzyüze geldiği yeni durumlar karşısında sergilemiş oldukları ilginç ve komik tutum ve davranışların da bedevîlere ait mizahi malzemenin oluşumuna büyük katkı sağladığı söylenebilir.

⁴² *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 103.

Arap göçebe yaşam tarzının tipik temsilcisi konumundaki bedevînin davranış kalıpları sosyo-ekonomik, kültürel ve hatta dini açıdan medenî olarak tabir edilen şehirli insanların (hadârî) davranış kalıplarından ayrılmaktadır. Klasik kaynaklardan anlaşıldığı üzere bedevî, şehirli insanların benimsediği formalitelerden uzak sade bir hayat tarzını benimsemekte, insani ilişkilerde çoğu zaman dobra bazen de nezaket kurallarının dışına çıkarak kaba ve kırıcı olabilmektedir.

Anekdotlarda bedevî kimi zaman hile bilmez saf bir kişilik, kimi zaman da tam tersine muhatabına zekice cevaplar veren, Arap dilini incelikleriyle kullanan ve bu manada karşısındakileri kendisine hayran bırakan bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır.

İbn ‘Âsım kaynaklarda birbirinden farklı pek çok karakteri temsil eden Arap mizahının bu canlı ve renkli figürüne *Hadâiku'l-ezâhir*'inin 3. Hadika'sının *fî ahbâri'l-a'râb ve'l-mütenebbiîn ve nevâdiri'l-müccân ve'l-müstehaffîn* başlıklı babında geniş yer ayırmış, *Hadâiku'l-ezâhir*'in geneline dağılmış vaziyette yaklaşık 100 civarında bedevî anekdotu zikretmiştir. *Hadâiku'l-ezâhir*'deki anekdotlarda bedevî bazen sofrada ikram edilenleri silip süpüren tipik bir obur, bazen bir tufeylî tâifesi içerisinde kendine yer bulan profesyonel bir avantacı, zaman zaman da elindeki bir dirheme güneş yüzü göstermemeye ahdetmiş iflah olmaz bir cimri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazı hikâyelerde ise devlet ricalinin huzuruna bir şekilde çıkmış ya da çıkartılmış olan bedevî, o bilindik tavrıyla gaf üstüne gaflar yapabilmekte, ancak en önemli sermayesi olan dili, kurnazlığı ve nüktedanlığı sayesinde durumları lehine çevirmeyi başararak muhataplarından armağanlar dahi koparabilmektedir. *Hadâiku'l-ezâhir*'den aldığımız aşağıdaki anekdot bedevinin bu durumu tasvir eden güzel bir örnek teşkil etmektedir:

Asma'î anlatıyor: Bir keresinde Haccâc b. Yusuf'un huzurunda bir bedevi de bulunuyordu. Derken Haccâc'ın önüne bir tepsi fâlûzec tatlısı getirilip konuldu. Bedevi kaşla göz arasında bu tatlıdan bir lokma alıp ağzına atıverdi. Bunu gören Haccâc “*Tatlıya dadananın boynunu vururum*” diye gözdağı verince oradaki herkes tatlıdan uzaklaştı. Ancak faluzecin tadı damağında kalan bedevi bir Haccâc'a bir tatlıya bakıp “*Emir hazretleri evlatlarım önce Allah'a, sonra size emanet*” dedi ve yemeye başladı. Bedevînin cevabına gülmekten yerlere yıkılan Haccâc ise bedeviye ayrıca armağanlar takdim etti.⁴³

Hadâiku'l-ezâhir'deki anekdotların bir kısmı ise bedevî karakterinin ibadet hayatıyla ilgilidir. İslam'la yeni tanışan bir mühtedinin bile kolayca kavrayacağı temel ibadetleri

⁴³ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 230; *et-Tezkiretü'l-hamdüniyye*, IX, 382.

bedevînin yanlış yorumladığı, ibadet hayatını da bu çerçevede şekillendirdiği anlaşılmaktadır. *Hadâiku 'l-ezâhir'* de yer alan aşağıdaki anekdot bu türdendir:

Asma'î anlatıyor: Bir gün bedevînin birine “(30 günlük) Ramazan orucunu nasıl tutuyorsunuz?” diye bir soru yönelttim. Bana ne dese iyi! “Aramızdan 30 adam tespit ederiz, sırası gelen gününde orucunu tutar”.⁴⁴

Bazen de bedevînin ibadet hayatı zamana ve zemine göre şekil almaktadır. Yine *Hadâiku 'l-ezâhir'* de yer alan aşağıdaki hikâyeye bu tema üzerinden kurgulanmış bir örnektir:

Bedevînin biri Halife Memûn'un misafiri iken ortaya bir sofraya kurulmuş. Halife bedevîyi yemeğe davet etmiş ancak o “Efendim ben bu gün oruçluyum” deyip daveti geri çevirmiş. Ancak bir süre sonra sofradaki yemekler çeşitlenip hele bir de ortaya kızarmış oğlak servis edilince bedevî hemen ellerini yıkayıp sofraya geçmiş. Memûn “Hayırdır, az önce sen oruçlu olduğumu söylememiş miydin?” deyince bedevi cevabını vermiş: “Halife hazretleri! Kulunuz bugünkü orucu kaza ile de olsa iade edebilir, ama korkarım böyle leziz bir oğlağın kolay kolay kazası olmaz!”⁴⁵

Bedevi karakterinin dini hayatın ritüelleri konusunda gösterdiği lakaydî ve laubali tavırlar da klasik Arap nüktelerinde önemli bir yoğunlukla işlenmiştir. Dolayısıyla nevadî malzemesinin genelinde namaz sırasında imama hitap ederek konuşan kişinin bir bedevi olması şaşırtıcı olmadığı gibi, Kuran metnini kasıtlı olarak değiştirmeye yeltenerokuma eğilimiyle ortaya çıkan Kuran metnine dayalı nüktecilğin en seçkin örneklerini veren karakterin bedevi olması da şaşırtıcı değildir. İbadetlerin şekli ve ruhu konusunda yeterince hassasiyet göstermeyen bedevinin bu serazat tabiatını vurgulamak üzere kurgulanmış olan bir anekdot *Hadâiku 'l-ezâhir'* de şöyle kaydedilmiştir:

Bedevînin biri, imamın arkasında namaza durur. Bu sırada imam

﴿إِنَّا أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ﴾

Biz Nûh'u kavmine gönderdik. (Nûh: 1)

mealindeki âyeti okumaktadır. Ancak imam tam bu noktada takılır ve “Biz Nûh'u kavmine gönderdik” âyetini üst üste tekrarlamaya başlar. Sabırsız bedevî buna fazla dayanamaz ve hemen imama lafını söyler: “Allah aşkına imam efendi! Madem Nuh gitmiyor, sen de bir başkasını gönder de sen de biz de kurtulalım!”⁴⁶

⁴⁴ *Hadâiku 'l-ezâhir*, s. 230; *Nesrü 'd-dür fi 'l-muhâdarât*, VI, 307.

⁴⁵ *Hadâiku 'l-ezâhir*, s. 65; İbn 'Abdilber, *Behcetü 'l-mecâlis ve ünsü 'l-mücâlis*, thk. Muhammed Mürsî el-Hülî, Dârü 'l-kütübi 'l-İlmiyye, 2. Baskı, Beyrut, 1981, II, 79.

⁴⁶ *Hadâiku 'l-ezâhir*, s. 223; *Ahbârü 'l-hamkâ*, s. 124; *el-Müstetref*, s. 473.

Hadâiku 'l-ezâhir' de yer alan bir diğer fıkrada da, geceyi taat ve ibadetle ihya etme anlamına gelen *kıyâmu 'l-leyl* (gece kalkışı) kavramının onda bambaşka çağrışımlar uyardığını görmekteyiz:

Bedevinin birini, nafile ibadetlerin mevzu bahis edildiği bir ilim meclisine davet etmişler. Sohbet sırasında laf dönüp dolaşp kendisine gelmiş. Oradakiler “*Peki siz geceleri kalkabiliyor musunuz ey Ebû Umâme?*” diye sorunca bedevi “*Elbette kalkıyorum?*” cevabını vermiş. Dostları merakla sormuş “*Peki hazret, kalkıp (geceyi ihya için) ne yapıyorsunuz?*” Bedevi yanıtlamış: “*Ne yapacağım, çişimi yapıp tekrar geri yattıyorum!*”⁴⁷

Anadolu sahasında Bektaşî fıkrası olarak tedavül eden meşhur bir fıkranın asırlar öncesine giden kaynaklarından biri yine bir *Hadâiku 'l-ezâhir* nüktesidir. Bu nükte, bedevi nüktelerinin Bektaşî fıkralarına evrilme sürecine işaret eden bir tanık olması itibariyle hayli önemlidir:

Bedevinin biri sıcak bir yaz günü dere kenarına gelmiş, suya bir dalıp bir çıkıyormuş. Fakat bedevi sudan her çıkışında, üzerine bir sürü düğüm atılmış olan bir ipten birer düğüm çözüyormuş. Bu duruma şahit olan bir adam bedeviye yaklaşarak “*Hayırdır, ne yapıyorsun böyle?*” deyince bedevî şu cevabı vermiş: “*Ben kış aylarında her cünüp oluşumda bu ip üzerine bir düğüm atar; yaz gelip sular ısınınca da biriktirmiş olduğum cenâbetliklerimden toptan kurtulurum!*”⁴⁸

5) Tufeyliler

Araplarda misafir ağırlama kültürü kadim bir geleneğe dayanmaktadır. Cömertlik Arap toplumu tarafından erdemli bir davranış olarak kabul edildiğinden, itibarını devam ettirebilmek için tebâsı altındaki insanlara Arap kabile reisleri veya toplumun ileri gelenleri zaman zaman büyük sofralar kurdurarak ziyafetler tertip etmişlerdir.

Arap örfünde cömertlik ve ikram etme hasleti kabile reisi olmanın öncelikli şartlarından biri olarak kabul edilmiş, halka ziyafet vermekten kaçınan lider bu davranışından ötürü kınanmıştır. Arap örfünden kaynaklanan bu anlayış, İslam'la birlikte Hz. Peygamberin sünnetinde yerini bulan misafir ağırlama ve bir takım münasebetlerle bir araya gelen topluluklara ziyafet verme anlayışıyla bütünleşince tufeylî zümresine kolayca sofralara dadanabilme fırsatını vermiştir.

Türkçede davetsiz misafir kelimesiyle karşılanan tufeyli, yemek yemek üzere bir araya gelen bir topluluğa davetsiz olarak katılıp sofraya konulan yiyeceklerden dilediğın-

⁴⁷ *Hadâiku 'l-ezâhir*, s. 230; *Nesrî 'd-dür fi 'l-muhâdarât*, VI, 302; *Ahbârü 'l-hamkâ*, 126; *et-Tezkiretü 'l-hamdüniyye*, IX, 381.

⁴⁸ *Hadâiku 'l-ezâhir*, s. 126; *Nesrî 'd-dür fi 'l-muhâdarât*, VI, 306; *et-Tezkiretü 'l-hamdüniyye*, IX, 378.

ce yiyen teknik ifadeyle “bir *tatfil* davranışında bulunan” kişi demektir. Klasik edep kaynaklarında gerek *tufeylî* gerekse *tatfil* mizaha konu edilen en önemli karakter ve temalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Hatîb el-Bağdâdî tufeyli hikâyelerinin yer aldığı müstakil bir kitap (*Kitâbü't-tatfil*) telif etmiş, ayrıca klasik Arap edebiyatında ansiklopedik tarzda kaleme alınan eserlerde ve mizah branşında özel olarak telif edilen bazı eserlerde tufeylîlerle ilgili müstakil baplar açılmış, bu baplarda tufeyli nüktelerine genişçe yer verilmiştir.

Kaynaklardan anlaşıldığına göre *tatfil*, önceleri bireysel bir davranış iken tarihi süreç içerisinde kolektif hareket eden bir zümrenin ortak -hatta deyim yerindeyse stratejik-davranışı haline gelmiştir. Zamanla tufeylîler davetlere nasıl sızacakları konusunda bir takım taktikler geliştirerek birbirlerine tavsiyelerde bulunmuş, bazı risalelere yansıyan biçimiyle de kendilerince *tatfil* davranışının ilkelerini belirlemişlerdir.

Diğer tipolojilerle sayısal olarak karşılaştırıldığında, tufeylî karakterinin *Hadâiku'l-ezâhir*'de en çok yer verilen tipolojilerden biri olduğu görülür. Aynı zamanda *Hadâiku'l-ezâhir*'in 3. Hadika 1. Bap'ında yoğun olarak yer verilen tufeylî hikâyelerinin klasik edebiyatta çerçevesi çizilen *tatfil* temalı edebi malzemenin bir özeti niteliğinde olduğu da dikkati çekmektedir. Zira klasik Arap edebiyatında olduğu gibi *Hadâiku'l-ezâhir*'de de tufeylî anekdotlarında tufeylîlerin sofralara sızmak için geliştirmiş olduğu stratejiler, davetsiz olduğunun anlaşılması durumunda bir tufeylînin ne gibi savunma mekanizmaları geliştireceği ve baş tufeylî Bünân'ın öğrencilerine vermiş olduğu tavsiyeler gibi *tatfil* edebiyatının en temel konuları ele alınmaktadır.

“Yemek yeme” bir insan için gündelik hayatta sıradan bir fizyolojik hadise iken sofraya mizahının canlı figürlerinden tufeylî için Allah'ın bu hayatta insanoğluna bahsettiği en değerli lütuftur. Nitekim tufeylî guruhunun liderlerinden Tufeyl el-'Arâis'in aşağıdaki sözüne göre yemeyi çağrıştıracak her türlü nesne tufeylî için adeta kutsaldır:

Yeryüzünde sadece 3 mübarek ahşap nesne bulunmaktadır: Hz. Mûsa'nın âsası, Hali-fe hazretlerinin minberi ve sofrası.⁴⁹

Hadâiku'l-ezâhir'deki tufeylî anekdotlarının bir bölümü davet edilmediği bir sofraya oturmanın yollarını arayan, bunun için çeşitli stratejiler geliştirerek uygulamaya koyan açık göz davetsiz misafirlere dairdir. Bu anekdotlarda hikâyenin başkahramanı tufeylî

⁴⁹ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 194; *el-'Ikdü'l-ferîd*, VII, 227; *Rabî'ü'l-ibrâr*, I, 589. Ayrıca karşılaştırmak için es-Se'âlibî, Ebû Mansûr, *Simâri'l-kulûb fi'l-mudâf ve'l-mensûb*, *Dârü'l-me'ârif, Kahire*, t.y., I, 205.

her defasında uyguladığı taktikte başarılı olmakta mecliste bulunanların kendisini sofraya oturtmamak için geliştirdikleri taktiklere “karşı bir taktikle” mukabele etmektedir. Hazır cevaplılığıyla meclistikileri güldürmeyi başararak sofrada kendine yer bulmakta, ikram edilen yiyeceklerden de gönlünce yemektedir. *Hadâiku'l-ezâhir*'den aldığımız aşağıdaki örnekte, bir tufeylînin, verdiği kurnazca cevap sayesinde taktik savaşını kazanarak sofrada nasıl yerini aldığını göstermektedir:

Tufeylînin biri yemek yemekte olan bir grup adamın yanına yaklaşarak “*Ne yiyorsunuz, beyler?*” diye takılmış. Oradakiler tufeylînin sofraya yanaşmasını engelleme gayesiyle “*Zehir!*” yanıtını vermişler. Tufeylî hemen ağzına bir lokma atıp akabinde de “*Siz öldükten sonra benim yaşamamın ne anlamı var?!*” deyivermiş.⁵⁰

Tufeylîlerin davetlere sızabilmek ya da her hangi bir sofraya oturabilmek için bir takım stratejiler geliştirdiklerinden daha önce bahsedilmişti. *Hadâiku'l-ezâhir*'de geçen bir anekdotta, sofrada kendine yer bulma stratejisinin tufeylî tarafından önceden planlanarak yeri geldiğinde uygulamaya konulduğu anlaşılmaktadır. Hikâyenin avantacı kahramanı yemek yiyen şahısları cimrilikle suçlayarak -zoraki de olsa- kendisini sofraya kabul ettirmektedir:

Yemek yemekte olan bir topluluğa tesadüf eden bir tufeylî “*Selâmün aleyküm pinti herifler!*” diye meclistikeleri selamlamış. Sofradakiler hemen savunmaya geçerek “*Biz pinti değil bilakis cömert kimseleriz!*” diye itiraz etmişler. Bunun üzerine tufeylî dizini kırıp sofraya oturmuş ve “*Allah'ım onları sâdıklardan (sözünün eri kimselerden) beni ise yalancılar zümresinden eyle!*” biçiminde bir dua edivermiş.⁵¹

Hadâiku'l-ezâhir'de yer alan kendini zorla sofraya kabul ettirme üzerine kurgulanmış başka bir tufeyli anekdotunda anaforcü kahraman kendisini sıkıştırıp sofraya almamak için direnen ziyafet sahiplerine zekice bir cevap vererek kaliteli bir mizah ortaya koymakta, nihayetinde sofradan kısmetini almaktadır:

Tufeylînin biri, yemek yemekte olan bir topluluğa tesadüf eder. Selam verip aralarına sokulur ve ortaya konulan yiyeceklerden atıştırmaya başlar. Sofradakiler “*(yiyebilmek için) bu cemaat içinden tanıdığın birini bize göstermen gerekir!*” deyince, tufeylî eliyle yemeğe işaret ederek “*Ben şu hazreti gayet iyi tanıyorum!*” deyivermiş.⁵²

Hadâiku'l-ezâhir'de tufeylîlerin pîri olarak kabul edilen, gerçekte tatfili profesyonel bir meslek haline getiren Bünân hakkında birden çok anekdot yer almaktadır. Bu anekdotların tabiatıyla teklifsiz sofraya oturabilmek için Bünân'ın geliştirdiği taktiklerini uyguladığı nüktelerden oluşmaktadır. Eserde geçen bir anekdottan Bünân'ın Kur'an ayetlerinden sadece yemekle ilgili bölümü mahfuzâtında bulundurduğu görülmektedir:

⁵⁰ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 207; *el-'İkdü'l-ferîd*, VII, 231.

⁵¹ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 206; *el-'İkdü'l-ferîd*, VII, 235; *Nihâyetü'l-ereb*, III, 302; *el-Ğazûlî*, 'Alâuddîn el-Behâî, *Metâli'u'l-budûr fî menâzili's-surûr* (I-II), Matba'atu idâreti'l-vatan, 1.Baskı, 1883, II, 62.

⁵² *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 207; Hikâyenin farklı bir versiyonu için bkz. *el-'İkdü'l-ferîd*, VII, 231.

Tufeylilerin reisi Bünân'a "Allahın kitabından ezberinde bir şey var mı?" diye sorulduğunda şu yanıtı vermiş. "Evet Kur'an'dan bir ayeti ezbere biliyorum". Peki o ezberlediğin ayet hangisidir?" şeklindeki ikinci soruya ise "Oradan uzaklaştıklarında Mûsâ yanındaki gence -öğle yemeğimizi getir- dedi" (Kehf sûresi- 62) ayetini okuyarak yanıt vermiş.⁵³

Tarihte ilk tufeylî olarak kabul edilen aynı zamanda toplumsal bir zümre haline gelen tufeylîlerin reisi sayılan Bünân bu zümreye yeni dâhil olan ya da tatfil stratejileri hakkında henüz tam bir birikim elde edememiş çömez tufeylîlere şu tavsiyelerde bulunmaktadır:

Bir düğüne gittiğinizde sakın dikkatleri üzerinize çekecek şekilde sağa sola bakıp, oturmak için kendinize yer beğenmeye çalışarak vakit kaybetmeyin! Şayet düğün çok kalabalıksa, insanlarla göz teması kurmadan yürüyüp geçin. Bu sebeple kadının sülâlesi sizi erkek tarafı, erkeğin akrabaları da kadın tarafı sanacaktır. Şayet kapıdaki görevli sert mizaçlı ve sözünü esirgemeyen bir adamsa işe oradan başlamalıdır. Mesela derhal ona, incitici olmayan, tavsiyeyi çağrıştıran ama aynı zamanda (düğün sahibi sizmişsiniz izlenimi veren) yarı küstahça bir tavır ile bazı talimatlar verin!⁵⁴

6) Oburlar

Arap mizahının canlı figürlerinden obur, gerek sergilediği mizahi sahneleri dolayısıyla gerekse de bu alanda kullanılan özel jargonu sebebiyle klasik sofrâ edebiyatında üzerinde en fazla durulan tiplerden biri olmuştur. Bu ilgi çekici tipoloji üzerine etraflı bir akademik inceleme Şener Şahin tarafından yapılmıştır.⁵⁵ Bu incelemeden anlaşıldığına göre oburlara özgü zengin bir terminoloji ve bir jargon bulunmaktadır. Obur karakterine ve oburluğa ait bu jargon ve terminolojinin geniş bir kelime hazinesine tekabül etmesi sözü edilen figürün ve temanın Arap edebiyatındaki yeri hakkında bir fikir vermesi açısından önemlidir.

Klasik Arap kaynakları sıradışı oburluk davranışları sergileyen hem şahıslarla hem de pisboğazlık yönü öne çıkan kimi Arap kabileleri ile ilgili halk arasında anlatılmakta olan anekdotlara yer vermiştir ki, bu manada Arap edebiyatı zikredilen rivayet sayısı bakımından dünya edebiyatları içerisinde en ön sıralarda gelir. Klasik Arap edebiyatında ele alınan bu zengin malzemenin bir bölümüne İbn Âsım da *Hadâiku'l-ezâhir*'inde yer vermiştir.

⁵³ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 194; Hikâyenin farklı versiyonları için bkz. et-Tenûhî, Ebû Ali, *Neşvârü'l-muhâdara* (I-VIII), y.y., 1971, VII, 152; el-Bağdâdî, el-Hatîb, *Kitâbü't-tatfil*, thk. 'Abdullah 'Abdurrahîm 'Useylân, Dârü'l-medenî, 1. Baskı, Cidde, 1986, s. 140.

⁵⁴ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 195; *Kitâbü't-tatfil*, s.141; *Uyûnu'l-ahbâr*, III, 232; *el-'İkdü'l-ferîd*, VII, 227; *Nes-rü'd-dür fi'l-muhâdarât*, II, s.174; *et-Tezkiretü'l-hamdüniyye*, IX, 111-13 *Nihâyetü'l-ereb*, III, 298.

⁵⁵ *Sofra Mizahı*, s. 128-206.

Arap toplumunda misafire ikram övgüye layık davranışlardan kabul edilmiş, insanlara cömertçe ikramda bulunmak izzet ve şeref vesilesi addedilmiştir. Bu anlayışın verdiği sâikle toplumun ileri gelen zenginleri tarafından birçok insanın ağırlandığı büyük, mükellef sofralar kurulmuştur. Arap örfünde siyasi kimliğe sahip bazı şahıslar veya bürokraside görev yapan önemli kişilerin dostlarını ağırladıkları, izzeti ikramda buldukları sofralarını sürekli hale getirdikleri de görülmektedir. *Hadâiku 'l-ezâhir*'de geçen bir nüktede Muğîre b. Abdullah es-Sakafî Basra valisi iken geleneksel hale getirdiği dost sofrasına bir gün bedevi de iştirak etmiş şehirli yaşamının kurallarından bîhaber bedevi görgü kurallarına riayet etmeden yemeye başlayınca vali ile bedevi arasında şöyle bir diyalog yaşanmıştır:

Muğîre b. Abdullah es-Sakafî Kûfe kentinde valilik yaptığı yıllarda her gün yakın dostlarını ağırlar, kurdurduğu özel bir sofrada onlara kızartılmış oğlak ikramında bulunurdu. Bir defasında bu sofraya bir çöl bedevîsi de iştirak etmişti. Bedevî sofraya konulan kızarmış oğlağı görünce önüne ardına bakmadan önündeki pişmiş oğlağa saldırdı, hapur hupur yemeye başladı. Muğîre bu pisboğaz bedeviyi kibarca uyarmak için “*Galiba bu hayvanın babası sana süsmüş, zira zavallıyı hunharca parçalıyorsun!*” deyince bedevî hemen cevabı yapıştırmış “*Herhalde anası da seni emzirmiş olmalı. Zira sen de ona pek bir şefkatle muamele ediyorsun!*”⁵⁶

Obur tayfası bir yemek davetinde hazır bulduklarında yemeği sabırsızlıkla beklemekte, yemek sofraya konur konulmaz da sağlarına sollarına bakmadan yemeğe saldırmaktadır. Aşağıdaki hikâyede bir obur cemaatiyle aynı sofraya oturan küçük bir çocuğun, bu tarz yeme davranışı sebebiyle yaşadığı mahrumiyet mizahi bir dille anlatılmaktadır:

Küçük bir çocuk bir toplulukla birlikte sofraya oturmuş, ortaya da ocaktan yeni indirilmiş sıcak bir yemek konulmuş. Bir süre sonra çocuk ağlamaya başlamış. Bunu gören yanındakiler sebebini sorduklarında çocuk “*Çünkü yemek sıcak*” demiş. Adamlar “*O halde sen de soğuyuncaya kadar sabrediver!*” deyince çocuk “*Ama siz sabretmiyorsunuz ki!*” deyivermiş.⁵⁷

Hadâiku 'l-ezâhir'de sabırsızlık temasının oburluk vasfıyla birleştiği nispeten daha uzun bir anekdot da bulunmaktadır. Bir manastır görevlisi ile bir pisboğaz arasında kurgulanan söz konusu anekdotta sanki okura satır aralarında yeme adabına dair telkin de verilmektedir:

Adamın biri Şam'da bir manastır görevlisinin misafiri olmuş. Manastırcı, misafirin önüne dört adet somun bırakmış, bunlara katık yapması için de içeriye çorba

⁵⁶ *Hadâiku 'l-ezâhir*, s. 100; *‘Uyûnü 'l-ahbâr*, III, 283; *el-‘İkdü 'l-ferîd*, VII, 203; *Muhâdarâtü 'l-üdebâ*, I, 760; *Rebî 'ü 'l-ibrâr*, I, 583; *el-Câhız, et-Tâc fî ahlâki 'l-mülûk*, thk. Ahmed Zekî Paşa, el-Matba'atü 'l-emîriyye, I. Baskı, Kahire, 1914, s. 12; *el-Keşkûl*, II, 264.

⁵⁷ *Hadâiku 'l-ezâhir*, s. 95; *Rebî 'ü 'l-ibrâr*, I, 585; *et-Tezkiretü 'l-hamdüniyye*, IX, 130.

getirmeye gitmiş. Pisboğaz misafir adam mutfağa gider gitmez somunların tümünü mideye göndermiş. Manastırcı çorbayı getirip önüne koyarken ekmeklerin bittiğini fark etmiş ve bu sefer çorbayı ekmeksiz içmesin diye yine mutfağa ekmek getirmeye gitmiş. Geldiğinde bu defa da misafirin çorbayı yalayıp yuttuğunu görmüş. Tekrar elindekileri bırakıp çorba getirmek üzere mutfağa yönelmiş. Elinde bir çanak çorba ile geldiğinde aynı manzara ile karşılaşmış ve bu sahne bu şekliyle üç beş kez tekrar etmiş. Nihayet mutfaktakiler tükenince manastırcı misafirine sorma ihtiyacı duymuş: “*Hayırdır birader, yolculuk nereye böyle?*” Adam cevap vermiş “*Ürdün’e. Öğrendiğime göre orada hazık bir hekim varmış. Üzerinize afiyet ben-denizde bir süredir hazımsızlık ve iştahsızlık var da!*”

Bunu duyan manastırcı dayanamayıp “*Allah aşkına dostum*” demiş “*eğer tedavin işe yarar da şifa bulacak olursan sakın dönüşte bu güzergâhı kullanma. Zira manastırımız -sağlıklılar değil- düşkünler için!*”

Bu sözler üzerine pisboğaz misafir büyük mahcubiyet yaşamış ve manastırcının ricasına çaresiz “*Olur*” yanıtı vermiş.⁵⁸

Mizahi içerikli anlatılarda obur, yemek yeme hızını kontrol altında tutamarak yangından mal kaçırırçasına seri bir şekilde lokmaları midesine indirmekte, tükenmek bilmeyen bir iştahla önüne geleni silip süpürmektedir. Bu yüzden klasik Arap edebiyatında pisboğazlık üzerinden kurgulanmış anlatılarda sofraya oturan bir oburun yiyeceği yemek miktarı konusunda tahminde bulunmak pek mümkün gözükmemektedir. Hatta bazı nüktelerde oburun yeme davranışı aklın sınırlarını zorlayacak ölçüde çok fazla abartılmış adeta bu anekdotlara efsanevi unsurlar katılmıştır. İbn Âsım’ın *Hadâiku’l-ezâhir*’inde yer alan ve bir karı-koca arasında cereyan ettiği ifade edilen aşağıdaki hadise, başkahramanlara oburluk sıfatını fazlasıyla hak ettirecek türden bir oburluk sahnesini canlandırmaktadır:

Ebü’l-Kayzân anlatıyor: Hilal b. Eşkar et-Temîmî kelimenin tam anlamıyla gerçek bir oburdu. Bir defasında onunla ilgili şöyle bir iddia ortaya atılmıştı: Hilal bir gün koca bir deveyi yalayıp yutmuş, karısı da ondan geri kalmayarak bir deve yavrusunu midesine indirmişti. Akşam olduğunda Hilal karısıyla cima etmek istedi ancak buna muvaffak olamadı. Onun bu konudaki acziyetini gören karısı da espriyi patlattı: “*(Biri senin midende diğeri benim midemde olmak üzere) aramıza iki deve girmişken aklından geçirdiğin o şeyi yapabileceğini mi sanıyorsun?*”⁵⁹

Oburlar çoğu zaman âdâb-ı muâşeret kurallarını hiçe sayarak çevresindeki diğer insanların varlığını dikkate almadan yemeğe saldırmakta, avını parçalamak üzere harekete geçen vahşi bir hayvan gibi adeta yemeğe hücum etmektedir. Aynı zamanda yemek esna-

⁵⁸ *Hadâiku’l-ezâhir*, s. 213; *el-‘İkdü’l-ferîd*, VIII, 13.

⁵⁹ *Hadâiku’l-ezâhir*, s. 145; *‘Uyûnü’l-ahbâr*, III, 249; *et-Tezkiretü’l-hamdüniyye*, IX, 101; *el-İsfehânî*, Ebü’l-Ferec, *Kitâbü’l-Eğânî* (I-XXIV), thk. Semîr Câbir, *Dârü’l-fıkr*, 2. Baskı, Beyrut, t.y., III, 68; *Nihâyetü’l-ereb*, III, 316.

sında sergilemiş oldukları ve insanlar tarafından tasvip edilmeyen bu iflah olmaz tavırları nedeniyle mizaha konu olmuşlardır. *Hadâiku'l-ezâhir*'de yer alan aşağıdaki hikâyede, bir obur güruhunun kendilerine sunulan ikramlara sırtlan kümesini andırır tarzda saldırışı ve yine bu davranışın ev sahibi üzerinde yarattığı dehşet duygusu gayet yerinde bir üslupla anlatılmıştır:

Adamın biri bir gurup arkadaşını ziyafete davet eder. Yemek hazırlanır ve sofraya oturulur. Her birinin birer obur olduğu hallerinden aşıkâr olan misafirler, yemekler gelir gelmez sofraya öyle bir hücum ederler ki manzara gerçekten dehşet vericidir. Oburların ahvalinden şaşkına dönen ev sahibi daha fazla sabredemez ve karşı karşıya olduğu tabloyu şu cümleyle özetler: “*Vallahi kıyamet dedikleri şey her halde böyle bir şey!*”⁶⁰

7) Sahte Peygamberler

Daha önce de değinildiği üzere genel olarak İbn ‘Âsım, *Hadâiku'l-ezâhir*'in belirli başlıkları altında birden fazla karaktere yer vermiş, zaman zaman da belirli bir başlıkta yer almadığı halde farklı konu, tema ve karakterleri o başlık altında zikretme yolunu tercih etmiştir. Ancak sahte peygamberlerle ilgili bölüm bunun bir istisnasını teşkil etmektedir. Zira müellifimiz *Hadâiku'l-ezâhir*'in 3. Hadika'sının 2. Bab'ında “**Fasl fi'l-mütenebbiîn**” adı altında bir fasıl açmış ve bu bölümü sadece sahte peygamberlere tahsis etmiştir. Sözü edilen fasıl içerisinde 12 adet sahte peygamber nüktesi bulunmakta olup eserin diğer bölümlerinde bu konulu herhangi bir anekdota tesadüf edilmemektedir.

Klasik Arap edebiyatındaki sahte peygamber figürüne odaklı mizahi anlatıları bir makale bünyesinde toplayıp değerlendiren Hüseyin Günday'ın tespitine göre⁶¹ edeb literatürünün nevadir malzemesi içerisinde bu kategoriye giren nüktelerin sayısı 36'yı bulmaktadır. Dolayısıyla klasik Arap literatürünün mizah branşında telif edilen eserlerdeki sahte peygamber nüktelerinin sayısı ile *Hadâiku'l-ezâhir*'deki sayıyı karşılaştırdığımızda *Hadâiku'l-ezâhir*'in bu kategoriye giren nüktelerin üçte birini eserine aldığını söyleyebiliriz.

Hadâiku'l-ezâhir'de yer alan sahte peygamber nüktelerinin girizgâhları bu konudaki geleneğe bağlı kalarak ya **تَنَبَّأَ رَجُلٌ** “*Adamın biri peygamberlik iddiasında bulunmuş*” ya da **إِدَّعَى رَجُلٌ النَّبُوَّةَ** “*Bir adam peygamber olduğunu iddia etmiş*” şeklindeki yaygın klişeleri kullanır. Bu anekdotlarda hikâyenin ana kahramanı peygamber olduğu iddiasıyla

⁶⁰ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 142.

⁶¹ Hüseyin Günday, *Klasik Arap Mizahında Sahte Peygamber Figürü*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Cilt: 21, Sayı: 2, 2012, s. 217.

ortaya çıkan düzenbaz bir şahıs olmakta, genel olarak da iddia sahibi bu kişi, tarihi tecrübelerin de sevk ettiği sâikle Müslüman toplumda bir infiale yol açmasın diye, ya doğrudan sultan veya halifenin huzuruna çıkarılmakta ya da önemli bir devlet adamıyla yüz yüze getirilmektedir. Anekdotların hemen hepsinin finalinde peygamber olduğunu ve vahiy aldığını iddia eden kişinin ya bir meczup/mecnun olduğuna hükmedilmekte ya da ciddiye alınmayacak ölçüde cahil biri olduğu anlaşılmaktadır.

Ancak durum ne olursa olsun ilgili anekdotlarda tasvir edilen sahte peygamberler, yüksek bir özgüven hissine sahip, muhatabına kolayca cevaplar verebilen, ilginç kelime oyunlarına başvurup komiklik yapabilecek derecede söz canbazlıkları sergileyen, yeri geldiğinde ise muhatabını susturabilmek için ayeti kerimeler okuyan, bu manada dini literatürü ve argümanları kullanmaktan geri durmayan bir kişiliktir.

Sahte peygamberlere ilişkin anekdot müktesebatı içerisinde sadece bir örnekte, kulağına nübüvvet iddiası söylentileri gelen halifenin, durumun mahiyetini merak edip tebdili kıyafet ederek şarlatanın mekanına gittiğini görmekteyiz. Uzunca bir diyalog içeren bu hikâyede final -esasen ağır bir hakaret unsuru taşımasına rağmen- halifenin kimliğinin deşifre olmaması dolayısıyla yine de şarlatanın affı ile neticelenmektedir:

Muhammed b. Gıyas anlatıyor: Adamın biri halife Me'mün devrinde peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkmıştı. Me'mün, kadısı Yahya b. Eksem'e "*Hadi tebdil-i kıyafet edelim de şu adamın neyin peşinde olduğunu öğreniverelim*" dedi ve sonra birlikte hazırlanıp gece vakti adamın kapısına vardılar.

Kimliğini gizleme çabasında olan adam çalınan kapıya "*Kim o?*" dediğinde, dışarıdakiler "*Senin vasıtanla hidayete erip Müslüman olmak isteyen iki kişi*" karşılığını verdi. Bu cevap üzerine sahte peygamber kapıyı açtı, Me'mün ve kadı Yahya içeri girdi. Me'mün adamın sağ yanına Yahya da sol yanına oturdu. Arkasından halife ile sözde peygamber arasında şu diyalog geçti:

Me'mun: Kime gönderildin?

Sahte Peygamber: Tüm insanlara.

Me'mun: Peki vahiy sana hangi kanaldan geliyor? Doğrudan Cebrail'den vahiy mi alıyorsun; rüya-ı sâdika yoluyla mesaj mı alıyorsun, yoksa gaypten bazı ilhamlar mı geliyor?

Sahte Peygamber: Bendeniz vahye hem ilham yoluyla, hem de bizzat konuşarak mazhar oluyorum.

Me'mun: Peki vahiy kelim türünde olduğunda seninle kim konuşuyor?

Sahte Peygamber: Tabii ki Cebrail.

Me'mun: O sana genelde hangi saatlerde geliyor?

Sahte peygamber: Mesela bu gece siz gelmeden az önce teşrif buyurdu.

Me'mun: Peki bu geldiğinde sana ne dedi?

Üst üste sorulan bu sorulara canı çok sıkılan sahte peygamber, Memun'un kendisine yönelttiği bu son soruya şöyle cevap verdi:

Sahte peygamber: Az sonra yanına iki adam gelip biri sağına diğeri soluna oturacak. Sol tarafına kurulacak olan adam var ya, işte o Allah'ın bu dünyada yarattığı 1 numaralı lütüdür.

Memun şarlatanın bu beklenmedik sözü üzerine kahkahayı patlattı ve “*Ben senin Allah'ın elçisi olduğuna kesinlikle iman ediyorum!*” dostum deyip Yahya ile birlikte gülüşerek oradan ayrıldı.⁶²

Yukarıda da işaret edildiği üzere *Hadâiku'l-ezâhir*'deki sahte peygamber nüktelerinde genel olarak halife huzuruna çıkarılan sahtekâr ciddiye alınmayacak kadar basit, hatta bazen halifeyi güldürecek türden komik cevaplar vermekte ve hikâyenin finalinde halife tarafından affedilmektedir. Eserde geçen sahte peygamber nüktelerinde bu durumun hilafına kaydedilen tek örnek aşağıya aldığımız, adı Nuh olan ve kendisini Hz. Nuh'la özdeşleştirmeye çalışarak peygamberlik iddiasında bulunan şahsın hazin sonu ile neticelenen şu hikâyedir:

Adı Nuh olan bir adam peygamber olduğunu söyleyip duruyordu. Yakın bir dostu onun bu taşkınlıklarına mani olmak istiyor, ancak o bir türlü akıllanmıyordu. Sonunda halife, fitnenin önünü kesmek için Nuh'un ölüm fermanını imzaladı, gemi direği gibi bir kazığa oturtulmasını emretti. Cezanın infazından hemen sonra ona bu vaziyette tesadüf eden arkadaşının söylediği şu oldu: “*Ey Nuh, sonunda Nuh peygamberin o çok özendiğin gemisinden sahip olabildiğin yegâne şey geminin direği oldu!*”⁶³

8) Hırsızlar

İbn 'Âsım, her ne kadar kendisine ait özel bir başlık açmamış olsa da, klasik Arap mizahının hile ve entrikaları konu alan en ilgi çekici mizah figürlerinden hırsız karakterine ilişkin *Hadâiku'l-ezâhir*'de azımsanmayacak oranda bir nükte malzemesi sunmaktadır. Tespitlerimize göre eserde 13'ü, içerisinde şiir parçaları da barındıran ya bir hırsızlık hadisesi ya da bir hırsız karakter üzerine söylenen şiirlerin yer aldığı anekdotik malzemeden; 16'sı ise yine farklı Hadika ve Bap'lar içerisine serpiştirilmiş halde ancak tamamen nesir kategorisinde değerlendirilebilecek nükte örneklerinden oluşmaktadır.

⁶² *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 234; *el-'İkdü'l-ferîd*, VII, 161; *el-İtlidî, İ'lamu'n-nâs bi-mâ vaka'a li'l-berâkime ma'a Beni'l-'Abbâs*. thk. Emin Abdülcâbir el-Buhayrî, el-Âfâku'l-'Arabiyye, I.Baskı, Kahire, 1998, s.311.

⁶³ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 235. Anekdotun Çevirisi Hüseyin Günday'ın makalesinden olduğu gibi alınmıştır. Bkz. *Klasik Arap Mizahında Sahte Peygamber Figürü*, s. 217.

Eserdeki bazı anekdotlar bazen ilginç bir hırsızlık girişimini tasvir ederken, bazen de hırsızlık kavramı üzerinden karşılıklı şakalaşmalara konu olabilmektedir. Ayrıca hırsızlık eylemini gerçekleştiren kişinin cezaya muhatap olmasından veya Halife tarafından affa mazhar oluşundan bahseden nüktelerle birlikte, hırsız bir baba ile hırsız oğlu arasında geçen ve babanın oğluna tavsiyesini içeren diyalogları da eser içerisinde görmemiz mümkündür.

Hırsızlık hadisesinden bahseden nüktelerden anlaşıldığına göre bazı hırsızların hırsızlık eylemini gerçekleştirirken kendilerine göre stratejiler ve savunma mekanizmaları geliştirdikleri görülmektedir. Gece etrafı denetlemeye çıkan kolluk görevlileri ya da vali ve emir gibi yönetici sınıfıyla karşılaşıldığında yaşanan sahneler mizah kalitesi açısından önemlidir. Şu hikâyede olduğu gibi:

Valinin biri bir gece vakti asayiş amacıyla şehrin sokaklarında devriye gezerken bir evin duvar dibini kazmakta olan bir hırsız fark eder ve “*Gecenin bu saati burada ne yapıyorsun?!*” diye çıkışır. Soğukkanlı hırsız ise “*Efendim, bir cenazemiz var da onun için evin bitişiğine mezar kazıyorum*” diye kendini savunur. Durumdan işkilenen vali “*İyi de ortalıkta ne bir cenaze havası ne de bir ağıt var*” deyince bu defa hırsız “*Aman efendim*” der “*sabah olsun da siz feryadı figanı o zaman görün!*”⁶⁴

Doğrudan herhangi bir hırsızlık hadisesi yaşanmadığı, dolayısıyla ortada bir hırsız figürü de bulunmadığı halde yine de tematik olarak bu kapsamda yorumlanabilecek bazı nükteler de söz konusu olabilmektedir. Dalgınlığıyla meşhur İbn Cessâs’la ilişkilendirilen ve mizahi bir durum tasvirini içeren aşağıdaki hikâye bunun güzel bir örneğidir:

Soğuk bir kış gecesi kolunu farkında olmadan yorganın içerisinden çıkararak İbn Cessâs bir süre sonra üşüyen kolunu gayri ihtiyari yorganın içine almış, ancak buz kesen kolunun sıcak vücuduna temas etmesiyle birlikte derin uykusundan uyanmış. Bu esnada elin bir başkasına ait olduğu vehmine kapılan İbn Cessâs öbür eliyle soğuk kolunu kavramış sonra da “*Yetişin komşular, hırsız! Herifi yakaladım, elinde de bir demir var*” diye bağırmağa başlamış. Feryadı işiten komşuları koşup eve geldiklerinde bir de ne görsünler, İbn Cessâs bir kolunu öbür eliyle sımsıkı tutmuş, korku içerisinde kendilerine bakıyor.⁶⁵

9) Dilenciler ve Arz-ı Hacette Bulunanlar

Her toplumda ve her dönemde karşımıza çıkabilecek dilenci figürü uğraş edindiği alan gereği zengin edebi malzeme oluşturmuştur. Dilenme faaliyetleri sırasında sergiledikleri yöntem ve stratejilerle ya da el açtıkları kişilerle girdikleri diyaloglarda ortaya

⁶⁴ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 91.

⁶⁵ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 245.

koydukları komik tavır, tutum ve söyledikleri süslü, mizahi ifadelerle anekdotik malzemenin öznesi konumundaki dilenciler mizah edebiyatında en önemli konu başlıklarından biri olmuşlardır. Kaynaklarda geçen dilenci nüktelerinden anlaşıldığına göre hiç yüksünmeden doğrudan isteme yoluna giden, camileri kendine mesken tutan dilenci tipi, çarşı pazar gezip insanlardan bir şeyler istediği gibi bazen kovulmayı bazen de hakarete uğrayıp küfredilmeyi göze alarak bizzat insanların evlerine giderek isteklerini bildirmiştir.

Dilenci sınıfı içerisinde fakirlikten dolayı veya başına gelen felaket neticesinde zor duruma düşerek geçici bir süreliğine dilenenler olduğu gibi çalışarak ihtiyacını karşılamaya gücü yettiği halde dilenmeyi bir meslek haline getirenler de bulunmaktadır. Bununla birlikte doğrudan istemek yerine dolaylı olarak arz-ı hacette bulunan kimseler de Arap edebiyatının ve mizahının konusudur. Arz-ı hacette bulunan insan profili ile dilenci figürü arasında talep etme bakımından fark olmasa da isteme tarzı, sosyal statüsü ve bu durumu meslek haline getirmemesi bakımından fark bulunmaktadır. Arz-ı hacette bulunan kişi yüzüzlük göstermeden, dolaylı olarak istemekte ve bu durumu sürekli hale getirmemektedir. Birçok şair, edip, nedim ve benzeri kişiler zaman zaman halife veya devlet büyüklere arz-ı hacette bulunmuşlar ve kullandıkları edebi üslup nedeniyle de devlet ricali tarafından genelde taltif edilmişlerdir. Biz burada öncelikle -tabiri caizse- dilenme konusunda çingenelik edenlere ait anekdotlardan örnekler verip değerlendirecek, sonrasında da arz-ı hacet nüktelerini mercek altına alacağız.

Klasik Arap edebiyatında mizahi anekdotlarda zikri geçen karakter ve temaların neredeyse tümünü ele alma özelliği ile temayüz eden İbn ‘Âsım’ın *Hadâiku’l-ezâhir*’inde dilenci ve arz-ı hacet nüktelerine de -yaklaşık 20 anekdotla- geniş yer verilmiştir. Söz gelimi *Hadâiku’l-ezâhir*’de bazı nüktelerde arsız dilenci tipinin dilenme stratejilerine yer verilirken bazı nüktelerde zarif ve edebi bir üslupla insanlara arz-ı hacette bulunan kimselerin hikâyelerine de alan açılmıştır. Örneğin *Hadâiku’l-ezâhir*’de tasviri yapılan, yüzüzlüğü son raddeye vardırıp talepte bulunduğu kimseden bir şey koparmadan geri dönmeye azmetmiş arsız dilenci tipine ilişkin bir anekdot şöyledir:

Dilencinin biri bir gün Hamza bin Nusayr’a gelerek “*Efendim Allah size uzun ömürler versin kardeşim vefat etti, lakin onu kefenleyecek ne bir kumaşım ne de onu alabilecek maddi imkânım var*” demişti. Dilencinin talebini yerine getirmeye pek niyeti olmayan Hamza “*Vallahi aksi gibi bende de bu gün sana verebileceğim bir şey yok, zahmet olmazsa sonra uğrayıversen*” deyince eli boş dönmeye niyeti olmayan, feleğin çemberinden geçmiş arsız dilenci ısrarını sürdürmüştü: “*Efendim o zaman emredin de hizmetkârlarınız bari bir dirhem getirip versinler de onunla tuz alayım*”. Bir dirheme tuz alma söylemini garipseyen Hamza “*Tuzu ne yapacaksınız*”

birader?” deyince dilenci yanıtlamış: “Ne yapayım efendim Allah’ın izniyle kefen buluncaya kadar çürümesin diye kardaşağızımın cesedini tuzlayacağım!”⁶⁶

Kimi zaman dilenciler dilenme eylemi esnasında insanların merhametine dokunup kendini acındırmak için bir takım ifadeler kullanarak karşısındakilerden bir şeyler koparma yoluna gitmektedirler. Bu durum dilenci tarafından ironik bir biçimde dile getirilerek lehine bir duruma çevrilmeye çalışılmaktadır. Mesela bir dilenci “*Kendisinde iki kusuru bir arada bulunduran şu zavallıya merhamet edin*” dediğinde “*Nedir o iki kusur*” diye yöneltilen soruya “*Körlük ve dayanılmaz çirkinlikte bir ses*”⁶⁷ diye bir cevapla karşılık vermektedir. Bazen bir ümitle maddi durumu iyi olan birisinin yanına gelerek kendisinden bir şeyler isteyen dilenci kapıdan çevrildiği gibi hakarete de uğramaktadır. Yine *Hadâiku’l-ezâhir*’de yer alan şu fıkra da olduğu gibi:

Adamın biri dilenmek üzere bir adamın kapısını çalmış. Ancak ev sahibi adama metelik koklatmadığı gibi bir de rahatsız ettiği için adama sövüp saymaya başlamış. Gördüğü muameleye içerleyen adam “*Eli boş çevirdiğin yetmiyormuş gibi bir de küfür mü ediyorsun?!*” diye çıkışınca, vicdan yoksunu ev sahibi şöyle karşılık vermiş: “*Bilakis bu küfürleri, seni eli boş göndermemek için savuruyorum!*”⁶⁸

Dilencilerin istekte buldukları insanlardan bir şeyler alabilmek için çeşitli yöntem ve stratejilere başvurdukları bilinmektedir. Ne var ki bazen bu stratejilerin işe yaramadığı durumlar da görülmektedir. Sözgelimi bazen dilenci uyguladığı yöntemlerle el açtığı şahsı kendisine bir şeyler vermeye mecbur ederken kimi zaman da bizzat el açtığı şahsı tarafından vermeme stratejisinin kurbanı olmaktadır. *Hadâiku’l-ezâhir*’de yer alan aşağıdaki hikâye bu durumla ilgilidir:

Adamın biri Sümâme b. Eşres’ten borç isteyip aynı zamanda borçtan doğacak olan alacağını da ertelemesini istemişti. Sümâme adama: “*Senin talebinde iki hacet birden var ve ben bunlardan sadece birisini karşılayabilirim*” deyince adam sevinip “*Peki*” demiş. Bunun üzerine Sümâme “*O halde birinci değil ama ikinci talebini kabul ettim*” deyivermiş.⁶⁹

Arz-ı hacet nüktelerinde dolaylı bir şekilde isteme söz konusudur. Dolayısıyla bu isteme biçiminde arsızlık olmadığı gibi dilenciliktekine benzer süreklilik arz eden bir isteme de olmayabilir. Esasen arz-ı hacette bulunan kimse genelde bir mesleğe sahip olmakta ve icra ettiği sanatından geçimini temin etmektedir. *Hadâiku’l-ezâhir*’de yer alan

⁶⁶ *Hadâiku’l-ezâhir*, s. 96; *el-Besâir ve’z-zehâir*, IV, 72.

⁶⁷ *Hadâiku’l-ezâhir*, s. 91.

⁶⁸ *Hadâiku’l-ezâhir*, s. 91; el-Husrî, el-Kayrevânî, *Cem’ül-cevâhir fi’l-mülâh ve’n-nevâdir*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dârü’l-cil, Beyrut, 1987, s. 298; *Ravzü’l-ahyâr*, s. 195.

⁶⁹ *Hadâiku’l-ezâhir*, s. 125; *el-‘İkdü’l-ferîd*, VII, 181, VIII, 135.

arz-1 hacet nüktelelerinde talepte bulunulan şahıs ya cömertliği ile ünlü bir şahıs, ya da halife, vali, emir ve benzeri devlet ricalinden biri olmaktadır. İhtiyacının giderilmesi talebinde bulunan kişi karşısındakine etkileyici bir üslupla ya yazılı ya da sözlü olarak talebini iletmekte nihayetinde de emeline ulaşmaktadır. İbn ‘*Asım*’ın *Hadâiku’l-ezâhir*’ne aldığı aşağıdaki anekdotta arz-1 hacette bulunan kişinin zekice örülmüş bir planla umduğu ihsanları elde etmeyi başardığı görülmektedir:

Adamın biri, içerisinde herhangi bir yazı olmayan beyaz bir kâğıdı bir ihtiyaç dilekçesi olarak cömertlik ve ikramperverliği ile tanınan vezir Fazl b. Yahyâ’nın (ö. 193/808) önüne getirip bırakmıştı. Kâğıdın sağını solunu inceleyen ve herhangi bir yazı ya da işaret göremeyen Fazl “*Ey fîlan, bıraktığın kâğıtta herhangi bir hâcet arzı göremiyorum*” deyince kurnaz adam “*Öyleyse efendim, adınıza yaraşır şekilde⁷⁰ o kâğıda siz bir şeyler karalayiverin*” demiş. Bu iltifattan çok hoşlanan vezir adama yüklü miktarda bir şeyler verilmesi için kâğıdı doldurmuş.⁷¹

Arz-1 hacet nüktelelerinde esas olan latif bir üslupla talebi gerekli mercie iletmektir. *Hadâiku’l-ezâhir*’de yer alan konuya ilişkin iki nüktede taleplerin zarif birer kinaye yoluyla muhataplara başarıyla nasıl iletildiğini göstermesi bakımından hayli dikkat çekicidir:

(a)

Bir kadın Kays b. Ubâde’nin yanına gelerek “*Evimdeki farelerin azlığından sana şikâyette bulunuyorum ey Kays*” deyince Kays “*Bu ne güzel bir kinaye böyle*” demiş ve derhal hizmetkârlarına “*Şu kadının evini un, et ve yağ ile dolduruverin*” talimatını vermiş.⁷²

(b)

Haccac güneşin iyice kavurduğu sıcak bir günde çevresindekilere “*Keşke şöyle başımızı sokup da serinleyeceğimiz bir sığınağımız olsa!*” deyince mecliste bulunanlardan Sa’id b. Mut’im el-Mârizî ortaya atılarak “*Bende bu özellikte bir mekân var ey emir hazretleri*” demiş. Haccac bu mekânın neresi olduğunu sorunca da “*Evimdeki fırın, ey emir hazretleri*” deyivermiş “*zira 30 gün oldu, hiç ateş yüzü görmedi de!*” Bu arz-1 hacet üslubunu çok beğenen Haccac “*Bir talep ancak bu kadar güzel ifade edilebilir*” demiş, sonra da ona bazı hediyeler takdim etmiş.⁷³

⁷⁰ Halife Harun Reşid’in vezirinin adı olan “*Fazl*” sözcüğü lügatte “lütuf ve ihsan” anlamına gelmekte, arz-1 hacette bulunan kimse de bu ince nükteden hareket etmektedir.

⁷¹ *Hadâiku’l-ezâhir*, s. 104.

⁷² *Hadâiku’l-ezâhir*, s. 197; *el-Câhız, Kitâbu’l-hayevân* (I-VIII), nşr. Muhammed ‘Abdüsselâm Hârûn, Dârü’l-cil-i dârü’l-fikr, Beyrut, 1988, V, 256; İbn Ebû ‘Avn, *el-Ecvibetü’l-müskite*, thk. Muhammed ‘Abdülkâdir Ahmed, Matâbi‘ü’n-nâşiri’l-‘Arabî, Kahire, 1983, s. 111; *Ahbârü’z-zırâf*, s. 145; ‘*Uyünü’l-ahbâr*, III, 145; *Semerâtü’l-evrâk*, I, 126.

⁷³ *Hadâiku’l-ezâhir*, 204.

Dilenci nüktelerinde olduğu gibi zaman zaman arz-ı hâcet temalı anekdotlarda da belirli bir talebin uygun mizahi bir üslupla geri çevrildiği olmaktadır. Kimi zaman ise böyle bir işe aracılık etmek üzere âyetlerden de yararlanılmıştır. Bilhassa ısrarcı dilencileri reddetmede sık sık başvurulmuş bir üslup, dilencinin yüzüne

﴿بَوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ﴾

Ekin bitmez bir vâdiye (İbrahim:37)

ayetin okunuvermesi olduğunu biliyoruz. Keza Yusuf suresinin 44. ayeti de *Hadâiku'l-ezâhir*'deki bir anekdotta benzer bir maksatla araçsallaştırılmıştır:

Bir keresinde şair Ebû Sâid, emir el-Ğanevî'nin sarayına varıp (ondan birşeyler koparabilmek için) mâbeyinci kanalıyla ona şu şiirini iletmişti:

Rüyamda bir at ve bir hizmetçiye sahip olduğumu, bir de cebimde dinarların bulunduğunu gördüm.

İlim irfan sahibi kişiler bana “*Ne güzel bir rüya görmüştün, ama unutma rüyaların tevilleri vardır*” dediler.

Eğer rüyanı emirin sarayında anlattırsan gördüğün rüyanın gerçekleşeceğine de tanık olacaksın!

Ancak emir fırsatçı şairin bu şiirini görünce hemen kâğıdın arkasına şu ayeti yazıverdi:

﴿أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ وَمَا نَحْنُ بِتَأْوِيلِ الْأَحْلَامِ بِعَالَمِينَ﴾

Bunlar karma karışık düşlerdir.

Biz böyle düşlerin yorumunu bilmiyoruz. (Yusuf: 44)⁷⁴

10) Sakiller

Ünlü tarihçi ve edip İbnü'l-Merzubân el-Muhavvelî'nin (ö. 309-921) telif ettiği ve müstakil olarak sakil anekdotlarına tahsis ettiği *Zemmü's-sükalâ* adlı eserinden ve diğer klâsik Arap edebiyatı kaynaklarında sakillere ayrılan bölümlerden hareketle diyebiliriz ki “sakîl” Arap toplumsal hayatının en renkli ve reel karakterlerinden biridir. İbn ‘Âsım’ın *Hadâiku'l-ezâhir*'i telifi esnasında en fazla yararlandığı kaynakların başında gelen İbn ‘Abdi Rabbih’e (ö. 328/940) ait *el-‘İkdü'l-ferîd* adlı eserde de sakillerle ilgili edebi malzeme genişçe yer tutmaktadır. Dilimizde ise sakîl karakterini etraflıca ele alıp inceleyen iki makale çalışmasından birincisinde sakîl tipi tüm boyutlarıyla mercek altına alınmış⁷⁵

⁷⁴ *Hadâiku'l-ezâhir*, 325; *el-ezkiyâ*, s. 91-92; *Gurerü'l-hasâisi'l-vâziha*, s. 379-80; *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, I, 645.

⁷⁵ Bkz. Hasan Taşdelen, Şener Şahin, *Klâsik arap edebiyatında 'sakîl tipi' ve bu tip çevresinde oluşan edebiyat*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat *Fakültesi* Dergisi, Cilt: 18, Sayı: 2, Yıl: 2009.

diğerinde ise gerçek bir sakîl düşmanı olan el-A‘meş’in sakîl eleştirilerinden oluşan nükteleri bir araya getirilerek değerlendirmeye tabi tutulmuştur.⁷⁶

Esasen İbnü’l-Merzubân’ın eserine verdiği isim “*Zemmü’s-sükalâ*” (sakillerin yerilmesi) sakîlin tarifi konusunda bize bir ipucu vermektedir. Sakîl; davranışlarındaki anlayışsızlık ve kabalık nedeniyle toplum tarafından sevimsiz, antipatik, itici bulunan kimse demektir. Gerçekten de klasik *edeb* kaynaklarında çok fazla yer verilen, nerede ne şekilde davranacağını bilmeyen sakîl karakteri insanları rahatsız etmesi nedeniyle toplum tarafından sevimsiz olarak görülmekte, bu yüzden de eleştiri oklarının hedefi olmaktadır.

Sakîl kâh ilminden istifade edilmek için bir âlimin etrafında oluşturulan ilim halkasında, kâh dostların bir araya geldiği sohbet meclislerinde, kâh farklı vesilelerle kurulan ziyafet sofralarında karşımıza çıkmakta ve o sevimsiz tavrını takınarak insanları rahatsız edecek bir takım davranışlar sergilemektedir. Hz. ‘Âişe Peygamber efendimizin evine misafir olan ashaptan bazı kişilerin misafirliği uzatınca rahatsız olması ve bunu açıkça kendilerine ifade edememesi nedeniyle nâzil olan Ahzap sûresi 53. ayetin tam da bu sakîl tipler için indirildiğini bildirmektedir ki ayetin ilgili bölümü şöyledir: “*Yemeği yediğinizde sohbeta dalmayın, hemen dağılın*”.

Kuran-ı Kerim’deki bir diğer ayetin de sakîl davranışlarını tenkit sadedinde nazil olduğu bazı kimselerce iddia edilmiştir. Örneğin Hammâd b. Seleme sakîl tıynetli biriyle karşılaşmış da tavırlarından bunalinca hemen şu ayeti okuyarak ironi yaparmış:

﴿رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ﴾

Ey rabbim! Bizden bu azabı kaldır. Zira biz inanan kimseleriz. (Duhân:12)

İbn ‘Âsım’ın *Hadâiku’l-ezâhir*’inde 3.Hadika 1. Bap’ında obur, tufeyli gibi klasik Arap mizahında ele alınan canlı ve reel karakterlere ait nüktelerin yanında tespitlerimize göre 22 anekdot ile sakîl karakterine de geniş yer ayrılmıştır. Bu nüktelerin bir kısmı uzunca hikâyelerden meydana gelirken bir kısmı nispeten daha kısa anekdotlardan oluşmaktadır. *Hadâiku’l-ezâhir*’deki sakîl nükteleri mizah kalitesi açısından değerlendirildiğinde genelinin nitelikli güldürü unsurları ihtiva ettiği görülmektedir.

Sakîl, sohbetinden hoşnut olunmayan, girdiği bir meclisin olumlu atmosferini anında negatife dönüştüren bir tip olduğundan her defasında insanların eleştirilerinden nasibini almaktadır. Sakîlin maruz kaldığı eleştiriler bazen küçük dokundurmalar biçim-

⁷⁶ Bkz. Şener Şahin, *Nevâdir kültüründe ‘sakîl’ motifi ve bir sakîl düşmanı: el-A‘meş*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 19, Sayı: 2, Yıl: 2010.

minde gerçekleşirken bazen de sakîli ciddi manada zora sokacak türden hicivler şeklinde olmaktadır. *Edep* kaynaklarındaki kimi anekdotlarda sakîl ile tam zıddı bir karaktere sahip “zarîf” (nüktedan) arasında yaşanan ve zarîfin sakîli edebi bir üslupla eleştirdiği diyaloglar da yaşanmaktadır. *Hadâiku'l-ezâhir*'de yer alan aşağıya aldığımız anekdot bu duruma güzel bir örnek teşkil etmektedir:

Sakîl mizaçlı bir adam nükte erbabı bir zata gelerek “Efendim, duyduğuma göre zat-ı âlinizin repertuarında 4000 ayrı durumda söylenebilecek 4000 hazırcevap varmış. Rica etsem bunlardan birkaçını bana da öğretir misiniz?” demiş. Nüktedan, bu adama yardımcı olacağını belirterek “Olur, sen sor ben söyleyeyim” diye karşılık vermiş. Bunun üzerine adam sormuş “Eğer birisi bana ‘Ey sakîl’ diye hitap edecek olursa ona ne şekilde karşılık vereyim?” Adamın gerçekten de can sıkıcı bir tabiata sahip olduğunu fark eden nüktedan “Doğru söze ne denir, burada söyleyeceğin tek şey ‘haklısın!’ demek” deyivermiş. Aldığı cevaptan utanan sakîl derhal oradan uzaklaşmış.⁷⁷

Sakîl güruhu zaman zaman ilim meclislerine katılarak ulemanın ilminden istifade etmeyi düşünmekte, ne var ki sorduğu lüzumsuz sorularla ulemayı bunaltmaktadır. Sakîllerden sadır olan olumsuz etki bazen ders halkasının başındaki zatı o derece etkilemektedir ki mesela bir fıkıh otoritesi olan imam Şa’bî’ye “Kim sabah namazını kaçırsa kefaret olarak sakîllere lanet okusun!”⁷⁸ sözünü söyletebilmektedir. Yine *Hadâiku'l-ezâhir*'de yer alan bir diğer anekdota bakılırsa imam Şafî de sakîl tayfasından yeterince nasibini almış bir ilim adamıdır:

Ziyâd b. Abdullah anlatıyor: İmam Şafî’ye bir gün “Hiç ruh hasta olur mu?” diye bir soru sordum. O da bana “Evet ruh sakîllerin insan üzerinde oluşturdukları negatif havadan hasta olur” diye yanıt verdi. Yine bir gün yanına uğradığımda baktım ki sağında ve solunda birer sakîl duruyor, ben de hemen önceki konuşmamıza telmihen “Üstad, ruhtan ne haber?!” diye sordum. Bana cevabı şu oldu “Gördüğün üzere, ruh şu anda can çekişiyor!”⁷⁹

Hadâiku'l-ezâhir'deki sakîl fıkraları içerisinde, arası sakîllerle hiç de barışık olmayan ünlü muhaddis A‘meş’e nispet edilenlerin sayısı da mühim bir rakam (12) tutmaktadır. Sakîl mizaçlı birinin konuşmaya başladığını gördüğünde hemen klişe

مَنْ هَذَا الَّذِي يَتَكَلَّمُ وَقَلْبِي يَنَالُ؟!

Konuşurken can yakan şu adam da kim?!⁸⁰

⁷⁷ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 37.

⁷⁸ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 196; *el-İkdü'l-ferîd*, II, 153; *Gurerü'l-hasâisi'l-vâziha* s. 576; *Zehrü'l-ekem*, II, 10.

⁷⁹ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 196; *Ahbârü'z-zirâf*, s. 62; *Zehrü'l-ekem*, II, 11.

⁸⁰ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 196; *Gurerü'l-hasâisi'l-vâziha*, s. 222; *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, I, 92.

cümlesini sarf eden A‘meş, semtine uğramak istemediği itici tipleri görünce de “*Pardon ama, daha bu diyarda ne kadar ikamet etmeyi düşünüyorsunuz?!*” biçimindeki bir soruyla muhatabını tacize çalışırdı.⁸¹

Her vesileyle sakîl yapıdaki insanlara yüklenmeyi kendine vazife edinen A‘meş *Hadâiku’l-ezâhir*’de yer alan bir anekdotta hadis öğrenmek için eşek kiralayarak uzaklardan kendisine gelen böyle bir adamı kovmaktan kaçınmamaktadır:

Sakîl bir adam A‘meş’in yanına gelerek “*Ey Ebû Muhammed, senden hadis öğrenmek için yarım dirheme bir eşek kiralayıp yanına geldim*” demiş. Tecrübelerinden hareketle adamın sakîl bir tip olduğunu hemen sezen A‘meş “*Sana tavsiyem*” demiş “*kalan yarım dirhemle de derhal bir eşek kirala ve gerisin geriye dön. Zira bende sana öğretilecek bir tek hadis yok!*”⁸²

Hadâiku’l-ezâhir’in müellifi İbn ‘Âsım’ın bizzat dayısından rivayet ettiği bizim de *Hadâiku’l-ezâhir*’ dışında başka bir kaynakta tesadüf etmediğimiz, dolayısıyla bu yönüyle orijinal kabul edebileceğimiz bir sakîl fragmanıya bu bahsi kapatalım:

Kitabın müellifi İbn ‘Âsım anlatıyor: Dayım üstad Abdullah b. Muhammed b. Cüzey’in şu iki beyti okuduğunu işittim:

وَتَقِيلُ نَحْنُ مِنْهُ
فِي عَذَابٍ وَامْتِحَانٍ
قَدْ دَعَوْنَا إِذَا أَتَانَا
بِدُعَاءٍ فِي الدُّخَانِ

Öyle bir sakil ki o, varlığıyla azap ve imtihan içindeyiz
Uğrarsa eğer bize Duhan’daki dua ile yardım talep ederiz.⁸³

11) Körler, Şaşılar, Tek Gözlüler

Göze ait tedavi yöntemlerinin yeterince gelişmediği bir dönemde, doğuştan kör olanlara, yanlış tedavi yöntemleri, savaş vb. nedenlerle tek gözünü veya iki gözünü kaybedenler de eklenince Arap toplumunda azımsanmayacak oranda kör ve tek gözlü insan sayısı ortaya çıkmıştır. Öyle ki, velud edip es-Safedî ünlü Müslüman âmâ şahsiyetlerin biyografilerine yer verdiği *Neksü’l-himyân fi nüketi’l-‘umyân* adında müstakil bir eser dahi telif etmiş, eserinin muhtevasına dağılmış vaziyetteki nüktelerin yanı sıra, “*Nevâdiru’ul-umyân*” bap başlıklı kısmını da tümüyle kör nüktelerine tahsis etmiştir.

⁸¹ *Ahbârü’z-zırâf*, s. 66.

⁸² *Hadâiku’l-ezâhir*, s. 100; *Ahbârü’z-zırâf*, s. 62; *Nesrü’d-dür fi’l-muhâdarât*, II, 106.

⁸³ *Hadâiku’l-ezâhir*, s. 195.

Klasik Arap edebiyatında ansiklopedik tarzda telif edilen eserlerin genelinde ele alınan bu mizahi tema *Hadâiku'l-ezâhir*'de de ihmal edilmemiş, İbn 'Âsım mizah kalitesi yüksek çok sayıdaki kör, tek gözlü ve şaşkınlık nüktesini eserin muhtelif bölümlerine serpiştirmiştir.

Eserdeki bazı anekdotlar ikinci şahısların körlerle ilgili yaptığı mizahi değerlendirmeler üzerinden kurgulanırken, kimi anekdotlar da kör bir insanın bizzat kendi durumunu alaya alması üzerinden hikâyeye edilmiştir.

Tabiatıyla sosyal yaşamda kör şahıs sağlıklı bir insana göre daha dezavantajlı bir konumdadır. Zira görme yetisi bulunmayan kişi karşılaşabileceği tehlikeleri göremeyecek, tehlike esnasında da bir savunma geliştiremeyecektir. Bu bağlamda *Hadâiku'l-ezâhir*'de yer alan bir anekdotta hırsızlar tarafından soyulma korkusu yaşayan bir kör kendince bu duruma karşı şöyle bir tedbir almaktadır:

Medine'de kör bir adam vardı. Bir defasında bu adam bir su kaynağının başına geleerek üzerindeki elbiselerle birlikte suya girerek yıkanmaya başladı. Çevreden kendisini görenler "*Lüzumsuz yere elbiselerini ıslattın*" diye davranışını gariptediklerinde, onlara -muhtemelen daha önceki bir tecrübesine dayanarak- şöyle dedi: "*Bu elbiselerin ıslak olarak benim üzerimde bulunması, kuru olarak başkasının üzerinde durmasından daha iyidir.*"⁸⁴

Hadâiku'l-ezâhir'de aktarılan görme yetisini kaybetme temalı bir anekdotta ise, tek gözlülükten tam körlüğe intikal eden bir şahsın, patavatsız bir dostu tarafından teselli edilmiş biçimi mizahın özünü oluşturmaktadır:

Bir adamın gözleri ileri yaşından ötürü artık görmez olmuş, çevresindeki sevenleri de kendisini teselli için ziyarete gelmişlerdi. Mecliste bulunan patavatsızın biri güya teselli için "*Üzülmene hiç gerek yok kardeşim. Eğer sağlam bir uzvu yitirmenin ne kadar sevap olduğunu bilseydin, Cenâb-ı Hak'tan el ve ayaklarını da almasını temenni ederdin!*" şeklinde bir laf edince, âmâ ihtiyar da "*O sevaba ve daha fazlasına inşallah siz nail olursunuz*" biçiminde bir dua (beddua!) edivermiş.⁸⁵

Maddi ve manevi körlük arasındaki karşıtısal ilişkinin kurulduğu ironi biçimleri de Arap mizahının temalarından birini oluşturmuştur. *Hadâiku'l-ezâhir*'de yer alan tarihsel bir anekdot bu durumun güzel bir örneğini teşkil etmektedir:

(Hz. Peygamberin amcaoğlu Abdullah'ın (ö. 68/688) babası 'Abbâs, onun babası 'Abdümtalib ve onun da babası Hâşim her üçü de körmüş. Bu durumu bilen) Mu'âviye bir defasında asabiyet damarıyla Abdullah b. Abbas'a yüklenerek "*Ey Hâşimoğulları, sizin soyunuzun gözlerinde problem var!*" sözleriyle hakaret etmek

⁸⁴ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 107; *el-'İkdü'l-ferid*, VIII, 148.

⁸⁵ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 254.

isteyince, o da ona “*Ey Emevîoğulları! Sizin de sülalenizin kalp gözlerinde problem var*” şeklinde karşılık vermiş.⁸⁶

Safedî'nin mutlak körlerin yanı sıra tek gözlü ünlü şahsiyetlerin biyografileri için de müstakil bir eser (*eş-Şu 'ûr bi'l-ûr*) telif ettiğini biliyoruz. Bu geleneği izleyen pek çok nükte derleyicisi gibi İbn 'Âsım da *Hadâiku'l-ezâhir*'de bazı tek gözlü nüktelerine yer vermiştir. Eserde geçen ilginç bir hikâye şöyledir:

Bir grup arkadaş yolda giderken el ele yürüyen iki tane tek gözlü insana tesadüf etmişler. Gruptakilerden birisi “*Ben karşımda iki tane tek göz, bir tane de âmâ görüyorum*” şeklinde bir laf etmiş. Arkadaşları “*Ama biz sadece iki adet tek gözlü adam*” görüyoruz deyince şöyle bir izahatta bulunmuş: “*Bunlardan birinin görmeyen tek gözünü diğerinin görmeyen tek gözüne ekleyin, tam ortalarında bir adet kör belirecek!*” Gerçekten de arkadaşları yan yana duran bu iki tek gözden birinin sağ, diğerinin sol gözünün görmediğini fark edince yapılan şakanın güzelliğini anlamışlar.⁸⁷

Hadâiku'l-ezâhir'de tek şaşı nüktesi olarak kayda geçen mizahi örnek ise tarihsel gerçekliği bulunan bir hadiseye, esasen bir şaşı olan Emevi halifesi Hişâm b. Abdülmelik ile bir bedevi arasında cereyan eden bir diyaloga dayanır:

Bir gün Hişâm b. Abdülmelik, meclisinde bulunanlara “*Kim bana hakarete vardır-madan laf sokmayı başarabilirse, sırtımdaki şu kaftanı kendisine hediye edeceğim*” demiş. Bu sırada mecliste bulunan bir bedevi öne atılarak “*Şu kaftanı at bakalım bu tarafa, şaşı!*” diye seslenmiş. Gerçekten de gözlerinden biri şaşı olan Hişâm tebes-süm ederek “*Allah canını almasın, yakala!*” demiş ve kaftanı ona fırlatmış.⁸⁸

12) Çirkinler

Yaratılıştan gelen veya sonradan kazanılan çirkinlik vasfı toplumların hayatında kimi zaman hiciv kimi zaman da bir dışlanma nedeni olarak görülmüştür. İslam ahlak öğretisinde insanların fiziksel kusurlarıyla alay etme ve birbirlerini hoşlanmayacakları lakaplarla çağırma hoş karşılanmamış Hucurât sûresinin 11. ayetiyle yasaklanmıştır. Bu sakındırmaya rağmen eski cahiliye döneminden gelen alışkanlıklarla İslamî dönemde de insanlar birbirlerine lakaplar takmaya devam etmişlerdir.

İnsanların isimlerinden çok künyeleriyle anıldığı Arap toplumunda bazı fiziksel kusurları ifade eden kelimeler kimi meşhurların isimlerinin önüne geçmiş, el-A‘meş (sulu göz), el-Câhız (pörtlek göz), el-Ahvel (şaşı) örneklerinde olduğu gibi kişilerle künyeleri

⁸⁶ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 53; *Semerâtü'l-evrâk*, I, 134; *el-Müstetref*, I, 133; *el-Besâir ve'z-zehâir*, V, 144; *el-Keşkül*, I, 153; *el-'İkdü'l-ferîd*, IV, 91; *Gurerü'l-hasâisi'l-vâziha*, s. 260; *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, II, 315.

⁸⁷ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 193.

⁸⁸ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 136; *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, I, 491; *Nesrü'd-dür fi'l-muhâdarât*, VI, 311; *el-Ezkiyâ*, s. 92.

tamamen özdeşleşmiştir. Çirkinlik eleştirisi üzerinden üretilen mizah klasik Arap edebiyatının hem nazım hem de nesir branşında kendine önemli bir yer bulmuştur. Kaynaklarda esasen kendisinden bir çirkin olarak bahsedilen Câhız, ünlü nüktedanlar Ebû’Aynâ ve Cemmâz gibi şahsiyetler de Arap edebiyatında çirkin eleştirisi konusunda öne çıkan isimlerdir. İbn ‘Âsım’ın *Hadâiku’l-ezâhir*’inde de çirkin eleştirisi üzerinden kurgulanmış bazı anekdotlar bulunmaktadır. Eserde yer alan bu tür anekdotların giriş kısımlarında çirkin şahsın bu vasfına “*Falanca çirkin birisiydi*”; “*Filanca yüzüne bakılamayacak kadar çirkin bir adamdı*”; “*filanca çirkinliği ile meşhur biriydi*” gibi ifadelerle vurgu yapılmış, akabinde ana hikâyeye geçilmiştir. Aşağıya aldığımız örnekte karı koca arasında geçen bir konuşmada çirkinliği sembolize eden şeytan figürü üzerinden kadının kocasına ağır bir şekilde çirkinlik eleştirisi yaptığı görülmektedir:

Yüzüne bakılamayacak çirkinlikte bir adam, karısına “*Hanım, şeytanın yüzünü o kadar merak ediyorum ki bilemezsin!*” deyince karısı “*Sen hiç tasalanma efendi, ben sana onu şimdi gösteririm*” demiş. Adam şaşkınlıkla “*Peki nasıl olacak bu?*” demeye kalmadan içeriden elinde bir ayna ile çıkagelen karısı “*Bak Efendi! Şu aynaya iyi bak ki muradına eresin!*” deyivermiş.⁸⁹

Hadâiku’l-ezâhir’de yer alan nüktelerde çirkin eleştirilerinde kullanılan dilin dozu genel olarak ağır olmakta, bu nedenle eleştiri oklarının hedefi konumundaki çirkin karakter birçok zaman zor anlar yaşamaktadır. *Hadâiku’l-ezâhir*’de yer alan aşağıdaki anekdotta bunun güzel bir örneği bulunmaktadır:

Hadis âlimi el-‘Avvâm b. Havşeb (ö. 148/765) bir gün İsa b. Mûsâ’ya kim tarafından emzirilerek büyütüldüğünü sormuş. İsa herhangi bir sütanneye ihtiyaç duymadan sadece kendi annesi tarafından emzirilmeyi büyük bir onur sayarak “*Beni sadece kendi annem emzirmiş*” diye böbürlenmeye kalkınca el-‘Avvâm şu sözünü onu mahcup etmiş: “*En başında tahmin etmeliydim. Zira bu çirkin surata insanın annesinden başkası katlanamaz!*”⁹⁰

Hadâiku’l-ezâhir’de yer alan bir başka çirkin hikâyesinde ise “*kişi isminin ifade ettiği anlam*” ile “*isim sahibinin taşıdığı vasıf*” arasındaki zıtlık ele alınmıştır:

Bir davada aleyhinde şahitlik yapılan bir kadın mahkeme kâtibine gelmiş, resmi işlemlerini yaptırıyormuş. Kâtip, ismi kayıtlarda Cemîle (alımlı ve güzel kadın) olarak yer alan bu kadının gerçekte son derece meymenetsiz bir surata sahip olduğunu farkedince derhal elindeki resmi evrakı fırlatarak “*Kusura bakma bacı*” demiş “*beyan*

⁸⁹ *Hadâiku’l-ezâhir*, s. 54. Hikâyenin farklı birkaç versiyonu için bkz. *Ahbârü’z-zırâf*, s. 93; *Cem’ü’l-cevâhir*, s. 114; el-‘Askerî, Ebû Hilâl, *Kitâbü’s-sinâ’ateyn*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Muhammed Ebû’l-Fazl İbrâhîm, el-Mektebetü’l-‘unsuriyye, Beyrut, 1998, s. 50; *Nesrü’d-dür fi’l-muhâdarât*, III, 138.

⁹⁰ *Hadâiku’l-ezâhir*, s. 146; el-‘İkdü’l-ferid, VIII, 145.

ettiğiniz isimle sizdeki bu surat birbiriyle örtüşmüyor, dolayısıyla benden hakikate muhalif işlem yapmamı beklemeyiniz.”⁹¹

13) Sarhoşlar

İslam’ın haram kılmasına rağmen klasik dönemde içki, bazı mahfillerde üretilip muhtelif mekânlarda tüketilegelmiştir. Gerek Emevi, gerekse Abbasi sarayında devlet ricalinden birçok ismin içki müptelası olduğu kaynaklarda zikredilmektedir. Yasak oluşunda hiçbir tereddüdün olmadığı ‘hamr’ın yanında haramlığı konusunda bazı fikhî münakaşaların ve ihtilafların olduğu ‘nebiz’ de Arap toplumu içerisinde kullanılan bir içki türüydü. Hatta İslam’ın herhangi bir yasak getirmediğine kânî bazı hadis ve fıkıh otoritelerinin de nebiz kullandıkları bilinmektedir. Böylelikle sarhoş edici içeceklerin Arap toplumunda belirli yaygınlıkta tüketildiğini söylemek mümkündür.

Sarhoşluk ve işret meclisi tasvirleri cahiliye dönemi edebiyatının en önemli başlıklarından biri olduğu gibi klasik dönem edebiyatında da özellikle mizah boyutuyla ele alınan konu başlıklarından biri olmuştur. İçki insana sağlıklı düşünme yetisini kaybettirdiği ve kişiyi normalin dışında bir takım davranışlara sevk ettiği için, kullanıldığı ortamlarda içki içenlerle ya da dışarıdan bir takım muhataplarla yaşanan diyaloglarda ortaya komik durumlar çıkmakta ve bu da çeşitli mizahi hikâyelere kaynaklık etmektedir. Kaynaklarda işret meclisindeki ortamlarla ilgili tasvirler yapılarak bu ortamların müdavimleri tarafından söylenen sözlerle veya bu kişilerin sergiledikleri bir takım komik tavırlarla ilgili bazı hikâyelere yer verilmiştir. Müzik ve eğlencenin de olduğu bazı münâdeme meclislerinde söylenen ve yaşananlar, keza müğânniyeler ile bazı nüktedanlar arasındaki şakalaşmalar da mizahi edebiyatın konusu olmuştur.

Klasik mizah edebiyatının temel başlıklarından biri olan sarhoşluk ve sarhoşlarla ilgili nüktelerden bazılarında İbn ‘Âsım tarafından da *Hadâiku’l-ezâhir*’de yer verilmiştir. Eserde içkinin akıl üzerindeki olumsuz etkilerini ele alan nükteler olduğu gibi, içki denetçisi-sarhoş ikilisinin çekişmesini içeren anekdotlara hassaten yer verilmiştir. Mesela aşağıdaki anekdot bir devlet yetkilisiyle bir sarhoş arasında cereyan eden komik bir hadiseyi konu almaktadır:

Valinin biri teftişe çıktığı bir gecede yola boylu boyunca uzanmış bir sarhoş görmüş. Maiyetindeki hizmetkârlara derhal sarhoşun hapse atılmasını emretmiş. Hizmetkârlar bu zil zurna sarhoş adama “*Kalk seni rezil herif, doğru kodese!*” diye çı-

---

⁹¹ *Hadâiku’l-ezâhir*, s. 206.

kıstıklarında beriki şu yanıtı vermiş: “*Kodese kadar yürüyecek mecalim olsaydı size hiç zahmet vermez, doğruca kendi evime giderdim!*”⁹²

İslamî hükümlere göre içki içmek had cezasını gerektiren bir davranıştır. Kaynaklardan anlaşıldığına göre sarhoş olarak yakalanan kimselere uygulanması gereken had cezası çoğu zaman göz ardı edilmekte, muhatabın durumuna göre nadiren uygulanmaktadır. *Hadâiku 'l-ezâhir*'de yer alan bir başka sarhoş nüktesinde, kısıkrak yakalanan birinin zekice bir manevrayla had cezasından kurtulma çabası mizahi bir dille anlatılmaktadır:

Haşimoğullarından bir genç içki içtikten sonra naralar atıp çevredeki insanlara sa-
taşmaya başlamıştı. Durum kadı olan amcasına intikal ettiğinde amcası kendisine
had cezası uygulanmasına karar verdi. Ancak delikanlı şu zarif ifadesiyle kendisini
amcasına affettirdi: “*Amcacığım, ben bir halt ettim, lakin aklım başımda değildi.
Seninse aklın başında, herhalde beni cezalandırıp bir halt ta sen işlemezsın!*”⁹³

Sağlıklı düşünme yetisini kaybeden sarhoş, içkinin verdiği tesirle çevresindekilere
aldırış etmeden zaman zaman etik olmayan bir takım davranışlar sergileyebilmekte, bu
davranışlarıyla insanları zor duruma sokabilmektedir. *Hadâiku 'l-ezâhir*'den aldığımız
aşağıdaki örnekte selamına karşılık alamayan sarhoşun intikamı kötü olmaktadır:

Yunus b. Muhammed anlatıyor: Bir gün arkadaşlarla toplanmış sohbet ediyorken
zil zurna sarhoş biri çıkageldi ve bizi selamladı. Biz ise sarhoş oluşuna bakıp heri-
fin selamını almadık. Ancak adam bu duruma bozulmuş olmalı ki meclisimizin tam
ortasına gelerek çöğdürmeye başladı. Biz “*Arsız edepsiz herif seni, ne yapıyorsun
böyle*” diye çıkışınca adam “*Pardon*” dedi “*selamım alınmayınca etrafta kimsecik-
ler yok sandım da!*”⁹⁴

Klasik mizah sarhoş nükteleri bakımından zengin olduğu kadar, içki edebiyatı açı-
sından da oldukça zengin bir malzemeye sahiptir. Birçok anlatıda içkiye dair bir takım
yorumlara yer verilirken bazı anekdotlarda yine sembolizm üzerinden içki ile ilgili bazı
tanımlamalara başvurulmuştur. İbn ‘Âsım’ın *Hadâiku 'l-ezâhir*'inden aldığımız iki örnekle
bu bahsi kapatalım:

Ahnef b. Kays’a “*İçecekler içerisinde en üstünü hangisidir?*” diye sorulmuş, o da
“*Şarap*” demiş. “*(Haramlığı dolayısıyla) içemediğin halde onun en iyisi olduğuna
nereden kanaat getirdin?*” şeklinde ikinci bir soru yöneltince de “*kullananların
bir türlü ondan vazgeçememesinden, içmeyenlerinse çevresinde pervane olmasın-
dan*” cevabını vermiş.⁹⁵

⁹² *Hadâiku 'l-ezâhir*, s. 88.

⁹³ *Hadâiku 'l-ezâhir*, s. 99; *Nesrî 'd-dür fi 'l-muhâdarât*, V, 226; *Muhâdaratü 'l-edebâ*, I, 288; *et-Tezkiretü 'l-hamdüniyye*, IV, 115; *el-Keşkül*, II, 290.

⁹⁴ *Hadâiku 'l-ezâhir*,92; *Nesrî 'd-dür fi 'l-muhâdarât*, VI, 334; *Ravzü 'l-ahyâr*, s. 311.

⁹⁵ *Hadâiku 'l-ezâhir*, s. 106; *el- 'Ikdü 'l-ferîd*, VIII, 48, *el-Eğânî*, VIII, 426.

Birgün Hârise bin Zeyd, Ziyad'ın yanına girdiğinde Ziyad halinden içki içtiğini fark ederek sorar.

Ziyad: Bu halin ne böyle ey Hârise?

Hârise: Kumral ata bindim, serkeşlik etti beni bu hale getirdi.

Ziyad: Kır ata binseydin ya, başına bir şey gelmezdi.

Hârise burada kumral at ile şarabı, Ziyad ise kır at ile sütü kastetmektedir.⁹⁶

14) Muhannesler

Hemcinslerinden farklı cinsel algılara sahip, giyim kuşam, jest mimik, konuşma tarzı ve benzeri bir takım tavır ve davranışlarıyla kadınlara benzeyen ya da benzemeye çalışan kadınsı (efeminen) erkekler Arapçada **مُخَنَّثٌ** kelimesiyle ifade edilmektedir. Kadim Arap geleneğinde sarayda istihdam edilen muhannesler tam olarak erkek kabul edilmediklerinden harem ağası gibi bir takım özel görevlere getirilmişler, bu sayede sultanın yakınında yer almışlardır. Müstakil bir esere konu olmasa da Klasik Arap edebiyatı kaynaklarında **نَوَادِرُ الْمُخَنَّثِينَ** ve **أَخْبَارُ الْمُخَنَّثِينَ** bap başlıkları altında muhanneslerle ilgili anekdo-tik malzemeye bol miktarda yer verilmiştir.

Klasik kaynaklarda kendine geniş yer bulan bu mizahi karakterle ilgili anekdotlara az da olsa İbn 'Âsım tarafından *Hadâiku'l-ezâhir*'de yer verildiğini görmekteyiz. Mesela ağzı bozuk ve sözünü sakınmaz bir tip olan muhannesin hazırcevap tabiatı bu anekdotların bir bölümünde ele alınmıştır. Şöyle ki: Arap kültüründe bir hitap biçimi olarak "Ey muhannes" ifadesi bir erkek için kullanılabilir en ağır hakaretlerden biri kabul edilmiştir. İşte *Hadâiku'l-ezâhir*'de yer alan bir anekdotta ünlü nüktedanlardan Ebü'l-'Aynâ ile sürekli atışma halinde olduğu anlaşılan bir arkadaşı arasında, muhtevasında bu hitabın yer aldığı hicivli şu diyalog aktarılmaktadır:

Bir defasında bir arkadaşı **يَا مُخَنَّثُ** biçiminde hitap ederek Ebü'l-'Aynâ'yı aşağılamaya kalkınca hemen şu ayetle karşılık vermiş:

﴿وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ﴾

Kendi yaradılışını unutup bize örnek vermeye yelteniyor. (Yâsin:78)⁹⁷

Hadâiku'l-ezâhir'de yer alan bir diğer ilginç muhannes hikâyesi ise aynı zamanda tarihsel bir hadiseye işaret etmesi dolayısıyla belgesel bir değer de ifade etmektedir:

⁹⁶ *Hadâiku'l-ezâhir*, 87; *el-'İkdü'l-ferîd*, II, 294; *Nihâyetü'l-ereb*, IV, 95; *el-Besâir ve'z-zehâir*, III, 111.

⁹⁷ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 219; *el-Keşkül*, II, 252; *Zehrü'l-âdâb*, II, 188; *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, I, 467; *Mu'cemü'l-üdebâ*, II, 2607; *Nesrü'd-dür fi'l-muhâdarât*, III, 135; ; es-Safedî, Halil b. Aybeg, *Neksü'l-himyân fi nüketi'l-'umyân*, nşr. Mustafa Abdülkâdir 'Atâ, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, I. Baskı, Beyrut, 2007, s. 454.

Halife Süleymân b. Abdülmelik, kâtibine “*Beldendeki muhanneslerin bir listesini çıkar* [أَحْصِ الْمُحَنِّينَ]” şeklinde bir emirname yazdırıp Medine valisi göndermiş. Ancak kâtip ‘saymak, sayımını yapmak’ manasına gelen [أَحْصِ] fiilini yazdığı sırada orta harfi teşkil eden ح üzerine farkında olmadan mürekkep sıçratınca “*Beldendeki muhan-neslerin sayımını yap*” ifadesi “*Beldendeki muhannesleri iğdiş et* [أَحْصِ الْمُحَنِّينَ]” anlamına gelen bir ibareye dönüşmüş.

Vali fermanı alınca bütün muhannesleri toplayıp bir hekime hepsini iğdiş ettirmiş. Bunlar içerisinde meşhur muhannes ed-Delâl de varmış. Delâl hadım edildikten sonra bir dostu kendisine gelip “*Bu ne bu hal?*” diye sorunca “*Bu ikinci sünnettir. İşte şimdi gerçekten sünnet tamam oldu!*” şeklinde bir nükte yapıvermiş.⁹⁸

B. MEŞHUR VE POPÜLER NÜKTEDANLAR

Klasik Arap mizahı kaynaklarında cimri, bedevi, obur, tufeyli, sarhoş gibi bir takım anonim karakterlere ait nüktelere yer verilmiş ve *Kitâbü'l-bühalâ* örneğinde olduğu gibi bazı karakterlere ait anekdotlara tahsis edilen müstakil eserler telif edilmiştir. Bu anonim karakterlere ait hikâyeler genel itibariyle her hangi bir isim zikredilmeden oluşturulmuştur. Bununla birlikte ehl-i zarf olarak nitelendirebileceğimiz Eş'ab, Ebü'l-'Aynâ, Ebû Nüvâs, Cemmâz, Ferezdak ve Ebû Dülâme gibi isimler klasik mizahta oldukça önemli yere sahip nüktedan şahsiyetlerdendir. Arap edebiyatında ansiklopedik tarzda yazılan eserlerin bazılarında alt başlıklar altında kendilerine yer verilen bu isimlerden bir kısmı *Nevâdiru Cemmâz*, *Nevâdiru Ebi'l-Aynâ*, *Nevâdiru Eş'ab* örneklerinde olduğu gibi müellifler tarafından bizzat müstakil eserlere de konu edinilmiştir. Çalışmanın bu noktasında biz, meşhur ve popüler nüktedanlar başlığı altında yukarıda ismi geçen ehl-i zarf şahsiyetlere nispet edilen kimi anekdotlara yer verecek ve sergiledikleri mizah biçimleri hakkında bazı değerlendirmelerde bulunacağız.

1) Eş'ab

Kaynaklarda sahabi Abdullah b. Zübeyr'in (ö. 63/692) mevlâsı olduğu belirtilen tam adı Eş'ab b. Cübeyr (ö. 154/771) olarak kayıtlara geçen Eş'ab, klasik Arap edebiyatında kendine haklı bir yer edinmiş en popüler nüktedanların başında gelir. Arap edebiyatında tamahkârlıkla nitelendirilebilecek pek çok obur ve tufeyli olmasına rağmen bir Arap

⁹⁸ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 101; *Cem'ü'l-cevâhir*, s. 51-52; *el-Eğânî*, IV, 273; *es-Sûlî*, Ebû Bekir Muhammed, *Edebü'l-küttâb*, haz. Muhammed Behcet el-Eserî, el-Matbaatü's-selefiyye, Mısır, 1922, s. 59; *Ahbârü'l-hamkâ*, s. 83; *el-'Ikdü'l-ferîd*, VII, 55; *Nesrü'd-dür fi'l-muhâdarât*, VII, 179; *el-Müberred*, Ebü'l-'Abbâs. *el-Kâmil fi'l-lüğa ve'l-edeb*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm, Dârü'l-fikri'l-'Arabî, 3. Baskı, Kahire, 1997, II, 195; *el-Mehâsin ve'l-ezdâd*, s.192.

meseline⁹⁹ de konu olacak düzeyde açgözlülükte zirve yapmış olan Eş‘ab, Alman asıllı Amerikalı oryantalist Franz Rosenthal‘in (1914-2003) *Humor in Early Islam* (Erken İslam‘da Mizah) adlı monografik çalışmasına da konu olmuştur. Rosenthal bu eserinde Eş‘ab‘a ait 161 fıkra ve hikâyenin çevirisine yer vermiş, ayrıca Eş‘ab‘ın tarihsel kişiliği hakkında önemli tespit ve değerlendirmelerde bulunmuştur.

İlerleyen yaşlarında Emevi sarayının en meşhur nedimi olarak karşımıza çıkan Eş‘ab, şahsına nispet edilen nüktelerden anlaşıldığına göre nerede bir menfaat varsa oraya koşan, her durumdan kendine bir çıkar devşirme gayretinde olan tipik bir oportünisttir. Yine Eş‘ab üzerinden kurgulanan anekdotlarda “*Tamahkârlığın hangi seviyeye ulaştı?*” şeklinde kendisine yöneltilen bir dizi soruyu yanıtlayarak tamahkârlığının sınır tanımaz boyutlarını bizzat kendisi ifade etmektedir. *Hadâiku‘l-ezâhir*‘inde toplamda 13 Eş‘ab‘ nüktesine yer veren İbn ‘Âsım, yukarıda zikri geçen soruya verilen yanıtları içeren anekdotlardan 3 tanesini eserine almıştır. Şöyledir ilgili malzeme:

(a)

Bir keresinde Eş‘ab‘a “*Hiç hayatında kendinden daha tamahkâr birine rastladın mı?*” diye sormuşlar. “*Evet*” demiş Eş‘ab “*Ümmü Havmel‘in köpeği. Zira bu hayvan bir defasında beni, ağzımda çiğnemekte olduğum sakızı çıkarıp kendisine atarım ümidiyle iki fersahlık bir mesafe boyunca takip etmişti. İşte ben onun bu yapışkan tavrına hayran kaldım!*”¹⁰⁰

(b)

Bir defasında Eş‘ab, hasırdan meyve tabağı veya sepet gibi örme kaplar imal eden bir adamın yanına uğramış ve adama “*Onu biraz daha büyük örebilir misiniz?*” diye ricada bulunmuştu. Sepetçi, Eş‘ab‘ın müşteri olduğunu sanarak “*Herhalde almaya niyetlisiniz?*” deyince Eş‘ab “*Yooo, müşteri falan değilim. Ama olur ya, eşraftan biri bir gün o sepeti alır ve içerisine bir şeyler koyarak bana bir hediye göndermek ister!*”¹⁰¹

(c)

Yine bir keresinde adamın biri Eş‘ab‘a gelerek “*Tamahkârlığın ne noktaya vardı?*” diye kendisine sormuştu. Eş‘ab bu adama da şu yanıtı verdi: “*Ne zaman da-*

⁹⁹ [أَطْمَعُ مِنْ أَشْعَبٍ] “Eş‘ab‘dan daha aç gözlü”. Bkz.el-Müstaksâ, I, 224; el-‘Ikdü‘l-ferîd, VII, 228; Muhâdarâtü‘l-üdebâ, I, 736.

¹⁰⁰ *Hadâiku‘l-ezâhir*, s. 198; *Nesrû‘d-dür fi‘l-muhâdarât*, V, 215; *et-Tezkiretü‘l-hamdüniyye*, III, 140; *Nihâyetü‘l-ereb*, III, 347; es-Safedî, Halîl b. Aybeg, *el-Vâfi bi‘l-vefeyât* (I-XXIX), thk. Ahmed el-Arnâ‘ût, Türkî Mustafa, Dârü İhyâi‘t-türâsi‘l-‘Arabî, 1. Baskı, Beyrut, 2000, IX, 160.

¹⁰¹ *Hadâiku‘l-ezâhir*, s. 198; el-Eğânî, XIX, 161; *et-Tezkiretü‘l-hamdüniyye*, III, 140; el-‘Ikdü‘l-ferîd, VII, 228; *Cem‘-ü‘l-cevâhir*, s. 67; *Nesrû‘d-dür fi‘l-muhâdarât*, V, 214; *Nihâyetü‘l-ereb*, III, 347; el-Bağdâdî, el-Hafîb, *Târihu Bağdâd* (I-XIV), Dârü‘l-kütübi‘l-‘ilmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1996, VII, 43; İbn Hallikân, *Vefeyâtü‘l-a‘yân ve enbâü ebnâi‘z-zemân* (I-VII), thk. İhsan ‘Abbâs. Dârü Sâdir, Beyrut, 1994, II, 472.

mada götürülmek üzere tahtırevana bindirilen bir gelin görsem hemen eve gidip kapıyı açıyor, içeriye çeki düzen verip evimin önünü süpürmeye başlıyorum.”¹⁰²

Kaynaklardan anlaşıldığına göre Eş‘ab, tufeylîlik, tamahkârlık, pisboğazlık ve fırsatçılık gibi birçok olumsuz hasleti şahsında barındırıp aynı zamanda bunları en uç boyutlarda yaşayan ender tiplerden biridir. Onun toplum tarafından sevilmeyen özelliklerinden bir tanesi de en yakınlarıyla bile ilişkilerinde kendini gösteren cimriliğidir. Sözgelimi *Hadâiku’l-ezâhir*’den aldığımız aşağıdaki örnekte Eş‘ab’ın en küçük bir hediyeyi dahi sevgilisinden esirgediği anlaşılmaktadır:

Bir gün aşığı Eş‘ab’tan kendisine bir yüzük hediye etmesini istemişti. Eş‘ab kız arkadaşına o yüzüğü ne yapacağını sordu. Kız “*Bu sayede onu her görüşümde seni hatırlayacağım*” diye onu etkilemek isteyince Eş‘ab buna fırsat vermek istemeyerek şöyle dedi: “*Eğer mesele beni hatırlamaksa, sen o yüzüğü benden istemiş, ben de sana onu vermemişim olarak beni hatırla!*”¹⁰³

Anlaşılan kadınlarla ilişkilerinde ayran gönüllü bir yapıya sahip olan Eş‘ab, *Hadâiku’l-ezâhir*’de yer alan bir örnekte tamahkârlığından haberdar bir şarkıcı tarafından yukarıdakine benzer bir muameleye bu defa kendisi maruz kalmaktadır:

Eş‘ab Medine’de icrâ-i müzik eden bir şantözün yanına sık sık uğrar, birlikte şarkılar söyleyip eğlenirlerdi. Yine böyle bir defasında bu ikili müziklerini söylediler, Eş‘ab oradan ayrılacağı sırada bu yâreninden bir şeyler koparmayı umarak “*Bana yüzüğünü versene, bu sayede onunla seni hatırlayayım*” dedi. Onun gelgeç ve tamahkâr tabiatını bilen genç kız ise Eş‘ab’a şöyle nükteli bir cevap verdi:

إِنَّهُ مِنْ ذَهَبٍ وَأَخَافُ أَنْ تَذْهَبَ ؛ وَلَكِنْ خُذْ هَذَا الْعُودَ فَلَعَلَّكَ أَنْ تَعُودَ!

Yüzüğüm altından, onu bir kaparsan çeker gidersin.

İyisi mi sen şu çöpü al, belki bir gün geri dönersin!¹⁰⁴

Eş‘ab’ın yukarıda farklı bağlamlarda zikredilen menfi özelliklerine onun insanlarla iletişimde kullandığı dilin kaba ve müstehcen oluşunu da ilave edebiliriz. Zira annesiyle şakalaşırken dahi kullanmaktan çekinmediği edebe mugayir dil yine *Hadâiku’l-ezâhir*’den aldığımız bir örnekte kendisini net bir biçimde göstermektedir:

Eş‘ab bir gün annesine “*Anneciğim seni rüyamda bütün vücudun balla kaplı bir şekilde gördüm, maalesef benim vücudum ise baştan aşağıya dışkı ile sıvaltıydı*” deyince oğlunu çok iyi tanıyan annesi “*N’olacak oğlum bu hep senin pis işlerin yüzünden*” karşılığını vermiş. Lafı tam da bu noktaya getirmek isteyen Eş‘ab “*Anne yalnız rüyamdan anlatmadığım küçük bir bölüm kaldı*” demiş. Annesi “*Söyle*

¹⁰² *Hadâiku’l-ezâhir*, s. 198; *el-Eğânî*, XIX, 191; *Muhâdarâtü’l-üdebâ*, I, 736; *el-Müstetref*, s. 165; *el-Kütübî*, Muhammed b. Şâkir, *Fevâtü’l-vefeyât* (I-IV), thk. İhsân ‘Abbâs, Dârü Sâdir, I. Baskı, Beyrut, 1973-74, I, 198.

¹⁰³ *Hadâiku’l-ezâhir*, s. 95; *el-Eğânî*, XIX, 161; *Cem‘ü’l-cevâhir*, s. 67; *el-Husrî*, *Zehrü’l-âdâb ve semerü’l-elbâb* (I-II), thk. Yûsuf Ali Tavil, Dârü’l-kütübî’l-‘ilmiyye, I. Baskı, Beyrut, 1997, s. 156; *et-Tezkiretü’l-hamdüniyye*, VI, 226.

¹⁰⁴ *Hadâiku’l-ezâhir*, s. 89; *el-Müstetref*, II, 344; *el-‘İkdü’l-ferîd*, VII, 68.

bakayım, neymiş o?” diye meraklanınca da bombayı patlatmış: “Ben senin vücudunu yalıyordum, sen de benim!”¹⁰⁵

Ahlak dışı (mücûn) nüktelerin yaratıcısı Eş‘ab‘ın yine *Hadâiku‘l-ezâhir*’de yer alan bir diğer nüktesinde bu defa sohbet arkadaşlarını kaba üslubunun hedefi yaptığı görülmektedir:

Eş‘ab bir gün arkadaşlarına “*Dün gece, yarısı hak yarısı batıl çıkan bir rüya gördüm*” deyince arkadaşları meraklanarak “*Bu nasıl olur?*” diye sormuşlar. Eş‘ab demiş ki: “*Rüyamda kendimi bir altın sikke taşıırken gördüm. Bu para o kadar kocamandı ki ağırlığından resmen altıma sı...muştum. Sonra uyandığında baktım: Ortada altın maltın yoktu, donum ise pislik içindeydi.*”¹⁰⁶

2) Ebû Nüvâs

Klasik Arap şiirinin en güçlü kalemlerinden Ebû Nüvâs (ö. 198/813) edebi kişiliği ve methiyedeki ustalığı nedeniyle Abbasi halifelerinden Harun Reşid tarafından nedimlik vazifesine getirilmiş ve Harun Reşid’in oğlu Emîn döneminde de bu görevini sürdürmüştür. Aslında İslami ilimlerde de tahsil sahibi olan Ebû Nüvâs edebi kişiliğinin oluştuğu dönemde mucûn şairleriyle düşüp kalkması ve düşük ahlaklı insanlarla dostluk kurması nedeniyle zamanla her türlü dünya zevkini mübah gören bir çizgiye gelerek bu dünya görüşüne paralel bir hayat yaşamıştır. Ebû Nüvâs sapkın düşünceleri ve bu minvalde yazdığı şiirleri nedeniyle kendisini daha önce saraya alan Harun Reşid ve işret meclislerinde zaman zaman birlikte düşüp kalktığı halife Emin tarafından hapse atılmış, hapis hayatından sonra kendisi gibi sefih bir hayat süren bir dostunun yanında ya da bir meyhanede ölmüştür.

Mücûn şairi olarak şöhret bulan Ebû Nüvâs aynı zamanda klasik Arap edebiyatının mizah branşında telif edilen eserlerde nüktelerine sıkça yer verilen bir kişiliktir. Ebû Nüvâs ile ilgi kurgulanan anekdotlarda onun dünya görüşünü yansıtan bir takım ifadelere rastlamak mümkündür. Örneğin kendisine “*Evinde niçin Mushaf bulundurmuyorsun?*” şeklinde yöneltilen bir soruya “*Karanlık ile nur bir araya gelmez [النُّورُ وَالظَّلَامُ لَا يَجْتَمِعَانِ]*”¹⁰⁷ diyerek nasıl bir karaktere sahip olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Ebû Nüvâs söylemleri ve şiirleri nedeniyle toplum içerisinde zındıklığına hükmedilmiş bir şairdir. Hatta İslam toplumu içinde söylediklerinin ve yazdıklarının fesada se-

¹⁰⁵ *Hadâiku‘l-ezâhir*, s. 128. Hikâyenin kısmen farklı versiyonları için bkz. *Rebî‘ü‘l-ibrâr*, II, 459; *Muhâdarâtü‘l-üdebâ*, I, 192.

¹⁰⁶ *Hadâiku‘l-ezâhir*, s. 128; *el-‘İkdü‘l-ferid*, VIII, 135; *el-Besâir ve‘z-zehâir*, IV, 46-47; *Nesrü‘d-dür fi‘l-muhâdarât*, III, 179; *Muhâdarâtü‘l-üdebâ*, I, 192. Hikâyenin çevirisi aynıyle Hüseyin Günday’dan alınmıştır. Bkz. *Klasik Arap Edebiyatında Mizahi Karakterler*, s. 336.

¹⁰⁷ *Hadâiku‘l-ezâhir*, s. 94.

bebiyet verdiği iddiasıyla onu hayatının bir bölümünde baş zındık olarak kabul edenler de olmuştur. *Hadâiku 'l-ezâhir*'de Ebû Nüvâs'a nispet edilen bir anekdotta onun dinin sınırlarını zorlayan bir bakışa sahip olduğu bizzat kendisi tarafından ifade edilmektedir:

Ebû Nüvâs kadın şarkıcıların bulunduğu bir iştret meclisine dâhil olmuş. Orada bulunan ve kendisine hayranlık duyan genç kızlar “*Keşke bizler senin kızların olsaydık!*” diye masum bir temennide bulununca Ebû Nüvâs kızların bu saf düşüncesini “*Ve de Mecusi dininden olsaydık!*” sözüyle bambaşka bir tarafa çekmiş.¹⁰⁸

Ebû Nüvâs sarayda geçirdiği zaman süresince halifenin en yakınlarından birisi olduğundan halifeler ve devlet erkânıyla yaşadığı bazı diyaloglar mizahi anekdotlar şeklinde edebiyatta yerini almıştır. *Hadâiku 'l-ezâhir*'de daha çok şiirlerinden bir bölüm alınarak hakkında nükteler oluşturulan Ebû Nüvâs ile ilgili olarak eserde yer alan şu hikâyeye onun edebi ve mizahi kişiliğini ortaya koymasından önemlidir:

Halife Harun Reşid üzerinde kendi mührünün olduğu bir beraati kel bir ulak vasıtasıyla Ebû Nüvâs'a göndermiş. Beratı açıp baktığında hiçbir yazı ve işaret göremeyen Ebû Nüvâs uzun uzun düşündükten sonra kendisine beratı getiren ve hemen bir cevap bekleyen ulaka “*İlle de benden bir cevap bekliyorsan onu ancak kafana yazabilirim, aksi halde elin boş dönersin*” demiş. Ulak teklifi çaresiz kabul edince de Ebû Nüvâs adamın kafasına birkaç beyit yazmış, sonra da altına halifeye hitaben “*Şiiri okuduğunuzda kâğıdı imha ediniz*” notunu düşmüştü.

Postacısının kafasında yazılı olanları okuyan Harun Reşid adamın kel kafasının tokatlanmasını emretmiş. Halife karşısındaki manzaraya kahkahalarla gülerken cellâtlar yazı silinene kadar adamın kafasını tokatlamayı sürdürmüştü.¹⁰⁹

3) Ebü'l-'Aynâ

Arap dilini fasih ve belîğ bir şekilde kullanma vasfıyla öne çıkmış Ebü'l-'Aynâ (ö. 283/896) hazır cevap ve hoş sohbet kişiliği ile bilinen Halife Mütevekkil devrinin göz dolduran bir nedim ve ahbâr râvisidir. Önceleri görme yetisiyle ilgili bir şikâyeti bulunmayan Ebü'l-'Aynâ bir hastalık neticesinde gözlerini kaybetmiş, bu hadiseden sonra da bu lakapla anılır olmuştur. Saray çevresinde ve edebi mahfillerde şakacı kişiliği ve sivri dili ile tanınan Ebü'l-'Aynâ âmâ olmasına rağmen şahsında topladığı birçok meziyet sayesinde saray nedimliğine kadar yükselmeyi başarmıştır. Onun saraya nedim olarak kabul edilmesini hikâyeye eden bir anekdot körlük engelini zekâ enstrümanı ile nasıl aştığını göstermesi bakımından ilginçtir. Şöyledir *Hadâiku 'l-ezâhir*'de sözü edilen hikâyeye:

¹⁰⁸ *Hadâiku 'l-ezâhir*, s. 107. Bu konudaki bazı değerlendirmeler için bkz. Nasır Niray, *Sâsânî İmparatorluğunun Devlet Yapısı Üzerinde Bir İnceleme*, SBE Dergisi (Muğla Üniversitesi), 2001, Sayı: 5, s. 19.

¹⁰⁹ *Hadâiku 'l-ezâhir*, s. 128.

Bir defasında halife Mütevekkil Ebül-‘Aynâ’ya “Şayet gözlerin görüyor olsaydı seni sarayında nedim olarak istihdam ederdim” deyince Ebül-‘Aynâ hemen “Halife hazretleri” demiş “şayet yüzük kaşlarındaki mühürlerin kime ait olduğunu teşhis için bir mühürdâr veya Ramazan hilâlini gözetleyecek bir eleman olarak çalıştırmayacaksınız, nedimlik hizmetinize bendenizden iyisini bulamazsınız, haberiniz olsun!”¹¹⁰

Genel olarak hazır cevaplılığı ve keskin zekâsı üzerinden kurgulanmış hikâyelerden oluşan 26 adet Ebü'l-‘Aynâ nüktesine İbn-‘Âsım tarafından *Hadâiku'l-ezâhir*'de yer verilmiştir. Tahmin edilebileceği üzere, bu anekdotlardan bir bölümü Ebü'l-‘Aynâ'nın âmâlığını konu almaktadır. Nitekim Halife Mütevekkil'in bir sorusuna verdiği aşağıdaki belîğ yanıtında da vurgu bu yöndedir:

Halife Mütevekkil bir gün Ebü'l-‘Aynâ'ya “Gözlerini kaybetmenin sende oluşturduğu en büyük talihsizlik nedir?” diye sorunca Ebü'l-‘Aynâ hemen şu mültefit cevabı vermiş: “Tüm ümmetin üzerinde ittifak ettiği o cemalinizden mahrum kalmak!”¹¹¹

Edeb kaynaklarında Ebü'l-Aynâ'nın muhatabını susturmadaki yetkinliği ile ilgili yeterince malzeme yer almaktadır. Örneğin Kalkaşendî, nitelikli bir kâtip sınıfının yetiştirilmesi için kaleme aldığı *Subhu'l-a'sâ fi snâ'ati'l-inşâ* adlı eserinde, klasik dönemde yaşayan ünlülerden hangisinin hangi özelliği ile meşhur olduğuna dair uzunca bir liste sıralamış ve kâtip sınıfının bunları mutlaka bilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Bu listede ismine yer verilen Ebü'l-‘Aynâ için yapılan tespit dikkat çekicidir:

[... وَأَبُو الْعَيْنَاءِ فِي الْأَجْوَبَةِ الْمُسْكِنَةِ]

(...) Ebü'l-‘Aynâ da susturucu cevaplarıyla (hazırcevaplılıkla) ünlüdür.¹¹²

Teracim kitaplarında verilen bilgilerden iyi bir hafız olduğunu anladığımız Ebü'l-Aynâ, özellikle tariz ve kinayeler yoluyla sergilediği hiciv ve tahkirlerinde muhatapları açısından son derece rahatsız edici bir şahsiyete dönüşmektedir. Kuvvetli hafızasının da sağladığı avantajları iyi değerlendiren nüktedanımız, alay ve ironilerinde Kur'an kültürüne ait vukufiyetinin bir işareti olan “ayetlerin diliyle muhatabı iğneleme” usulüne sık sık

¹¹⁰ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 91; *Neksü'l-himyân*, s. 48; *Rebi'ü'l-ibrâr*, II, 301; *Nihâyeti'l-ereb*, IV, 25; *et-Tezkiretü'l-hamdüniyye*, VIII, 399; *Nesrü'd-dür fi'l-muhâdarât*, III, 146; *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, II, 71; el-‘Abbâs el-Hüseynî el-Kâşânî, *Hadâiku'l-üns fi nevâdiri'l-‘Arab ve'l-fürs* (I-V), Dârü'l-âfâki'l-‘Arabiyye, I. Baskı, Kahire, 2003, I, 416; Antuvân el-Kavvâl, *Dîvânu Ebi'l-‘Aynâ*, Dârü Sâdir, I. Baskı, Beyrut, 1994, s. 58-59.

¹¹¹ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 66; *Gurerü'l-hasâisi'l-vâziha*, s. 258; Şeyho, Rizkullah b. Yusuf, *Mecâni'l-edeb fi hadâiki'l-‘Arab*, Matbaatü'l-Âbâü'l-yüsüyyün, Beyrut, 1913, I, 79.

¹¹² Belirli hasletlerde kendi zamanının rakipsizi durumundaki şahsiyetlerin tanıtıldığı bu uzun listenin tamamını görmek içinbkz. *Belâğü'l-‘Arab*, s. 114. başlığı altındaki bölüme. El-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ fi snâ'ati'l-inşâ* (I-XIV), Dârü'l-kütübi'l-misriyye, y.y, 1922, I, 516; *el-Keşkül*, I, 250.

başvurmaktadır. Bu bağlamda aşağıda, onun kutsal metne ait pasajlardan yararlanarak ortaya koyduğu tasvir ve nüktelere ilişkin birkaç örnek sunulmuştur:

(a)

Bir keresinde Halife Mütevekkil, Ebü'l-'Aynâ'ya “*Şu Hıristiyan dostun İbn Nüh var ya, senin hakkında durmadan ileri geri konuşuyor!*” deyince hemen şöyle demiş:

﴿وَلَنْ تَرْضَىٰ عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ﴾

Zaten dinlerine girmedikçe ne Yahudileri ne Hıristiyanları memnun edebilirsin! (Bakara:120)¹¹³

(b)

Musâ bin Abdülmelik¹¹⁴ Necâh bin Seleme'yi¹¹⁵ yanında içki içtiği gerekçesiyle adamlarından birine öldürmüştü. Halife Mütevekkil bu suikastten epey bir süre sonra Ebü'l-'Aynâ'ya “*Necâh'ın öldürülmesi hakkında ne diyorsun?*” diye sormuş o da “*Allah'ın dediğini diyorum*” deyip

﴿فَوَكَرَهُ مُوسَىٰ فَقَضَىٰ عَلَيْهِ﴾

Mûsâ bir darbeyle onu öldürdü. (Kasas:15)

ayetini okumuştur. Ebü'l-'Aynâ'nın bu sözü Musâ'nın kulağına gidince Ebü'l-'Aynâ'ya gelerek “*Necâh'ı benim öldürdüğümü söylemişsin*” diye sitemde bulundu, o da kendisinden özür diledi ve böylece taraflar sulh edip ayrıldı.

Bu hadiseden epey bir zaman sonra Ebü'l-'Aynâ ve Mûsâ tekrar karşılaştılar. Mûsâ “*Hani seninle sulh etmiştik, uzun zaman oldu, neden yanımıza uğramadın?*” diye sorunca Ebü'l-'Aynâ meramını yine bir ayetle ifade etti:

﴿أَتُرِيدُ أَنْ تَقْتُلَنِي كَمَا قَتَلْتَ نَفْسًا بِالْأَمْسِ﴾

Dün birini öldürdüğün gibi, bugün de beni mi öldürmek istiyorsun?! (Kasas:19)

Bunu duyan Musâ “*Anlaşılan benimle ilgili kanaatin değişmemiş Ebü'l-'Aynâ*” dedi.¹¹⁶

(c)

Detone bir sesle şarkı icrasında bulunan bir muğanniyeyi dinleyen Ebü'l-'Aynâ'nın yorumu şöyle olmuş:

¹¹³ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 219; *Cem'ü'l-cevâhir*, s. 284; *Zehrü'l-âdâb*, I, 265; *Nesrü'd-dür fi'l-muhâdarât*, III, 135; el-Merzubânî, *Nürü'l-kabes*. nşr. Rudolf Sellheim, Beyrut, 1964, s.323.

¹¹⁴ Ebü İmrân Musâ b. Abdülmelik el-İsfehânî: Abbâsi devletinin vergi idâresinden sorumlu önemli şahsiyetlerinden. Başarısından ötürü birkaç Abbâsi halifesi kendisini bulunduğu mevkide tutmuştur.

¹¹⁵ Necâh b. Seleme: Halife el-Mütevekkil döneminde vergi memurlarının denetiminden sorumlu kişi. Vâli-lerden ve vergi memurlarından zorla kopardığı paralarla servet yapmış, ancak bu davranışının cezasını canıyla ödemiştir.

¹¹⁶ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 219; *et-Tezkiretü'l-hamdüniyye*, IX, 395; *Neksü'l-himyân*, s. 254; *Nesrü'd-dür fi'l-muhâdarât*, III, 136; el-Hamevî, Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ* (I-VII), nşr. İhsân 'Abbâs, Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1. Baskı, Beyrut, 1993, VI, 2608; *Zehrü'l-âdâb*, I, 265; *Cem'ü'l-cevâhir*, s. 284.

﴿إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ﴾

Şüphesiz seslerin en çirkinini eşeklerin sesidir. (Lokman:19)¹¹⁷

Diğer bazı nedim ve nüktedanlarda olduğu gibi Ebü'l-'Aynâ'nın da dönemin varlıklı insanlarına zaman zaman arz-ı hacette bulunduğu olmuştur. Bilhassa gözlerini kaybettikten sonra ortaya çıkan acziyet ve muhtaçlığa paralel olarak bu tavrının nispeten arttığı görülmektedir. Dolayısıyla onun nüktelerinin bir bölümü, mühim zevattan bir şeyler talep edip de bunların karşılanmaması durumunda yapılmış şaka ve nüktelerden oluşur. Nitekim *Hadâiku'l-ezâhir*'de yer alan bir fıkrasında, Ebü'l-'Aynâ'nın, talebini karşılamak istemeyen birine verdiği zarif bir cevapla emeline ulaştığı görülmektedir:

Bir gün Ebü'l-'Aynâ eşraftan Ahmed b. Sâlih'e bir ihtiyacını arz etmiş, o da bu isteğini karşılayacağına dair ona söz vermişti. Ancak Ahmed bu taahhüdünü zamanında yerine getiremeyince Ebü'l-'Aynâ bu sözü ona hatırlatma gereği duydu. Ahmed'in “*Şu yağmuru çamuru görmüyor musun?*” diye bir bahaneye sığındığını görünce de lafi sokmuş: “*O halde benim hacet yazlıkmış!*” Bu söz Ahmed'i güldürmüş ve hemen Ebü'l-'Aynâ'nın ihtiyacını görmüş.¹¹⁸

Ebü'l-'Aynâ'nın nükteleri aynı zamanda içinde yaşadığı çağın politik ve dini eğilimlerini yansıtan bir karakteri haizdir. Dolayısıyla mizah formatında okunabilecek nice anekdotunda dönemin hâkim polemikleri hakkında fikir edinmek mümkündür. *Hadâiku'l-ezâhir*'de yer alan Ebü'l-'Aynâ nükteleri bu açıdan da ilham vericidir. Mesela aşağıdaki tarihsel hikâyeye, birkaç asra damgasını vuran mühim bir siyasal fenomene, asabiyyeye dairdir:

Birgün Abbasoğulları sülalesinden bir adam Ebü'l-'Aynâ'ya gelerek “*Allah'ım, Muhammed'e ve onun ailesine salât ve selam olsun*” demekle, yani bana salât-ü selam getirmekle emrolunduğun halde benden nasıl nefret edersin?” diye çıkışmıştı.

Ebü'l-'Aynâ bu adama “*Hazret!*” dedi “*Ben ayrıca duama [O soydan gelen temiz ve salih kimselere] ibaresini de ekliyor, böylece seni onlardan ayırmış oluyorum!*”¹¹⁹

Ebü'l-'Aynâ'nın durum tasviri içeren nükteleri hatırı sayılır bir rakama ulaşır. *Hadâiku'l-ezâhir*'de yer alan bu nükte biçimine ilişkin bazı örnekler varsa da, o, bulunduğu mecliste spontan biçimde sergilenen şakaların da rivayetçisi olmuştur. Yine *Hadâiku'l-ezâhir*'de yer alan sofrâ mizahı temalı aşağıdaki hikâyeye bunun güzel bir örneğidir:

¹¹⁷ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 224. Hikâyenin farklı bir versiyonu için bkz. *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, II, 669.

¹¹⁸ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 104; *el-Besâir ve'z-zehâir*, V, 135; *Nesrü'd-dür fi'l-muhâdarât*, III, 141; *et-Tezkiretü'l-hamdüniyye*, II, 485.

¹¹⁹ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 60; *Rebî'ü'l-ebrâr*, II, 85-86; *Cem'ü'l-cevâhir*, s. 189.

Ebü'l-'Aynâ anlatıyor: Bazı devlet erkânının da bulunduğu bir sofrada önümüze kızarmış oğlak getirilmişti. İnsanlar kollarını sıvayıp birden oğlağa büyük bir iştahla saldırınca ev sahibi “*Müslüman değil misiniz siz?*” dedi “*Zavallıcağıza acıyın ki Allah da size acısın. Ne de olsa bir hayvan o!*”¹²⁰

4) Cemmâz

Abbasi dönemi ünlü saray şairi ve nedimlerinden Cemmâz'ın (ö.242/857) mizaha yatkınlığı çocuk yaşlarında iken küttap hocası tarafından keşfedilmiştir. Edebiyatta ve mizahta mücûn olarak adlandırılan müstehcen edebiyatın en tanınmış simalarından kabul edilen Cemmâz Abbasi halifesi mütevekkil tarafından saraya davet edilmiş, nüktedan kişiliği ile kısa sürede sarayın gözde isimlerinden biri olmuştur. Kaynaklarda kendisine nispet edilen anekdotlardan anlaşıldığına göre betim sanatında usta olan Cemmâz çirkinlik gibi bir takım fiziksel kusurları eleştirme, cimri, davetsiz misafir, sakîl ve ahmak gibi kimi sosyal sınıf ve tiplere sataşmada son derece mahir bir nüktedandır.

44 adet Cemmâz anekdotunu bir araya getirdiği “Abbasi Sarayının Sivri Dilli Nedîmi el-Cemmâz”¹²¹ adlı makalesinde Hüseyin Günday, Cemmâz'ın hayat hikâyesine yer vererek şahsı ve mizahı ile ilgili geniş tahlillerde bulunmuştur. Bu makalede yer alan Cemmâz anekdotlarından hareketle Arap edebiyatındaki Cemmâz'a ait nükte sayısının hatırı sayılır bir rakama ulaştığını söyleyebiliriz. Ancak bu tesbiti İbn 'Âsım'ın *Hadâiku'l-ezâhir*'i için yapmak mümkün görünmemektedir. Zira eserdeki Cemmâz anekdotu sayısı 3 rakamı ile sınırlıdır. Bununla birlikte sözü edilen üç anekdot Cemmâz'ın genel felsefesini, dünya görüşünü ve mizahtaki yerini ortaya koyması bakımından önemlidir. Ayrıca İbn 'Âsım'ın verdiği üç Cemmâz nüktelerinden iki tanesinin sadece *Hadâiku'l-ezâhir*'de yer alan nükteler oluşu bunları orijinal kılmaktadır.

Ağzı bozuk bir nüktedan olan Cemmâz'ın cinsel bir uzva odaklı son derece pornografik içerikli bir fıkrasını eserinde zikreden¹²² İbn 'Âsım, onun, hafif tonda müstehcenlik içeren bir fıkrasına daha yer vermektedir:

Muahmmmed b. Yezid el-Mühellebî anlatıyor: Bir gün Cemmâz'ın da bulunduğu bir mecliste halife Muntasır'ın yanındaydım. Bir ara halife bana dönerek “*Sor bakalım Cemmâz'a, kendisinde kadınlara karşı bir arzu kalmış mı?*” dedi. Ben de bir fırsatını bulup Cemmâz'a sordum. Bana “*Evet*” dedi “*şimdi de onlara pezevenklik etme arzusundayım!*”¹²³

¹²⁰ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 142; *el-Besâir ve'z-zehâir*, VII, 179; *Nesrü'd-dür fi'l-muhâdarât*, III, 197.

¹²¹ Günday Hüseyin: Abbasi Sarayının Sivri Dilli Nedîmi el-Cemmâz, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 2010/1 c.12.sayı: 1.

¹²² *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 60.

¹²³ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 93; *el-Besâir ve'z-zehâir*, IV, 54.

Cemmâz nüktelerindeki ısırğan aşâğılamaların çarpıcı bir örneği ise ünlü Abbasi veziri Feth b. Hakan’la Cemmâz arasında cereyan ettiği anlaşılan ve pek çok edep kaynağında zikredilen şu diyalogda görülebilmektedir:

Bir gün vezir Feth b. Hakan “*Halife ile konuşum, seni köpeklere ve maymunlara vali tayin ettiğini söyledi*” diyerek Cemmâz’a takılınca Cemmâz hemen karşılık vermiş “*O halde söyleyeceklerimi dinle ve itaat et!*”¹²⁴

5) Müzebbid

Mücûn adı verilen müstehcen edebiyatı sahasında fıkralar üreten Arap edebiyatının en önemli şahsiyetlerinden kabul edilen Ebû İshâk Müzebbid el-Medîni (ö 114/732) biyografisi hakkında diğer önemli Arap nüktedanlarının aksine yeterince bilgi bulunmamaktadır. Müzebbid ile ilgili olarak Gâlib ‘Anâbise’ nin “**Nevâdiru Müzebbid el-Medîni: beyne’l-müsteve’l-edebiyi’s-şâ’biyyi’l-latîf ve’l-müsteve’l-bezî** (*İnce mizah ve kaba mizah bağlamında Müzebbid el-Medîni’nin popüler nükteleri*)” adlı bir makalesi¹²⁵ ve Şener Şahin’ nin “*Nevâdir malzemesinden hareketle bir biyografi inşası denemesi: Müzebbid el-medîni örneği: hayatı-mizahı*” adında bir makale çalışması hali hazırda devam etmektedir.

Daha çocuk yaşta iken ilme düşkünlüğü, zekâsı ve güçlü hafızasıyla bilinen Müzebbid Emevi-Abbasi geçiş döneminde yaşamıştır. Müstehcen edebiyat alanındaki meşhur fıkralarının yanında nispeten daha nezih fıkraları da bulunmaktadır. Müzebbid’in mizah edebiyatında yetkin olduğu alanlardan birisi de Kur’an metnine dayalı nüktedir.

Edeb literatüründe Müzebbid’e nispet edilen anekdotların daha fazlası kaba mizah türünden örneklerdir. Onun edep yoksunu biri olduğu ilgili anekdotlarının yanı sıra şahsiyeti ile ilgili söylenen sözlerden de anlaşılmaktadır. Mesela onunla ilgili bir tanımlama şöyledir:

[كَانَ كَثِيرَ الْمُجُونِ حُلُو النَّادِرَةِ، لَهُ أَخْبَارٌ كَثِيرَةٌ فِي الْبُخْلِ، فَاتَّهَ كَانَ مُبَخَّلًا إِلَى
الْعَايَةِ.]

¹²⁴ *Hadâiku’l-ezâhir*, s. 93; hikâyenin kısmen farklı ve oldukça detaylı versiyonları için bkz. *Târîhu Bağdâd* III, 126; ez-Zehebî, *Târîhu’l-İslâm* (I-LII), thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî, *Dâru’l-kütübi’l-‘Arabiyye*, 1. Baskı, Beyrut, 1987, XVIII, 203; İbnu’l-Cevzî, Ebu’l-Ferec, *el-Muntazam fî târîhi’l-mülûk ve’l-ümem* (I-X), Dârü Sâdir, 1. Baskı, Beyrut, 1939, V, 18; *Nesrü’d-dür fi’l-muhâdarât*, III, 175; *Cem’ü’l-cevâhir*, s. 115; *Zeh-rü’l-âdâb*, I, 157; *el-Vâfi bi’l-vefeyât* IV, 205

¹²⁵ *Mecelletü’l-mecma’*, Sayı: 2, 2010, Mart Sayısı. Bu makale vesilesiyle Müzebbid nevadiri konusunda geç dönemde Yûsuf b. el-Vekîl el-Mîlevî tarafından yapılmış bir derlemenin (*İthâfî’l-müteveddid bi nevadiri Müzebbid*) varlığından haberdar olmaktadır. Derlemenin yayınlanmamış el yazma nüshası, Gâlib ‘Anâbise’ nin belirttiğine göre Yale Amerikan Üniversitesi Kütüphanesi’nde bulunmaktadır. Bkz. İlgili makalenin Özet (Mülâhhas) bölümü. *Mecelletü’l-mecma’*, Sayı: 2, s. 1

(Müzebbid) ahlaksız ama hoş nükteli biriydi. Pintiliğine dair pek çok fıkrası bulunup cimrilikte zirveyi temsil etmekteydi.¹²⁶

Kaynaklarda ayrıca Müzebid'in hazırcıvahlılığı, geçimsizliği, çok içki içtiği ve çirkinliği ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

Adı, edeb literatürüne ait farklı kaynaklarda مَزِيدٌ, مُزِيدٌ, مَزِيدٌ, مُزِيدٌ ve مُزِيدٌ şeklinde farklı biçimlerde kaydedilen Müzebbid'e nispet edilen anekdot sayısı yaklaşık 100 civarındadır. Bununla birlikte Müzebbid'e ait nükte sayısı *Hadâiku'l-ezâhir*'de مَزِيدٌ ismine nispetle 7 olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kendisine atfedilen anekdotlar, nüktedanımızın hazır cevap bir karaktere sahip olduğunu, keza muhataplarını zor durumda bırakmaktan büyük bir keyif aldığını göstermektedir. Kimi zaman eleştirilerini doğrudan muhatabına yönelttiği görülürken bazen de kinaye yoluyla karşısındakini susturduğu görülmektedir. *Hadâiku'l-ezâhir*'den aldığımız aşağıdaki iki örnek, aynı zamanda onun hiciv sanatındaki becerisinin kanıtı mahiyetindeki belgelerdir:

(a)

Bir gün Müzebbid (Mezîd) Hâlise isimli bir muğanniyenin evine misafir olur. Orada evin bir duvarında Adem ve Havva isimlerinin yazılı olduğu bir tablo görünce “Bu tablonun taşıdığı anlam nedir?” diye sorar. Hâlise “İşittiğime göre Hz. Adem ve Havva'nın isimlerinin yazılı olduğu eve şeytan giremezmiş” der. Bunun üzerine Müzebbid “Saçmalama Halise!” diye çıkışır “Şeytan, Adem ve Havva bizatihi yüce Allah'ın katında misafirken Cennet'e sızmayı başardı da, duvarında sadece isimleri yazılı diye bir şantözün evine mi giremeyecek?!”¹²⁷

(b)

Bir gün Halife Memûn, Müzebbid'e “Şu Rebîaoğulları sülalesinden ne çok halife çıkmıştır” deyince Müzebbid hemen cevabı yapıştırmış: “Haklısınız halife hazretleri, lakin hepsinin de tahtı darağacından!”¹²⁸

Kölelik sistemi Arap-İslam toplumunda bir vakıa olarak bulunmaktaydı. İslam'ın kölelere iyi muamele edilmesi gerektiğine dair bir yaklaşımı olmasına rağmen, hatta efendinin evinde yenilen yemeğin köle ile de paylaşılması gerektiği şeklinde tavsiyeleri varken, kimi zaman efendileri tarafından kölelerin baskı ve şiddete maruz bırakıldıkları görülmektedir. Daha önce olumsuz birçok özelliğine vurgu yaptığımız Müzebbid'in *Hadâi-*

¹²⁶ *Fevâtü'l-vefeyât*, IV, 131.

¹²⁷ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 225.

¹²⁸ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 81; ‘*Uyûnü'l-ahbâr*, I, 438. Hikâye ayrıca el-‘*İkdü'l-ferîd*'de üç farklı yerde bazı nüanslarla yer almaktadır. II, 9, IV, 121, VII, 276.

ku'l-ezâhir'den aldığımız bir örneğe bakılırsa vicdani sorumluluk gereği hafif tonda bir mizah kullanarak kölesine eziyet eden birisini eleştirdiği görülmektedir:

Müzebbid (Mezîd) komşularından birinin, kölesini ölesiye dövdüğünü görünce dayanamayıp “*Neden onu böyle yalvarta yalvarta dövüyorsun, be insafsız?!* ” diye çıkışmış. Komşusu “*Sen onun suçunu bilmezsin*” demiş. Müzebbid, suçunun ne olduğunu merak edince de izah etmiş: “*Bu köle bozuntusu, babamın hacca, anamın da umreye giderken develerini bağlamak için yanlarında götürdükleri ipi çaldı!*”

Bunu duyan Müzebbid “*Bak dostum*” demiş “*kölen, değil o değersiz ipi, gidip Kâbe-i Muazzama'yı aşırса, insanlar da sırf bu yüzden tavaf edemeyip hacsız kalsalar yine de böyle bir dayağı hak etmiyor!*”¹²⁹

Tıynetindeki bozukluğa rağmen şakalarıyla insanları güldürmedeki başarısı, hazır cevaplılığı ve hoş sohbeti nedeniyle döneminin ileri gelen bazı devlet adamlarıyla iyi ilişkiler içerisinde olduğu anlaşılan Müzebbid'in onlara sohbet arkadaşlığı yaptığı da bilinmektedir. *Hadâiku'l-ezâhir*'de yer alan bir anekdotta Müzebbid ile bir vali arasında yaşanan diyalog onun devlet ricali ile ilişkilerinin boyutunu göstermesi açısından önemlidir:

Müzebbid (Mezîd) kendisinin sohbetinden hoşlanan Medine valisinin yanına her gün uğrardı. Bir gün gecikmeli olarak yanına gelince halife Müzebbid'e “*Seni bu kadar geciktiren nedir?*” diye sordu, o da gerekçe olarak şunu aktardı: “*Efendim uzun süredir beraber olmayı arzuladığım güzel bir kadın komşum vardı, sonunda dün gece muradıma erdim, haliyle de biraz geciktim*”.

Vali, Müzebbid'in bu fütursuzca itirafına öfkeleni ve “*Yemin ederim ki suçunu itiraf ettiğin için seni cezalandıracağım*” dedi. Müzebbid ise “*Bu kadar öfkelenmeyin vali hazretleri, müsaade edin de sözümü bitireyim*” dedi ve şöyle devam etti: “*Sabah olduğunda rüyamı yorumlasın diye bir rüya tabircisine gittim ama adam yerinde yoktu. İşte gecikmemin sebebi de budur*”.

Vali bunu duyunca sakinleşerek “*Allah canını almasın*” dedi “*demek bütün bunlar rüyanda oldu?*”¹³⁰

Esasen *mücûn edebiyatı* denilince ilk akla gelen isimlerden olan Müzebbid'in bu yönü *Hadâiku'l-ezâhir*'de yer alan nüktelerine pek yansımamış görünmektedir. Zira müstehcen fıkra üreticilerinin önde gelen isimlerinden biri olan Müzebbid'in -hafif tonda müstehcenlik içeren bir nüktesi haricinde-*Hadâiku'l-ezâhir*'de kaba sayılabilecek bir anekdotuna tesadüf edilmemektedir. Aşağıya aldığımız yellenme temalı anekdot ise diğer müstehcen örneklerle kıyaslandığında ahlaki bakımdan sorunsuz görünmektedir:

Bir gün Müzebbid (Mezîd) Medine'de bir şarkı meclisine uğrar. Ortamda bir muğanniye şarkı okumakta hemen yanında da hizmetçisi durumundaki genç bir kız beklemektedir.

¹²⁹ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 225.

¹³⁰ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 97.

Bir ara muğanniye ters bir hareket yapar ve elinde olmadan sesli bir şekilde yellenir. Hemen başını kaldırır ve hışımla yanbaşındaki hizmetçisine bir tokat aşk eder. Durumu fark eden Müzebbid bir süre bekledikten sonra kendisi gürültülü bir şekilde yellenir, o da başını kaldırır ve yine hizmetçinin suratına okkalı bir tokat yapıştırır. Bunu gören muğanniye hizmetçisini niçin tokatladığını sorar. Bunun üzerine Müzebbid “*Her gaz kaçırın hizmetçiye bir tokat atmıyor muydu?*” der.¹³¹

6) Ferezdak

Daha çocuk yaşta iken ilme düşkünlüğü, zekâsı ve güçlü hafızasıyla tanınan Ferezdak esasen tâbiûn neslindedir. Alt dudağının somuna benzemesi nedeniyle bu anlama gelen “Ferezdak” lakabının kendisine verildiği Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib et-Temîmî’nin (ö. 114/732) henüz küçük yaşlarda yazdığı şiirlerinden bir bölümünü babasının teşviki ile Hz. Ali’ye okuduğu, Hz. Ali’nin de bu şiirleri çok beğendiği rivayet edilmiştir.¹³² Uzun bir ömür süren Ferezdak hayatının belirli dönemlerinde dini vecibelere ilgi duysa da büyük bölümünde manevi hayata lakayt kalmış, hayatının sonuna kadar içkiye ve eğlenceye düşkünlüğü devam etmiştir. Olumsuz birçok hasletinin yanında cömertliği bilinmektedir. Yetiştigi dönemde ilim ve kültür merkezi olan Basra’da hayat süren Ferezdak, çevresindeki hiciv şairlerinin etkisiyle yazmaya başladığı bu alanda ısrırgan eleştirilerle usta bir heccava dönüşmüştür. Nitekim en yakınındaki dostları bile onun hiciv oklarından nasibini almıştır.

İbn ‘Âsım’ın *Hadâiku’l-ezâhir*’i Emevi devrinin bu ünlü hiciv ustasına ait birkaç edebi anekdot içermektedir. Bunlardan birisi fiziksel bakımdan çirkinliği üzerinden kendisine yüklenen bir şahsa, muhatabının yöntemine başvurarak bir Kuran ayetinden ihlamlarla yönelttiği aşağıdaki eleştirisidir:

Bir gün Halid b. Safvân çirkinliği ile maruf Ferezdak’la karşılaşınca ona “*Ey Ebû Firâs, senin*

﴿فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَاهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ﴾

*Kadınlar onu gördüklerinde gözlerinde pek büyü-
tüp şaşkınlıktan ellerini kestiler” (Yusuf:31)*

ayetinde kastedilen yakışıklı olmadığını kesin!” deyince Ferezdak dayanamamış: “Sen de herhalde genç kızın, babasına ‘Babacığım onu ücretle tut, çalıştırdıkların içerisinde en hayırlısı, güçlü ve güvenilir olan (bu adam) dır’ hitabında bulunduğu o delikanlı değilsin!”¹³³

¹³¹ *Hadâiku’l-ezâhir*, s. 141.

¹³² DİA, “Ferezdak” md., XII, 374.

¹³³ *Hadâiku’l-ezâhir*, s. 220; *Cem’ül-cevâhir*, s.140; *el-Ikdü’l-ferîd*, IV, 42; et-Tevhî-dî, Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-İmtâ’ ve’l-müânese*, thk. Muhammed Hasen İsmâîl, Dârü’l-kütübi’l-‘ilmiyye 1. Baskı, Beyrut,

“Ferezdak olmasaydı Arap dilinin üçte biri olmazdı” övgüsüne mazhar olan Ferezdak dile vukûfiyeti ve şiirdeki eşsiz kabiliyeti nedeniyle en büyük üç Arap şairinden biri kabul edilmiştir. Ancak İbn ‘Âsım’ın *Hadâiku’l-ezâhir*’inde yer verdiği bir hikâye örneğinde, hazır cevaplılıktaki ustalığı ve muhatabını susturmadaki üstünlüğü çocuk yaş-taki biri tarafından zor duruma düşürülmesine engel olmamaktadır:

Bir gün Ferezdak şiir okurken o zamanlar çocuk yaşta olan Kümeýt b. Zeyd’in (ö. 126/744) kendisine kulak kabarttığını fark etmiş, bu alaka ve yetenekten memnun da kalmıştı. Bir ara Ferezdak, Kümeýt’e, dinlediği şiiri nasıl bulduğunu sormuş, çocuk da “*Güzel*” cevabını vermiş.

Bunun üzerine “*Peki baban olmamı ister misin?*” diye çocuğa muzipçe takılmaya kalkışınca çocuk da taşı gediğine koyuvermiş: “*Babam değil de (babamın nikâhı altındaki) annem olmanı ne kadar isterdim!*”

Aldığı cevap karşısında şaşkına dönen Ferezdak “*Amcaoğlu*” demiş “*bu konuştuğumuz aramızda kalsın, zira hayatımda hiç böyle köşeye sıkışmamıştım!*”¹³⁴

Hadâiku’l-ezâhir bize, Ferezdak’ın hayatına dair önemli bazı ayrıntılar içeren tarihsel hikâyeler de aktarmaktadır. Bunlardan birinde ünlü hiciv ustasının kendisi gibi mi-zahtan anlayan ve lafını sakınmayan bir kızı olduğunu öğrenmekteyiz:

Ferezdak’ın Ziyâd el-Akta’ adında bir işret arkadaşı vardı. Bir gün kendisini ziyarete gelen bu zatın karşısına Ferezdak’ın küçük kızı çıkmıştı. Ziyâd “*Sen kimin kızıydın?*” diye sorduğunda çocuk “*Ferezdak’ın*” cevabını verdi ve sonrasında aralarında şu diyalog cereyan etti:

Ziyâd şakayla: Zenci gibi bu kapkara halin ne böyle?

Kız: Ya senin şu kesik kolunun haline ne demeli?

Ziyâd: O kol Haruriye savaşında gazi oldu.

Kız: Hadi oradan, asıl bir hırsızlık sebebiyle kesildi, desene!

Köşeye sıkışan Ziyâd dayanamaz ve sövmeye başlar: “Allah senin de, babanın da belasını versin!”

Daha sonra bu hadise Ferezdak’a anlatılınca “*Şimdi gerçekten inandım ki bu kız benim kızımış!*”¹³⁵

7) Ebû Dülâme

Kûfe’de dünyaya gelen Ebû Dülâme (ö.161/777-78) Emevi-Abbasi geçiş dönemi- nin en velüt hiciv şairlerinden birisidir. Hayatının son dönemlerinde Abbasi halifeleri Mansur ve Mehdi’ye nedimlik yaptığı sırada halifeleri nükte ve fıkralarıyla eğlendirmeyi başararak asıl şöhretini bu dönemde kazanmıştır. Ahlaken düşük bir karaktere sahip olan Ebû Dülâme’nin söylediği şiirlerde dine muhalif ifadeler yer aldığından zındıklıkla itham

2003, s. 366. Hikâyenin kısmen farklı varyantları için bkz. *Muhâdarâtü’l-üde-bâ*, II, 307; Me’mûn b. Muhyiddîn el-Cennân, *el-Ecvibetü’l-müskite*, Dârü’l-kütübü’l-‘ilmiyye, I. Baskı, Beyrut, 1984, s. 151.

¹³⁴ *Hadâiku’l-ezâhir*, s. 74; *el-Mehâsin ve’l-ezdâd*, s. 18; *Mecânî’l- edeb*, I, 100.

¹³⁵ *Hadâiku’l-ezâhir*, s. 71. Hikâyenin farklı bir versiyonu için bkz. *Muhâdarâtü’l-üdebâ*, s. 188.

edilmiştir. Ancak bunun yanında herkesin hoşlanacağı türden nükteler yapan tatlı dilli bir şair ve nüktedan olarak kabul edilmektedir. Ayrıca Arap edebiyatında nazmın en yaygın temalarından biri olan hicvi kullanmadaki ustalığı ile bilinen Ebû Dülâme çevresindeki en yakınlarını dahi iğnelemekten geri durmamıştır. Annesini hatta kendi kendisini dahi hicvettiği bilinmektedir.

İbn ‘Âsım’ın *Hadâiku’l-ezâhir*’inde yer verdiği Ebû Dülâme nükteleri -geneli itibariyle- muhtevasında şiir parçalarının bulunduğu anekdotlardan oluşmaktadır. Birkaç anekdot ise nesir türünde olup Ebû Dülâme’nin mizah anlayışını ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir.

Bilindiği üzere bazı nüktedan, şair ve nedimler saraylarda tertiplenen edebi meclislerde ya da şiir inşadı için oluşturulan ortamlarda meclis eşrafından maddi çıkar sağlama gayesiyle tamahkârca davranmaktadır. İşte *Hadâiku’l-ezâhir*’de zikri geçen uzunca bir hikâyeden anlaşıldığına göre Ebû Dülâme de sözü edilen kervana katılmaktadır:

Ebû Dülâme halife Mehdî’nin huzurunda bulunduğu bir defasında bir kaside okumuş, o da şiiri beğenip “*Dile benden ne dilersem*” diyerek kesenin ağzını açmıştı. Ebû Dülâme “*Ey emîr, bana bir av köpeği bağışlasanız*” deyince halife “*Ben sana, ne ihtiyacın varsa söyle diyorum, sen ise isteye isteye bir tazı mı istiyorsun benden?!*” diye kendisine hiddetlendi.

Ebû Dülâme hiç istifini bozmadan “*Ey halife, ihtiyaç sizin mi yoksa benim mi?*” diye sordu. Halife “*Senin*” deyince de “*Öyleyse sizden bir av köpeği istiyorum*” diyerek talebini yineledi. Bunun üzerine halife Ebû Dülâme’ye bir av köpeği verilmesini emretti. Sonrasında ise aralarında şu diyalog gelişti:

Ebû Dülâme: Ey emir! Farz edin ki avlanmaya çıktım, o tazının peşinden ben mi koşacağım?

Bunun üzerine halife ayrıca bir binek verilmesini emretti.

Ebû Dülâme: Peki bu hayvanı kim kullanacak?

Bunun üzerine halife bir de uşak verilmesini emretti.

Ebû Dülâme: Tut ki bir hayvan avlayıp getirdim, onu kim pişirecek?

Bunun üzerine halife bir de câriye verilmesini emretti.

Ebû Dülâme: Peki bu kadar insan nerede yatacak?

Bunun üzerine halife bir ev verilmesini emretti.

Ebû Dülâme: Ey halife, vallahi hiç derdim yokken bu kadar insanı başıma sardım, bu insanlar ne yiyip ne içecek?

Bunun üzerine halife “*Öyleyse sana rızkını temin etmen için 1000 cerîb (1 Cerîb: 60 x 60 arşın ölçüğündeki arazi) kadar عاير, bir o kadar da عاير özelliğinde toprak bağışlıyorum*” dedi. Ebû Dülâme “*‘âmiri (verimli arazi) anladık, ancak ğâmir nedir ey halife?*” diye sordu.

Halife “*Üzerinde bitki yetişmeyen arazi*” cevabını verdi. Bunun üzerine Ebû Dülâme “*Öyleyse ey halife, ben size ğâmir vasfına sahip 100.000 cerîblik çöl arazi vereyim, sizse bana ‘âmir vasfına sahip 1 cerîblik bir arazi daha verin*” deyince halife durakladı “*O bir cerîblik araziye sana nereden bulup da vereyim?*” diye sordu. Ebû Dülâme “*Beytilmâlden, hazineden*” dedi. Mehdî son bir jest daha yaparak

onun bu isteğini de kabul etti ve “O bir cerîblik araziye de verin kendisine” diye talimat verdi.

Bütün bu olanlar üzerine Ebû Dülâme “İşte şimdi Halife hazretlerinin hazinesi tam anlamıyla gâmir (bomboş) vasfını kazandı!” dedi ve son nüktesiyle halifeyi kahkahanadan yerlere yıktı.¹³⁶

Arap edebiyatı literatüründe “kendi kendini hicveden şair” diye anılan Ebû Dülâme'nin bu namı kazanmasına sebep olan komik hikâyeye ise esasen Halife Mehdî'nin sarayında yaşandığı rivayet olunan ve *Hadâiku'l-ezâhir*'de de yer verilen şu hadisedir:

Bir gün Ebû Dülâme, yanında Hâşimoğullarından mühim zevatın bulunduğu bir sırada Halife Mehdî'nin huzuruna girmişti. Mehdî, Ebû Dülâme'ye “Eğer şu mecliste olan zevattan birini hicvetmezsen dilini keseceğim diye Allah'a bir söz verdim” dedi.

Ebû Dülâme meclisteki ahaliye bir göz gezdirdi. Ancak gözü kime ilişse o kişi kaş göz işareti yaparak kendisini hicvetmemesi hususunda uyarıyordu. Böylece Ebû Dülâme kendinde o değerli zevattan birini hicvetmeye cesaret bulamadı ve “Herhalde en selametli yol kendi kendimi hicvetmek” dedi ve aşağıdaki dizeleri okudu:

أَلَا أَبْلِغُ لَدَيْكَ أَبَا دُلَامَةَ فَلَيْسَ مِنَ الْكِرَامِ وَلَا كَرَامَةٍ
إِذَا لَيْسَ الْعِمَامَةَ كَانَ قَرْدًا وَخَنْزِيرًا إِذَا نَزَعَ الْعِمَامَةَ
جَمَعْتَ ذِمَامَةً وَجَمَعْتَ لَوْمًا كَذَلِكَ اللَّوْمُ تَتَّبِعُهُ الذَّمَامَةُ
فَإِنْ تَكُ قَدْ أَصَبْتَ نَعِيمَ دُنْيَا فَلَا تَفْرَحْ، فَقَدْ دَنَّتِ الْقِيَامَةُ

Bilmiyorsan da bil ki Ebû Dülâme
Ne soylusun, ne soyunda var nane
Taktın mı sarığı kafana bir maymun
Çıkardığında da halis domuzsun
Çirkinlikle alçaklığı cem ettin amma
Alçaklığın bir adım öndedir daima
Her yanını kuşattıysa da nimet
Fazla sevinme, kapıdadır Kıyamet!¹³⁷

8) Cuhâ

I-II. (VII-VIII.) yüzyıllarda Kûfe'de yaşamış Arap mizahının en renkli karakterlerinden biri olan Cuhâ'nın hayatı ve ailesi hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Gerçek ismi ile ilgili çeşitli spekülasyonlar bulunmakla birlikte muhtelif rivayetlerden yola çıkıldığında adının Ebû'l-Gusn Düceyn b. Sâbit el-Kûfi el-Fezârî olduğu görüşü öne çıkmaktadır. 100 yıldan fazla yaşadığı da iddialar arasındadır.¹³⁸ İbnü'n-Nedîm her ne kadar Cu-

¹³⁶ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 312; *Ahbârü'z-zırâf*, s. 119; *el-Ezkiyâ*, s. 103; *Cem 'ü'l-cevâhir*, s. 111; *el-Hayevân*, II, 170; *et-Tezkiretü'l-hamdüniyye*, VIII, 182; *el-'İkdü'l-ferîd*, I, 122; *el-Müstetref*, II, 112; *Semerâtu'l-evrâk* I, 86-87; *Nihâyetü'l-ereb*, IV, 39.

¹³⁷ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 169-170; *Nihâyetü'l-ereb*, IV, 44; *el-Müstetref*, II, 7.

¹³⁸ DîA, “Cuhâ” md., VIII, 82.

ha'ya nispet edilen anekdotların yer aldığı *Nevâdiru Cuhâ* adında bir eserden bahsetse de¹³⁹ bu eser günümüze ulaşmamıştır.

Arap folklorunda Türk mizah kahramanı Nasrettin Hoca “Cuhâ” lakabıyla meşhur olduğundan farklı kültür ve coğrafyalarda yaşamış bu iki önemli nüktedanın, birçok zaman şahsiyetleri ve fıkraları birbirine karıştırılmaktadır. Buna ilaveten bu iki mizah kahramanının aynı kişi olduğu kanaatinde olan ilim adamlarının bulunduğunu ifadeyle birlikte her ikisinin tarihi şahsiyetlerini inkâr edenlerin varlığını da kabul etmek gerekir.

İbn ‘Âsım *Hadâiku'l-ezâhir*'inde 7 adet Cuhâ anekdotu kaydetmiştir. Bu anekdotlardan 2 tanesine “Tipolojiler ve Karakterler” ana başlığı altında “Ahmaklar ve Dalgınlar” bölümünde yer vermiştik. Bu bölümde ise Cuhâ'ya nispet edilen diğer birkaç anekdota yer verilecektir.

Cuhâ klasik Arap edebiyatında ahmaklığı ile temayüz etmiş nüktedanların başında gelmektedir. *Hadâiku'l-ezâhir*'de yer alan ve Cuhâ'ya nispet edilen 7 nüktenin tümünde onun ahmak bir karakter olduğuna vurgu yapılmaktadır. Bu nüktelerde Cuhâ başına gelen sıradan hadiselerle makul olmayan yorumlar yaparak ahmaklığını tescillemektedir.

Klasik dönemde (buhur) tütsü yakma hem şifa amaçlı hem de güzel koku gagesiyile başvuru bir yöntemdi. Bu uygulamayı yapacak kişi kumaştan küçük bir çadırın içerisine girer ve o kapalı mekânda hapsolan hoş kokunun üzerine sinmesi için bir süre beklerdi. İşte *Hadâiku'l-ezâhir*'de zikri geçen bir anekdot böyle bir tütsülenme sırasında Cuhâ'nın içine düştüğü komik durumu tasvir etmektedir:

Bir gün tütsü yaptığı esnada Cuhâ'nın içine girdiği kumaş çadır alev alır ve kendini yanmaktan zor kurtarır. Buna canı sıkılan Cuhâ bundan sonra tütsüyü sadece anadan doğma bir vaziyette yapacağına dair yemin eder.¹⁴⁰

Klasik mizahta yer alan bazı anekdotlar kadim Arap örfünde mevcut bazı uygulamalar hakkında bizi aydınlatmaktadır. Mesela *Hadâiku'l-ezâhir*'de yer verilen bir anekdot vasıtasıyla evliliklerde başlık parası uygulaması olduğunu öğrenmekteyiz. Ancak ilgili anekdotta Cuhâ'nın da hadiseye mizahi bir boyut kazandırdığı görülmektedir:

Bir gün Cuhâ babasına şöyle demiş: Babacığım sen zamanında annemi 500 dirhem başlık parası karşılığında almıştın, şimdi ise kız kardeşimi yine 500 dirhem karşılığında kocaya veriyorsun. Bu durumda ben de sana kâr olarak kalıyorum!¹⁴¹

¹³⁹ Ebü'l-Ferec, Muhammed b. İshak en-Nedm, *el-Fihrist*, Dârü'l-ma'rife, Beyrut, 1978, s. 375.

¹⁴⁰ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 135; *el-Basâir ve'zehâir*, V, 108; *Nesrü'd-dür fi'l-muhâdarât*, V, 209.

¹⁴¹ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 130.

Hadâiku'l-ezâhir'den aldığımız bir diğer Cuhâ nüktesinde kahramanımız günlük yaşamda karşılaşılabilecek normal bir hadiseye kendince derin anlamlar yükleyerek ölüm olgusundan kaçış olarak yorumlamaktadır:

Eline aldığı bir taşla badem kırmakta olan Cuhâ bir seferinde ıskalayınca badem bir tarafa fırlar. Kendisini sakarlıkla suçlamaya yeltenmesinler diye de “*Fesüphanallah, görüyorsunuz değil mi?*” der “*ölümün yüzü ne soğuk. Cansızlar bile ondan korkup kaçıyor!*”¹⁴²

C. NASREDDİN HOCA FIKRALARI

Hangi yıllar arasında yaşadığı konusunda tam bir ittifakın olmadığı Nasrettin Hoca'nın tarihi şahsiyeti ve ailesi hakkındaki bilgiler de tartışmalıdır. Genel kabule göre 1208 yılında Sivrihisar'da doğan Hoca 1284 tarihinde Akşehir'de ölmüştür.

Müslüman Türk halkının mizah sembolü konumundaki Nasreddin Hoca'ya nispet edilen fıkralar incelendiğinde Hoca'nın hazır cevap, dobra, yeri geldiğinde kendisiyle alay edebilen bir tip olduğu göze çarpmaktadır. Hoca'yı fıkralarında kimi zaman bir köylü, imam, devlet adamlarıyla halk arasında bir elçi, bazen de doktor olarak görmemiz mümkündür. Çok yönlü mizahi bir içeriğe sahip olan Nasreddin Hoca fıkraları genel olarak güldürücü, düşündürücü, öğretici, eğlendirici ve şaşırtıcı olma vasıflarını taşımaktadır.

Nasrettin Hoca fıkralarının ulaştığı alanı ifade etmesi bakımında şu cümleler önem arz etmektedir: “Çin'den Kafkasya'ya, Azerbaycan'dan Arabistan'a, Türkiye, Mısır ve Akdeniz kıyılarından Tunus, Kırım ve Kazakistan'a kadar her yerde hoca vardır. Daha önce Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde kalmış Romanya, Bulgaristan, Sırbistan, Hırvatistan, Yunanistan ve Arnavutluk'ta da Nasrettin Hoca fıkralarına yaygın biçimde rastlanmaktadır.”¹⁴³

Klasik Arap mizahı kaynaklarında aktarılan birçok anekdot bazen birebir kimi zamanda ufak bazı farklılıklarla Türk edebiyatında Nasreddin Hoca'ya ait olarak bilinen fıkralarla örtüşmektedir. Bu fıkraların ana kahramanları birçok zaman muhtelif mizahi karakterler olarak karşımıza çıkmaktadır. Sözelimi Nasreddin Hoca fıkrası bazen bir bedeviye, bazen bir sultana, bazen Arap mizahında popüler olmuş bir nüktedana nispet edilirken bazen de bu nükteler “*Bir adama denildi/soruldu; Adamın biri şöyle şöyle yaptı*”

¹⁴² *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 130; *Ahbârü'l-hamkâ*, s. 51; *Cem'ü'l-cevâhir*, s. 350.

¹⁴³ DİA, XXXII, 419.

şeklindeki klişe ifadelerle başlayabilmektedir. Tespitlerimize göre 10 kadar Nasrettin Hoca fıkrasının yer aldığı *Hadâiku 'l-ezâhir*'de de durum farklı değildir.

Nasreddin Hoca fıkralarıyla büyük ölçüde ya da kısmen kurgulanışında paralellik bulunan klasik Arap mizahındaki anekdotların kayda geçme tarihlerinden hareketle Arap mizahının Türk mizahına kısmen kaynaklık ettiğini ifade mümkündür. Keza *Hadâiku 'l-ezâhir*'den aldığımız ana kahramanı meçhul bir Nasreddin Hoca fıkrasıyla neredeyse özdeş sayılabilecek bir anekdot el-Câhız'ın *Buhalâ*'sında biraz yalın haliyle yer almaktadır. Bu eserin telif tarihi ise Nasreddin Hoca'mızın yaşadığı tarihten asırlar öncesine gitmektedir. Şöyledir ilgili anekdot:

Bir adam kasaptan üç kilo et alarak karısına pişirmesini söyler sonra da işlerini halletmek için evinden ayrılır. Eti pişirdikten sonra kocasının gelişini bekleyemeyen kadın etin hepsini yer. Akşam eve dönen adam “*Hanım, getir şu pişirdiğini de şöyle güzel bir ziyafet çekelim*” deyince kadın çaresiz “*Bey*”der “*eti kör olası kedi yemiş*”.

Ortalıkta dolaşan kediyi yakaladığı gibi teraziye koyan adam bakar ki kedi üç kilo. Bir elinde kedi karısına döner ve hesap sorar: “*Bre kadın! Kabul edelim ki bu bizim et; peki o zaman kedi nerede?!*”¹⁴⁴

Yine Nasreddin Hoca'mıza nispet edilen ve Türk folkloründe popüler olmuş bir nüktenin, Hoca'nın eşeğinin çalınması fıkrasının, bazı nüanslarla iki farklı kahramana atfedilerek kurgulanmış biçimi *Hadâiku 'l-ezâhir*'deki hırsız nükteleri içerisinde yer almaktadır. Bu iki fıkranın birinci versiyonu başkahramanının Ebû Cehm olduğu şu nüktedir:

Ebü'l-Cehm'in eşeği çalınır, bu duruma şükrettiğini gören dostları “*Rabbimiz yüce Kur'an'ında*

﴿لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ﴾

“*Şükrederseniz artırırım*” (İbrahim: 7)

dediği halde niçin şükrediyorsun?” dediklerinde Ebü'l-Cehm'in yanıtı şu olur: “*Eşek çalınırken üzerinde olmadığımı şükrediyorum. Aksi halde ben de eşekle birlikte çalınıp gidecektim!*”¹⁴⁵

Bu fıkranın ikinci ve daha kısa olan bir versiyonu ise ilim irfanıyla tanınmış ancak dalgınlığı da dillere destan olmuş Endülüslü nahiv âlimi Ebû Ali eş-Şelevbî'nin başından geçmiş olarak hikâye edilmektedir. Şöyledir nüktemiz:

¹⁴⁴ *Hadâiku 'l-ezâhir*, s. 104; *el-Buhalâ*, II, 76.

¹⁴⁵ *Hadâiku 'l-ezâhir*, s. 175.

Hizmetçisi, Ebû Ali eş-Şelebînî'ye “*Efendim eşeğiniz çalındı*” diye bir haber getirince Şelebînî'nin aldığı bu habere tepkisi “*Hamdolsun ki eşeğin üzerinde ben yokmuşum!*” şeklinde olur.¹⁴⁶

Hadâiku'l-ezâhir bize, zaman içerisinde bir Nasreddin Hoca fikrasına dönüşmüş ve esasen klasik Arap fıkra kültüründe oldukça popüler bir diğer rivayet daha aktarmaktadır. İlgili rivayet klasik müezzin fıkraları içerisinde tasnif olunan şu hikâyedir:

Müezzinin biri ezan okurken bir yandan da koşuyormuş. Kendisine “*Neden koşuyorsun böyle, müezzin efendi?*” denildiğinde “*Ezan sesinin nereye ulaştığına anlamaya çalışıyorum*” deyişmiş.¹⁴⁷

Kültürümüzde ana fikrini “*Eşekten düşenin halini ancak eşekten düşen anlar*” şeklinde özetleyebileceğimiz yine meşhur bir Nasreddin Hoca fikrası da kısmen farklı bir kurgu içerisinde *Hadâiku'l-ezâhir*'de şöyle sunulmuştur:

Bir adamın kolu kırılmış. Ziyaretine gelen dostları “*Nasılsın, iyi misin?*” dediklerinde hemen “*İçinizde kolu kırılan var mı?*” diye bir soru yöneltilmiş. “*Hayır*” cevabını alınca da “*O halde nereden bileceksiniz siz benim ızdırabımı?!*” deyişmiş.¹⁴⁸

---

¹⁴⁶ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 244.

¹⁴⁷ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 248; *Nesrü'd-dür fi'l-muhâdarât*, VII, 163; *Ahbârü'l-hamkâ*, s. 118.

¹⁴⁸ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 141.

II. BÖLÜM

*HADÂİKU'L-EZÂHİR'DE ÖNE ÇIKAN MİZAHİ
KONU VE TEMALAR*

A. DİNİ MUHTEVALI MİZAH

1) Dini Tipolojiler

Sosyal hayatın her alanında varlığını gösteren, toplumun aynası durumundaki edebiyat bu işlevini klasik Arap edebiyatında da fazlasıyla göstermektedir.

Nitekim sosyal sınıfların her nevinden karakterlerle ilgili şaka ve nükteleri gelecek nesillere aktaran ilgili kaynaklar, dini hayatın renkli figürlerinden imamlar, müezzinler, hatipler, vaizler, zahitler, âbidler ve sûfiler gibi birçok karakterle ilgili muazzam bir yekün tutan mizah malzemesi aktarmıştır. Tezimizin bu bölümünde, İbn ‘Âsım’ın *Hadâiku’l- ezâhir*’inde yer verdiği bu karakterlerden bir kısmı dini tipolojiler başlığı altında tanıtılacak ve mizahi yönü ağır basan anekdotlarla örneklemelere gidilecektir.

1. a. İmamlar ve Müezzinler

Dini hayat denilince ilk akla ibadet hayatının en canlı biçimde yaşandığı mekânlarda görev yapan din görevlileri olan imam ve müezzinler gelmektedir. Müslüman toplumda sosyalleşmenin en fonksiyonel mekânlarından biri olan cami, kutsal bir buluşma mekânı olmasının yanında spontan biçimde gelişen kimi komik hadiselerle de ev sahipliği yapmış, böylece cami görevlileri (imam ve müezzinleri) ile cami müdavimleri (cemaat) arasında yaşanan nice hadise bir komedi malzemesi olarak edebiyat ve kültür kitaplarına intikal etmiştir.

Hadâiku’l- ezâhir’de zikri geçen imam-müezzin nüktelerinde mizahın konusunu daha ziyade bu iki karakterin cami içinde ve çoğunlukla da bir ibadet esnasında cemaatle yaşadıkları ilginç tecrübeleri veya komik diyalogları oluşturmaktadır.

Bunların dışında imam ve müezzin figürünün yer yer dini ahlak itibariyle onaylanamayacak bazı davranışlar içerisinde tasviri, kuşkusuz edebiyat sahasında toplumsal kesimden dini sınıfa yönelen eleştirilere uygun bir platform teşkil etmektedir. Mesela mahallenin müezzini ile bir kadın arasında var olduğu anlaşılan ve parolalar aracılığıyla yürütülen yasak bir gönül ilişkisinin deşifre edildiğini gösteren aşağıdaki hadisede dolaylı olarak müezzinin çapkınlığı mahkûm edilmektedir:

Bir müezzinin gönül ilişkisi içerisinde olduğu bir kadın vardı. Müezzin ezanı bitirmeye yakın kadın pencereye çıkar ve eğer kocası evdeyse hem “*Ya rabbi! Sen*

her yerdesin, her şeyi görürsün” anlamına, hem de “*Kocam evde ve uyanık*” anlamına çekilebilecek “*Hâzır ve Nâzır*” ibaresini yüksek sesle tekrarları. Kadın “*Birsin ey dost, senin ortağın yok!*” dediğinde ise bu onun evde yalnız olduğu anlamına gelir, müezzin de namazdan sonra hemen maşukunun evine damlardı.¹⁴⁹

Bilindiği üzere klasik mizahta ahmak nükteleri önemli bir yer tutmakta, *edeb* kaynakları da ahmaklıklarıyla nam salmış Cuhâ, Hebenneka gibi bir takım tescilli ahmakların nüktelerine, keza ahmaklıkları ile meşhur küttab hocaları ve muallimler gibi bazı anonim karakterlere ait şakalara yer vermişlerdir.

Sözü edilen anonim ahmak karakterleri içerisinde müezzin tiplemesinin de belirli bir ağırlığı olduğunu söyleyebiliriz. Bir Nasreddin Hoca fıkrası olarak bildiğimiz, esasen klasik mizah koleksiyonlarında da ilk örneklerine rastladığımız ve bu kaynaklardan *Hadâiku'l-ezâhir*'e de intikal ettiğini düşündüğümüz aşağıdaki hikâye bu türden bir örnektir:

Ezber kabiliyeti sıfır olan bir müezzin bir namaz vakti yine ezanı kâğıttan yüzüne bakarak okuyormuş. O esnada aniden bir rüzgâr çıkıvermiş, elindeki kâğıt havalanıp uçmaya başlamış. Ezanı yarım kalan ve derhal minareden inen müezzin kâğıdın peşine takılmış ve mahalleliye “*Ezanımı yakalayın! Ezanımı yakalayın!*” diye seslenmiş.¹⁵⁰

İbn ‘Âsım’ın *Hadâiku'l-ezâhir*'inde yer verdiği imam figürü üzerinden kurgulanan cami nüktelerin sayısı ise birkaç taneyi geçmemektedir. Sayısının azlığına rağmen bu anekdotlar kaynaklarda ele alınan imam karakterini ve cami temasını özetle yansıtması açısından değerlidir. Sözelimi kaynaklardaki imam nüktelerinin bir kısmında hikâye imamın abdestinin bozulması veya namaz kıldırıldığı esnada okuduğu bir ayette takılması sonrası gelişen diyaloglar üzerinden kurgulanırken benzer temalar *Hadâiku'l-ezâhir*'deki nüktelerde işlenmektedir. Mesela bir örnek şöyledir:

İmamın biri namaz kıldırırken kıraati esnasında bir ayette takılmış. Cemaatten birisi kısık bir sesle ayeti tekrar ederek imama hatırlatmada bulunmak isteyince cemaatte yer alan başka biri duruma müdahale etmiş: “*Birader, sesini biraz yükselt, zira imam biraz sağırca!*”¹⁵¹

Bir diğer *Hadâiku'l-ezâhir* anekdotunda cami ritüelleri konusunda bilgi ve deneyimden yoksun bir Müslümanın karşı karşıya kaldığı komik hadise tiye alınmaktadır:

Bir imamın namaz kıldırıldığı sırada abdesti bozulmuş. Kendisi yavaşça geriye çekilirken imameti devam ettirsin diye ön saftan birinin kolundan tutarak yerine geçir-

¹⁴⁹ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 133.

¹⁵⁰ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 248.

¹⁵¹ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 248.

miş. İmamet konusunda bilgi ve tecrübesi olmayan bu adam namazı kıldırmaya devam etmesinin caiz olmadığını düşünerek öylece imamı beklemeye başlamış. Kıyam gereğinden fazla uzayınca cemaat arkadan söylenmeye başlamış. Cemaatin baskısına daha fazla dayanamayan adam sinirlenerek geriye dönmüş ve “*Ne homurdaniyorsunuz?!*” demiş “*Hoca efendi yerini tutayım diye mihrabı bana emanet etti. Bendeniz de emanete sahip çıkıyorum!*”¹⁵²

Klasik kaynaklarda geçen bazı anekdotlarda cemaat içerisinde yaşlı, hasta ya da acelesi olan birinin bulunabileceği ihtimalini kimi zaman göz ardı eden imamların uzun okumalarına tahammül edemeyen cemaatin imama gösterdiği tepkiler de mizahi bir üslupla aktarılmaktadır. Örneğin *Hadâiku'l-ezâhir*'de zikri geçen bir anekdotta uzun tutulan bir kıraatin kurbanı bir çöl bedevisi olmaktadır:

Bir bedevi sabah namazında imamın arkasında saf tutmuş. İmam zamm-ı sure olarak Bakara suresinin tamamını okuyunca namaz sonrasında yapmayı planladığı işleri yetiştirememiş. Ertesi gün yine sabah namazında aynı imama tabi olmuş. Bu defa imam Fatiha'dan sonra Fil suresini okumaya kalkınca bedevi fırçasını kaymış:

“*Sen kesin Şeytanın adamısın. Zira dün Bakara'nın tümünü okuyup gün ortasına ancak bitirebilmişken bugün Fil suresini tamamlamaya kalkışıyorsun. O sure gece yarısına ancak biter, haberin olsun!*”¹⁵³

1. b. Zahitler, Sûfiler

Zahitlik veya sûfi meşrep yaşam Müslümanların ilk dönemlerinden itibaren dini hayatta kendini hissettiren olgulardandır. Dünya nimetlerinden el etek çekip mümkün olduğunca dini pratiklere yönelerek sade bir hayat sürmeye çalışan bu sınıfla ilgili anekdotik malzeme klasik Arap mizahı kaynakları tarafından kayda geçirilmiştir. Anekdotlardaki genel tema, bir zahite ya da sûfiye sorulan sorulara bu sınıfa mensup kişilerce sofistike cevaplar verilmesi, bu yolla muhatapların dini konularda ya da dünyevi meselelerde düşünmeye sevk edilmesidir. Esasen gülmeye mesafeli olan mistik yaşam tarzının mizah üretmesi ve bunu bir eğlence aracı olarak kullanması pek mümkün olmadığından, zahit ya da sûfilere ait nevâdir malzemesinde yer alan nükteler muhatabını güldürmek yerine daha çok züht hayatının temel kavramlarını düşündürmeye sevk etmek şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Hadâiku'l-ezâhir'de zikri geçen zahit ve sûfilere ait birkaç anekdottaki diyaloglarda da mistik bakış açısının hâkim olduğunu görebiliriz. Eserde yer alan bir hikâyede meş-

¹⁵² *Hadâiku'l-ezâhir*, s.249; *Nesrü'd-dür fi'l-muhâdarât*, VII, 163.

¹⁵³ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 228; *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-muğaffelîn*, s.125; *Semerâtü'l-evrâk*, I, 169.

hur sūfi İbrahim b. Ethem'in zenginlik, fakirlik kavramlarına bakışı farklı bir pencereden ele alınmıştır:

Bir adam meşhur sūfi İbrahim b. Ethem'e "*Lütfen şu cüppeyi benden hediye kabul buyurunuz*" demiş. İbrahim bin Ethem de "*Bu hediye sende ancak sen zengin biri isen kabul edebilirim*" deyince adam "*Efendim ben çok zengin biriyim*" şeklinde karşılık vermiş.

İbrahim bin Ethem "*Ne kadar malın var?*" diye sormuş. Adam "*Bin dinar*" yanıtını vermiş. İbrahim bin Ethem "*Peki bu paranın dört bin dinar olmasını ister misin?*" şeklindeki ikinci sorusuna da "*Evet*" cevabı verince İbrahim b. Ethem "*O halde evlat, sen fakir bir adamsın! Ben de bunu senden kabul edemem*"¹⁵⁴

Hadâiku'l-ezâhir'de yer alan bir diğer anekdotta ise bir zahidin para ile imtihana bakışı klasik züht anlayışıyla çelişmekle birlikte durumun zahit tarafından kendi iç dünyasında tutarlı bir çerçeveye oturtulduğu görülmektedir. Şöyle ki:

Zahidin birine "*Seni dünyaya yaklaştırdığı halde neden parayı bu kadar seviyorsun?*" diye sorulmuş. Şöyle yanıt vermiş: "*Doğru, para beni dünyaya yaklaştırıyor; ama (bazı bakımlardan) ondan koruyor da*"¹⁵⁵

1. c. Fakihler ve kadılar

İslam toplumunda sosyal ve dini hayatın en önemli figürlerinden fakih ve kadılar icra ettikleri vazife nedeniyle toplum tarafından yüksek değer görmüşlerdir. Klasik Arap edebiyatında kadı nüktelerine yer veren Medâinî'ye ait *Nevâdiru'l-kudât* ve Vekî'e ait *Ahbâru'l-kudât* adlı iki müstakil eser telif edilmiştir. Hakkında yazılan iki müstakil eserden de anlaşılacağı gibi kadı sınıfı klasik mizahta kendisine en fazla yer verilen karakterler arasında gelmektedir. Bu nüktelerde bazen zekâsı ve tecrübesiyle karmaşık bir davayı kolayca çözümleyiveren kadı tipiyle karşılaşılrken, kimi zaman da bir kadının kurnaz bir adam tarafından aldatıldığını örnekleyen hikâyelere tanık olmaktadır. Klasik kaynaklarda ağırlıklı olarak Şüreyh, Şüreyk, İyâs b. Mu'âviye, İbn Şübrüme, Yahya b. Eksem gibi dönemlerinde meşhur olmuş bir kısım kadılarla ilgili nükteler kaydedilmiştir.

Hadâiku'l-ezâhir'de ise fakih ve kadılara ait 40'a yakın anekdot bulunmaktadır. Bu anekdotların çoğunluğunu kadı nükteleri oluştururken özellikle fakih nüktelerinde ağırlığın Ebû Hanife ve eş-Şa'bî gibi popüler bazı fakihlere verildiği görülmektedir. Eserde ayrıca yukarıda zikri geçen bazı meşhur kadılarla ilgili nüktelere de yer verilmiştir. Bu

¹⁵⁴ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 80; *Rebî'ül-ibrâr*, V, 83; *el-'İkdü'lüferîd*, I, 232.

¹⁵⁵ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 99. Hikâyenin farklı varyantları için bkz. *Nesrî'd-dür fi'l-muhâdarât*, IV, 116, 125; *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, I, 583; *Rebî'ül-ibrâr*, V, 82; *et-Tezkiretü'l-hamdüniyye*, VII, 104; *Ravzü'l-ahyâr*, s. 124.

nüktelerde genel olarak kadının zekâsına vurgu yapılırken mahkemede çözdüğü bazı ilginç davalar mizahi bir üslupla aktarılmıştır.

Hadâiku'l-ezâhir'deki kadı nüktelerinde genelde mizahı, kadı efendinin dava esnasında davalı ya da davacıya verdiği cevaplar oluştururken kimi zaman da bizzat davalının ya da davacının şikâyet şekli veya üslubu mizahın kaynağı olmaktadır. *Hadâiku'l-ezâhir*'den aldığımız aşağıdaki örnekte ise kadı Ebû Damdam'a şikâyete gelen bir adamın meramını anlatış biçimi ile Ebû Damdam'ın ona verdiği cevap ikisi birlikte gülmeyi sağlayan neden olmaktadır:

Adamın biri satın aldığı bir hayvanda çıkan kusurlar nedeniyle kadı Ebû Damdam'a şikâyete gelmiş. Ebû Damdam hayvanda ne gibi bir kusur bulunduğunu sorunca müşteki “*Efendim, kulağının arkasında nar tanesi, sırtında elma büyüklüğünde, kuyruk tarafında cevize benzer, karnının üzerinde ise badem şeklinde bir şey var*” diye sıralamaya başlamış.

Adamın teşbihlere boğulmuş bu tasvirini abartıya yoran kadı “*Kusura bakma*” demiş “*sen bana hayvan değil, bildiğin bahçe tarif ediyorsun!*”¹⁵⁶

Kadılık toplumda statüsü yüksek mesleklerden olmakla birlikte aynı zamanda sorumluluk gerektiren bir makamdır. İnsanlar davalarda ince eleyip sık dokuyarak adalet çizgisinden şaşmadan hüküm veren kadılara itibar ederken adalet duygusunu yitirmiş olanlarını da alay konusu etmektedir. *Hadâiku'l-ezâhir*'den aldığımız bir örnekte, kurnaz bir adamın adaletinden emin olmadığı bir kadının çifte standardını nasıl deşifre ettiği hikâye edilmektedir:

Bir adamın katırı yolda giderken bir başka katıra çifte atıp hayvanın ayağını kırmıştı. Aslında bu katır kadı efendiye aitti. Adam katırını oracıkta oğluna teslim edip, başkaları haberi kadiya uçurmadan kendisi soluğu kadının makamında aldı. O sırada kadının meclisinde bir grup dostu da bulunuyordu. Adam onların da şahitliğinde kadiya “*Efendim, sizin katırınız benim katırımın ayağını kırdı, bu hususta sizden davacıyım*” dedi.

Kadı hemen bir fıkıh ilkesine dayanarak “*Hayvanlar bir zarar verdiğiğinde onlara herhangi bir ceza terettüp etmez*” dedi ve kendisini kurtarmak istedi. Adam bu sefer orada bulunan cemaate “*Görüyor musunuz Müslümanlar, kadı efendi nasıl hüküm veriyor?*” diye mağdur rolünü yineledi. Meclistekiler “*Kadı efendinin söylediği şeriate aynen uygundur*” diyerek verilen hükmü tasdik ettiler. Bunun üzerine kurnaz adam “*O halde itiraf edeyim*” dedi “*ayağı kırılan katır benimki değil, kadı efendinininkiydi!*”¹⁵⁷

Kadı huzurunda görülen mahkemelerde şahitlik yapmak son derece önemli bir sorumluluktur. Zira kadı büyük ölçüde şahidin verdiği malumata göre hükmünü vermekte-

¹⁵⁶ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 101; *Cem'ü'l-cevâhir*, s. 298-99.

¹⁵⁷ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 135.

dir. İslam hukukunda şahidin taşınması gereken şartlar açıkça belirtilmiştir. *Hadâiku'l-ezâhir*'de yer alan kadı nüktelerinden birinde davalıya aleyhte şahitlik etmek üzere gelen bir şahsın mahkemede söyledikleri espriye sebep olmaktadır:

Adamın biri bir davada birisine aleyhte şahitlik etmek üzere kadının huzuruna getirilmiş. Aleyhinde şahitlik yapacağı adam kadıya “*Efendim bu adamın şahitlik yapması caiz değildir. Zira ömründe bir defa bile haccetmedi*” deyince adam “*Vallahi kadı efendi hac yaptım*” diye yemin etmiş.

Bunun üzerine adam “*Efendim dilerseniz zezem kuyusunun nerede olduğunu sorun şu yalancı herife*” diyerek kadıya telkinde bulunmuş, kadı da sormuş: “*Söyle bakalım zezem kuyusu nerede?*” Adam “*Efendim nerede olduğunu bilmiyorum*” deyip eklemiş “*Çünkü hac görevimi ifa ettiğim sene zezem kuyusu henüz kazılmamıştı!*”¹⁵⁸

Yukarıda da değinildiği üzere, *Hadâiku'l-ezâhir*'de zikri geçen fakih anekdotlarının büyük bir bölümü Ebû Hanife'ye nispet edilen nüktelerdir. Sözü edilen nüktelerde Ebû Hanife fıkha dair problemleri fakih sıfatıyla ve keskin zekâsı sayesinde kolayca çözüme kavuşturmaktadır. Aşağıdaki hikâyeye, kendisine intikal eden bir meseleyi adeta tereyağından kıl çekercesine hallettiğini gösteren ilginç bir örnektir:

Zamanın birinde bir adam Ebû Hanife'ye gelerek “*Efendim bir grup hırsız evime girerek tüm malımı çaldı. Üstelik eğer isimlerini verirsem 'karım boş olsun' diye bana bir de yemin ettirdiler*” demiş. Ebû Hanife hemen adama “*Git bana cami imamını, müezzinini ve yakın komşularından bir kaçını getir*” demiş. Bir süre sonra yanına gelen zevata “*Allah'ın izniyle şu garibanın malını geri almak ister misiniz?*” diye sormuş, onlar “*Tabi ki isteriz*” deyince de talimatı vermiş: “*Öyleyse şimdi gidip civarda ne kadar ıpsız sapsız (potansiyel hırsız) varsa bir eve ya da mescide toplayın. Arkasından topladığınız bu adamları teker teker o mekândan dışarı çıkarın, bu arada da her biri çıkartılırken mağdur komşunuza 'Bu kişi hırsızlardan biri mi?' diye sorun. Şayet o adam hırsız değilse açıkça "Hayır" desin, yok eğer hırsız ise bu durumda sadece sükût etsin, böylece siz de tespit ettiğiniz o hırsızı hemen derdest edin*”.

Ahali Ebû Hanife'nin bu söylediklerini birbir uygulayınca gerçekten de hırsızlar adları söylenmeden deşifre olmuş, mağdur da yeminini bozmadan mallarına kavuşmuş.¹⁵⁹

Ebû Hanife'nin meseleleri çözüme kavuşturmada zaman zaman başvurduğu “hile-i şeriyeye” tekniği, mizah kapsamında değerlendirilebilecek bazı sahnelere de konu olmuş-

¹⁵⁸ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 131; *et-Tezkiretü'l-hamdüniyye*, III, 85.

¹⁵⁹ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 211; *Kitâbü'l-ezkiyâ*, s. 73; *Semerâtü'l-evrâk*, I, 147; el-Hamevî, Takiyyüddîn Ebû Bekr İbn Hicce, *Tibü'l-mezâk min semerâti'l-evrâk*, nşr. Ebû 'Ammâr es-Şehâvî, Dârü'l-feth, y.y., 1997, s. 130.

tur. Onun ta'rîz sanatıyla ortaya koyduğu bir çözümleme biçimi, konusunun "oğlan-kız" olması dolayısıyla ayrıca ilgi çekicidir. Şöyledir hikâye:

Ebû Hanife'nin gariban öğrencilerinden birisi evlenmek ister fakat maddi imkân-sızlığından dolayı evlenecek uygun bir aday bulamaz. Bu durumu hocasına açar hocası "*Peki evladım anladım, ama önce şu elini erkeklik organının üzerine bir koy bakalım, sonra da gidip dilediğin kızla nişan yap. Maddi durumunu soran olursa da bana gönder*" der.

Söylenenleri emir telakki eden öğrencisi bir kıza talip olur. Bir süre sonra kız yakınlarından bir adam Ebû Hanife'ye gelerek o öğrencisinin malı olup olmadığını sorar. Ebû Hanife de adama "*Bu çocuğun elinde malı olduğuna bizzat ben şahidim, üstelik onu nakde çevirmeye kalktığınızda beş yüz dinara bile alamazsın*" der. Bunun üzerine kızla o züğürt delikanlıyı evlendirirler.¹⁶⁰

1. d. Halk Vaizleri (Kussâs)

Karşısındaki topluluğa hikâye anlatmayı meslek edinen kıssacıların ortaya çıkış zamanı olarak Cahiliye dönemi zikredilmekte ise de esasen kıssacılık daha çok İslami dönemde varlığını hissettirmiş, önce Emeviler sonra da Abbasiler döneminde kitleleri etkileyen bir meslek haline gelmiştir. Genel olarak cahillikleri ile bilinen kıssacılar, bazı hikâyeleri halka abartarak ya da aslı astarı olmayan bir takım hadiseleri süslü ifadelerle aktarmayı bir yöntem olarak benimsemişlerdir. Kıssacılar genelde dini bilgileri zayıf olan insanlar tarafından teveccüh görmüşler ve bu durumu maddi çıkarları doğrultusunda kullanmışlardır. Palavracı vâiz olarak da bilinen kıssacılar anlattıkları hikâyelerin garipliği, vaazları esnasında kullandıkları dil ve cemaate yaptırdıkları ilginç dualar nedeniyle klasik Arap edebiyatında mizaha konu olmuşlardır. Cemaatin nabzını iyi kollayan kıssacılar ateşli bir şekilde, cemaati coşturarak verdikleri vaazlarının ardından caminin ortasına bir bez parçası açarak cemaatten para talep etmişlerdir. Kıssacıların para talep etme biçimi dilencilik andırmakla birlikte, yaptıkları bir hizmet karşılığında olması nedeniyle dilencilikten farklılık arz etmektedir.

İşte İbn 'Âsım'ın, *Hadâiku'l-ezâhir*'inde kaydettiği nispeten az sayıdaki (5 adet) palavracı vaiz nüktesinde de göze çarpan en belirgin özellik kıssacı taifesinin cehaletidir. Örneğin vaaz ettiği esnada bir kıssacı "*Bir kimse şu şu sureleri okuyarak bilmem şu kadar namaz kılsa kendisine Cennet'te hakkında bilgi sahibi olmadığımız bir makam verilir*"¹⁶¹ şeklinde bir takım garip ifadelerle lafi dolandırarak aslında cemaate hiçbir şey söy-

¹⁶⁰ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 206.

¹⁶¹ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 134.

lememektedir. Başka bir palavracı cahil vâiz ise “*Allahım bana ve bütün Müslümanlara şahadeti nasip eyle*”¹⁶² biçimindeki absürd talebi ile cehaletini ortaya sermektedir.

Halk vâizlerinin nüktelerinde hikâyeler temelde kıssacının cehaleti üzerinden kurgulanırken aynı zamanda onların en ufak bir kıyası yapmaktan, en basit bir meseleyi dahi çözümlenmekten aciz, düşük zekâyâ sahip kişiler olduğuna da zımnen dikkat çekilmektedir. Mesela aşağıya aldığımız *Hadâiku'l-ezâhir* anekdotunda palavracı vâiz Hz. Hamza'nın ciğerine taliptir:

Sümâme b. Eşres anlatıyor: Bir gün Hz. Hamza'nın şahadetini anlatan bir kıssacıya rastladım. Vaazında hikâyeyi şu şekilde aktarıyordu: “*Hz. Hamza şahadete erdiğinde Hint onun ciğerini yerinden çıkardı, çiğnedi, çiğnedi fakat bir türlü yutamadı. Bunun üzerine Hz. Hamza'nın şahadet haberini alan Peygamber efendimiz de şayet Hint, Hamza'nın ciğerini yutsaydı Cehennem ateşi ona asla dokunmazdı, buyurdu!*”

Palavracı vaiz bu şekilde kıssayı tamamladıktan sonra ellerini yukarıya kaldırdı ve “*Allah'ım bana ve şurada hâzır bulunan cemaate şehitlerin efendisi Hz. Hamza'nın ciğerinden yemeyi nasip eyle*” diye dua etti.¹⁶³

Palavracı vaiz nüktelerinde bir önceki örnekte geçtiği üzere kıssacının düşük zekâyâ sahip olmasıyla birlikte, bazen dini vecibelere çok da duyarlı olmayan, hatta kimi zaman dinin koyduğu yasaklara uymayan bir karakterde olduğuna da tanık olmaktadır. *Hadâiku'l-ezâhir*'de yer alan aşağıya aldığımız anekdotta olduğu gibi:

Ediplerden biri anlatıyor: Kussaslık mesleğiyle iştigal eden bir adam görmüştüm; insanlara dini mevzeler anlatıp öğütlerde bulunuyordu. Daha sonra bu zatı bir nebiz imalatçısının dükkânında elinde şarap kadehiyle birlikte görünce “*Ne iş?!*” diye kendisine takıldım. Bana “*Bunda şaşılacak ne var?!*” deyip ekledi:

أَنَا بِالْغَدَاةِ قَاصٌّ وَبِالْعَشِيِّ مَاصٌّ!

(Bir elimde kitap) gündüz hitâb ederim
(Öbür elimde kadeh) gece şerâb içerim!¹⁶⁴

2) Kuran'la nükte

"*Hüsnu't-tevessül*", "*el-istişhâd bi'l-Kurân*", "*et-temessül bi'l-Kurân*", "*iktibâs*" ve "*tazmin*" gibi bir takım kavramlarda ifadesini bulan Kur'an'la nükte, Kur'an ayetlerinden

¹⁶² *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 257; *el-'İkdü'lüferid*, VII, 173.

¹⁶³ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 257; *el-'İkdü'lüferid*, VII, 173; *et-Tezkiretü'l-hamdüniyye*, III, 279; *Nesrü'd-dür fi'l-muhâdarât*, IV, 203; *el-Basâir ve'z-zehâir*, III, 157; *'Uyünü'l-ahbâr*, II, 55.

¹⁶⁴ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 199. Hikâyenin kısmen farklı bir versiyonu için bkz. el-Kayrevânî, el-Rakîk, *Muhtârât min kutbi's-sürûr fi evsâfi'l-enbize ve'l-humûr*, el-İntişârü'l-'Arabî, I. Baskı, Beyrut, 2008, s. 231.

birinin ya da bir bölümünün nesir olsun nazım olsun bir diyalog esnasında mizah amaçlı kullanılması olarak ifade edilebilir.

Klasik Arap edebiyatında Kur'an metnine dayalı nüktelerin oluşturduğu anekdotik malzemeye tahsis edilerek telif edilen müstakil bir eser her ne kadar karşımıza çıkmasa da Kur'an'la nükte Arap mizahının en önemli temalarından biri olmuş, klasik mizaha dair yazılan tabakat kitaplarında ve ansiklopedik tarzda kaleme alınan eserlerde geniş bir biçimde başvurulan mizahi bir üslup olmuştur.

Arap kültüründe Kur'an'la nükte oldukça yaygın kullanılan bir güldürü biçimi olarak kaynaklarda yerini almıştır. Edip, şair ve nüktedanların birçok vesileyle başvurduğu bir mizah şekli olmakla birlikte, sıradan halk tabakalarının da sıkça başvurduğu bir mizah unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla beraber Arap mizahında Ebü'l-Aynâ, Haccâc b. Yusuf, Eş'ab gibi isimleri Kur'an metnine dayalı nükte yapmada ustalaşan nüktedanlar olarak sayabiliriz.

Kur'an'la Nükte'ye dair bir eser kaleme alan Hasan Taşdelen ve Şener Şahin¹⁶⁵ kitabın önsözünde, seküler yaşamın gerekliliği konumundaki mizahın araçsal haline getirilen Kur'an metninin bu bağlamda kullanılmasının dine uygun olup olmadığı ile ilgili değerlendirmelere yer vermiştir. Aynı zamanda bu kitap Kur'an ayetlerinin nükteye mevzu edilerek oluşturulan hikâyelerden derlenip yazılan tek eser olma özelliğini taşımaktadır. Bununla birlikte Tübitak destekli bir proje çerçevesinde hâlihazırda çalışılmakta olan yine Kur'an metnine dayalı nüktelyi konu alan "*Klasik Arap Edebiyatında, Bir Mizah Tekniği Olarak Kutsal Metnin Gücünden Yararlanma*" adında bir doktora tezi de bulunmaktadır.

Hadâiku'l-ezâhir'in muhakkiki Ebû Hemmâm Abdülatîf Abdülhalim'in eserin sonuna aldığı ayetler fihristine göre Kur'an ayetleri İbn 'Âsım'ın *Hadâiku'l-ezâhir*'inde 98 farklı yerde nesir ya da şiirden oluşan nüktelere konu edilmiştir. Söz konusu nüktelerin 3. Hadika 3. Bapta yoğun olarak yer aldığı görülmektedir. Bununla birlikte eserde Kur'an metnine dayalı olarak yapılan nüktelerin konu ve temalarının çok geniş bir yelpazeye yayıldığı anlaşılmaktadır. Söz gelimi klasik mizahta sivrilmiş bazı nüktedanların dilinden dökülen Kur'an ayetleriyle yapılan nüktelere sıkça rastlandığı gibi kadı, kassâs, bedevi, dilenci, zeki gibi bazı anonim karakterlerin Kutsal kitabın metnini mizaha konu ettiklerine de tanık olmaktadır. Biz de bu duruma uygun olarak tezimizin bu bölümünde bir taraftan

---

¹⁶⁵ Taşdelen Hasan, Şahin, Şener, *Kur'an'la Nükte (Kur'an-ı Kerim'e Dayalı Nükte Kültürü)*, Emin Yayınları, İstanbul, 2009.

anonim karakterlerin nüktelerine yer verirken diğer taraftan kimi meşhur nüktedanlara ait anekdotlardan önemli gördüklerimizi örnek olarak zikredecek, yer yer de bunlardan hareketle değerlendirmelerde bulunacağız.

Kadılar görevleri gereği İslam hukukunda vukûfiyeti tam kişilerdir. Bu durum da açıkça Kutsal kitabın metnine hâkimiyeti gerektirmektedir. İşte gerek baktıkları davalarda gerekse dost meclislerinde, kadınların bu yönlerini nükte yapmada başarılı bir şekilde kullandıkları görülmektedir. Bu duruma en güzel örneklerden birisi bilgisi, adaleti, pratik zekâsı ile davaları çözmedeki kabiliyeti nedeniyle 60 yıl boyunca bu makamda kalan Ebû Ümeyye Şüreyh b. Hâris'in (ö. 94/713) ana kahramanı olduğu şu hikâyedir:

Kadı İbn Şerâhil eş-Şa'bi anlatıyor: Kadı Şüreyh'in yanında bulunduğum bir sırada, bir kadın, kendisinden davacı olduğu kocasıyla birlikte mahkemeye gelmişti. Ben, kadının daha mahkeme salonuna girer girmez gözyaşlarına boğulduğunu görünce “*Ey Ebû Ümeyye! Zerre kadar şüphem yok ki bu kadıncağız davanın haklı tarafı!*” dedim, dava sonucuna dair tahminimi de onunla paylaştım. Ancak Şüreyh bana dönerek “*Şerâhil*” dedi

﴿جَاؤُوا آبَاهُمْ عِشَاءً يَبْكُونَ﴾

Hz. Yûsuf'un kardeşleri (de), babalarına, yatsı vakti gözyaşları içerisinde gelmişlerdi. (Yûsuf:16)¹⁶⁶

Hadâiku'l-ezâhir'de yer alan Kur'an metninden yararlanılarak kurgulanan bir diğer anekdotta ise bir şahıs hak etmediği halde kendisine öfkelenen kadı tarafından cezaya çarptırılmakta, cezaya gerekçe olarak da bağlamından saptırılmış bir Kur'an ayeti gösterilmektedir:

Bir keresinde has dostlarına özel fıkralar anlatmakta olan kadı Ebû Damdam bir adamın bu fıkralara kulak kabarttığını fark edince sinirlenip elindeki diviti adama doğru fırlatmış, arkasından da bir süreliğine hapsedilmesi talimatını vermiş. Kâtipler “*Aman efendim, bunun için divan defterine bir gerekçe uydurmak lazım, ne yazacağız?*” diye telaşlanınca Ebû Damdam “*Yazın*” demiş:

﴿اسْتَرْقَ السَّمْعَ فَاتَّبَعَهُ شِهَابٌ مُّبِينٌ﴾

Kulak hırsızlığı yaptı; alevli bir meteor da peşine düştü. (Hicr:18)¹⁶⁷

¹⁶⁶ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 78; *Kitâbu'l-ezkiyâ*, s. 63; *Nesrü'd-dür fi'l-muhâdarât*, V, 92; *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, I, 275; İbnü'l-Cevzi, Ebü'l-Ferec, *Sıfatü's-safve* (I-II), thk. Ahmed b. Ali, Dârü'l-hadîs, I. Baskı, Kahire, 2000; Ebü'l-Haccâc el-Mizzî, Yusuf b. ez-Zekî, *Tehzîbü'l-kemâl* (I-XXXV), Müessesetü'r-risâle, I. Baskı, Beyrut, III, 40.

¹⁶⁷ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 220; *Nesrü'd-dür fi'l-muhâdarât*, IV, 215; *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, I, 476.

Klasik mizahta anonim karakterler içerisinde en renkli ve ilginç tiplerden bedevi ile ilgili Kur'an merkezli anekdotlara da sıkça rastlanmaktadır. Bedevi, cahil tabiatına rağmen kimi zaman Kur'an ayetini tam bağlamında kullanarak bazen de aksine, bağlamından kopararak yaptığı tefsirle esprili bir duruma neden olmaktadır. Yine *Hadâiku'l-ezâhir*'de zikri geçen ve kadınların söz konusu edildiği bir anekdotta bedevi, bir ayeti bir kabilenin kadınlarının aleyhine şöyle tevil etmektedir.

Bir gün bir bedevinin de bulunduğu bir ortamda

﴿كَأَنَّهُنَّ الْيَاقُوتُ وَالْمَرْجَانُ﴾

(Cennet'teki) o eşler, adeta yakut ve mercan gibidirler. (Rahman:58)

ayeti okununca, muzip bedevi hemen meclistekilere hitaben “*Beyler, bu hatunlar sizin sıksa ve çelimsiz karlarınıza benzemez ha, bilesiniz!*” deyivermiş.¹⁶⁸

Yukarıda, klasik dönem nüktedanlarının birçoğunun Kur'an'la nükte sanatında mahir kişiler olduğundan söz edilmişti. Bu nüktedanların bir kısmı -Ebü'l-'Aynâ gibi hafız, diğer bir kısmı ise en azından dini tedrisat görmüş şahsiyetler olduğundan Kur'an metnine hâkimiyetlerinin yüksek bir düzeyde olduğundan bahsedilebilir.

Ancak yaşam felsefesi itibarıyla Kur'ani öğretilere taban tabana zıt bir tercihte bulunan Müzebbid gibi şahsiyetlerin de bu vadiye mizahi ürünler verdikleri görülmektedir. Şimdi sözü edilen iki nüktedanla ilgili birer Kur'an'la nükte örneği sunulacaktır. Aşağıya aldığımız ilk hikâye Müzebbid'e nispet edilen ve sadece *Hadâiku'l-ezâhir*'de yer aldığını düşündüğümüz, aynı zamanda Müzebbid'in *tecâhül-ü arif* sanatının ustalıklı kullandığını gösteren bir nükte örneğidir:

Bir dostu Müzebbid'e (Mezîd'e) gelerek dişlerinin dökülmeye başladığından dert yanmıştı. Müzebbid o adama “*Dostum, bunun yegâne sebebi sensin, başkası değil*” dedi ve şu açıklamayı yaptı: “*Sabah akşam Kuran okuyor ve maşallah kelim-i ilahiyi ağzından hiç düşürmüyorsun. Halbuki Cenab-ı Hak, kendi kelamının çok çetin bir ceviz olduğu hususunda bizleri şöylece uyarmıyor mu:*

﴿إِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا﴾

*Biz sana çok ağır bir söz yükledik! (Hicr:46)*¹⁶⁹

Ebü'l-'Aynâ ile ilgili aşağıdaki anekdot ise onun uzmanı olduğu “*edebi tahkir*” sahasına dair meşhur bir örnektir:

¹⁶⁸ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 221. Hikâyenin farklı versiyonları için bkz. *Ahbârü'l-hamkâ*, s. 141; *Nesrü'd-dür fi'l-muhâdarât*, IV, 200; *el-Basâir ve'z-zehâir*, IV, 49.

¹⁶⁹ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 225.

Bir gün Ebü'l-'Aynâ'ya İbn Mükerrer ve Abbas Rüstem hakkında ne düşünüyorsun diye sorulmuş, o da “O ikisi şarap ve kumar gibidir” deyip eklemiştir:

﴿إِنَّهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا﴾

Zararları faydalarından çok daha fazladır!¹⁷⁰

Klasik dönemde Kur'an metnine hâkimiyet birçok insanda görülebilecek sıradan bir durum gibi gözükmemektedir. Zira o dönemde insanların geneli Kur'an okumaya ve metnini anlamaya yönelik eğitim alırlardı. Kur'an okumasını bilmeyen insanlar dahi ya ilim meclislerinde konuşulanlardan veya kürsüde anlatılanlardan asgari bir Kur'an kültürüne sahip olurlardı. Haliyle Kur'an metnine ve manasına nüfuz edebilen bir toplumun bireylerinin, onu sadece ibadetleri esnasında kullanmakla kalmayıp farklı alanlara da taşınmaları beklenebilir. Dolayısıyla mizah da bu alanlardan biri olmuştur. *Hadâiku 'l-ezâhir'* de geçen şu örnekte de bu durum açıkça görülmektedir:

Şair heveslisi bir adam çevresindekilere şiirler okur ancak insanlar okunanlardan haz etmeyip şiirlerine burun kıvrırmış. Adam bu durumu dostlarının kıskançlığına yormuş ve birgün onlara “*Hadi ünlü şair Beşşâr aramızda hakem olsun*” demiş. Gerçekten de ahali Beşşâr'ı çağırmış, o da gelip adamın okuduğu şiiri dinlemiş, dinledikten sonra da “*Zannunca siz Ehl-i Beyt'tensiniz*” demiş. Koltukları kabaran adam “*Bunu nereden anladınız, hazret?*” diye sormuş. Beşşâr “*Cenab-ı Hak bu durumu bizzat Kuran'da bildirdi*” deyip şu ayeti okumuş:

﴿وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ﴾

Biz ona şiir öğretmedik; zaten şiir ona yakışmaz da! (Yasin:69)¹⁷¹

Hadâiku 'l-ezâhir' de yer alan Kur'anla nükte örnekleri içerisinde hatırı sayılır bir bölümü namaz esnasında yapılan hataları ele alarak kurgulanan anekdotlar olup, bunlardan kıraat sırasındaki sürçmelerle ilgili nükteler en ilgi çekici ve komik olanlarıdır. Eserde yer alan aşağıya aldığımız örnekte esasen kendisi meşhur bir dalgın olan Ebû Ali eş-Şelebînî'nin namazdaki hatası mizahi bir dille aktarılmıştır:

Bir defasında cemaate namaz kıldırırken birinci rekâta Fatîha'dan sonra zammı sûre olarak Nâs sûresini okuyan Üstad Ebû Ali eş-Şelebînî ikinci rekâta kalktıktan sonra Fatîha sûresini okuyup zammı sûre konusunda tereddüt etmiş. Cemaatten

¹⁷⁰ *Hadâiku 'l-ezâhir*, s. 93; *Nesrü 'd-dür fi 'l-muhâdarât*, III, 134; *Muhâdarâtü 'l-üdebâ*, I, 380; *Rebîü 'l-ibrâr*, II, 317; et-*Tezkiretü 'l-hamdüniyye*, V, 173; *Müstetref*, 257; *Ravzü 'l-ahyâr*, s. 237.

¹⁷¹ *Hadâiku 'l-ezâhir*, s. 225. Se'âlibî ilgili ayetin usta şairler tarafından sözde şairleri (مُتَشَاعِرٌ) küçümsemek gayesiyle kullanıldığına ilişkin bir değerlendirmede bulunmaktadır. Bu bilgi için elektronik kütüphane programı ŞAMİLE'den yararlanılmış olup (*Resâilü Se'âlibî*, s.75) kitabın matbu versiyonuna ulaşılamamıştır.

muzip bir adam hocanın hatasını düzeltmek yerine “*Valla üstad Elifbâyı okumaktan başka çaren kalmadı*” deyince cemaat hep birden kahkahayı basmış.¹⁷²

Klasik mizaha konu olan namaz esnasında ayette takılma genel olarak cemaatle namaz kılınırken imamın yaptığı hatalarla ilgili olurken, kimi zaman da bu durumun ferdi namaz kılan kimsenin başına geldiği görülmektedir. *Hadâiku'l-ezâhir*'den aldığımız aşağıdaki anekdotun bu durumu örneklediğini görmekteyiz:

İbn Ebû Meryem, Harun Reşid'i gece namazı kılarken

﴿وَمَا لِي لَا أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي﴾

Bana ne oluyor ki beni yaratana ibadet etmekten uzağım (Yasin:22)

ayetini tekrarlayıp durduğunu fark etmiş. Hemen yatağından doğrulup “*halife hazretleri vallahi bunu ben de anlamış değilim*” deyince Harun Reşid namazı terk edip gülmeye başlamış.¹⁷³

Klasik Arap mizahında bedevi anonim karakteri diğer tüm mizahi karakter ve temalara dair verilen örneklerin neredeyse tümünde kendini göstermektedir. Sözgelimi bedevi; tufeylî, obur, cimri, ahmak gibi birçok karakterle ilgili rivayet edilen anekdotlarda karşılaşılabileceğimiz bir figürken, Kur'anla nükte, talak ve asabiyet üzerinden övünme gibi bazı temalarda da karşımıza çıkan bir tiptir. Bedevi nüktelerinde ana kahraman genel olarak bir erkek iken *Hadâiku'l-ezâhir*'den aldığımız yine Kur'an ayetinde takılıp tekrarlama ile ilgili bir anekdotta espriyi üretenin bu defa bir bedevi kadın olduğu görülmektedir:

Adamın biri Ramazan ayında ön tarafta erkeklerin arka tarafta kadınların saf tuttuğu bedevilerden oluşan bir cemaate namaz kıldırmak için öne çıkmış. Fatıha sûresinden sonra bir ayet okurken “*İçinizdeki yetim bekârları evlendirin*” kısmında takılarak tekrar etmeye başlamış. Nihayet imam ayeti toparlayıp namazı bitirince cemaatten bir kadın namaz sonrasında arkadaşlarına şöyle demiş: “*Vallahi kızlar imam üst üste “bekârları evlendirin” deyip durdu ya, inanın bir an namazda üzerimize saldıracaklar diye korktum!*”¹⁷⁴

Hadâiku'l-ezâhir'de yer alan Kur'an metni üzerinden yapılan nüktelerin büyük çoğunluğu bir ayet ya da bir ayet parçası anekdotun içerisine dercedilerek oluşturulurken, nispeten daha az bir bölümü sûre isimleri konu edilerek kurgulanan anekdotlardan mey-

¹⁷² *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 243.

¹⁷³ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 224; et-*Tezkiretü'l-hamdüniyye*, VII, 320; *Nesrü'd-dür fi'l-muhâdarât*, VII, 167; *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, I, 169.

¹⁷⁴ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 227; *Gurerü'l-hasâisi'l-vâziha*, s. 226; *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, II, 465.

dana gelmektedir. Eserden aldığımız aşağıdaki fıkra zikri geçen üsluba güzel bir örnek teşkil etmektedir:

Bedevinin birine Fatiha sûresi kastedilerek “Ümmü’l Kur’an’ı (Kitabın anasını) usulüne uygun okuyabiliyor musun?” diye sorulduğunda muzip bedevi “Ben daha kızını doğru dürüst okuyamıyorum anasını nasıl okuyacağım” cevabını verivermiş.¹⁷⁵

Bir diğer örnekte ise fıkradaki temel mizahi vurgunun Kuran’da yer alan bir sure adına yapıldığı görülmektedir:

Adamın biri bir köye misafir olmuş, köylü de onu vakit namazlarını kıldırması için imam tayin etmiş. Ancak pinti köylü zavallı adama sadece kuru ekmek ve sirke ikramında bulunuyormuş. Bu durum adamın canına tak edince bir namaz vakti birinci rekâta Fatiha’yı şerifi bitirdikten sonra zamm-ı sure niyetine başlamış okumaya:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَلَا تُطَعَّمُوا إِمَامَكُمْ كَامِحًا، بَلْ لَحْمًا، فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَحْمًا، فَشَحْمًا، فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا شَحْمًا فَبَيْضًا، وَمَنْ لَمْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُبِينًا

Ey iman edenler, Allah’tan korkun. İmamınıza sirke değil et ikram ediniz; et bulamazsanız yağ ikram ediniz; yağ da bulamazsanız yumurta ikram ediniz. Herkim de bu denilenleri yapmazsa “*kuşkusuz o, apaçık bir hüsrana uğramıştır* (Nisâ:119)”

İmam ikinci rekâta da yine Fatiha’dan sonra kaldığı yerden devam etmiş:

فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا بَيْضًا فَسَمَكًا، فَإِنْ لَمْ يَكُنْ سَمَكًا فَلَبَنًا، وَمَنْ لَمْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا

Şayet yumurta bulamazsanız balık ikram ediniz; balık bulamazsanız süt ikram ediniz. Kim bu denilenleri de yapmaz ise “*kuşkusuz o büsbütün sapıtmıştır* (Nisâ:116, 136)”

İmam namazı bitirince cemaatten mürekkep yalamış olanları sormuşlar: “*Hoca efendi, bu okudukların hangi surede geçiyor?*” Hoca pişkin pişkin cevap vermiş: “*Hangi surede geçecek, elbette Mâide (Sofra) suresinde!*”¹⁷⁶

3) Hadisle nükte

Kutsal metinden bazı pasajlar alınıp hikâye içerisine dercedilerek oluşturulan nükte biçimlerinden biri de hadis lafızlarının kullanıldığı anekdotlardır. Kur’an metni üzerinden oluşturulan nükte Arap mizahında oldukça geniş yer tutarken Hadis metninin tamamı

¹⁷⁵ Hadâiku’l-ezâhir, s. 227.

¹⁷⁶ Hadâiku’l-ezâhir, s. 223; Gurerü’l- hasâisi’l-vâziha, s. 291.

ya da bir kısmı kullanılarak kurgulanan nükte biçimi mizah kaynaklarında nispeten daha az yer almaktadır.

Klasik mizahta hadisle nüktede daha çok kısa metinlerden oluşan hadislere yer verildiği görülmektedir. Klasik Arap edebiyatı mizah kaynaklarında yer alan nüktelerden anlaşıldığına göre hadis âlimleri kimi zaman anekdotlarda yaşanan hadiselerin şahidi durumundaki râviler olurken kimi zaman da hikâyelerin ana kahramanı olmaktadırlar. Örneğin Medine'nin önde gelen hadis âlimlerinden Yahyâ b. Sa'îd (ö.143/ 760), daha önce zikri geçtiği üzere sakîl düşmanlığı ile ün salmış muhaddis el-A'meş (ö. 148/765) bazen şahit oldukları anekdotları ya da işittikleri fıkraları rivayet etmiş, zaman zaman da hikâyenin bizzat kahramanları olmuşlardır.

Klasik dönemde sosyal ve ilmi hayatın bir parçası haline gelen hadis halkalarında da mizaha konu teşkil edecek bir takım hadiselerin cereyan ettiği görülmektedir. Özellikle bu ilim halkalarının müdavimi sakîl tiplerin yersiz tutum ve davranışlarına karşı mizahi eleştiri yine muhaddisler tarafından gelmektedir.

Edeb kaynaklarındaki genel eğilime paralel olarak hadisle nükte *Hadâiku'l- ezâhir*'de de son derece sınırlı düzeyde yer alan bir mizah biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Hz. Peygambere ait birçok hadise yer verilen eserde hadisler daha çok tavsiye niteliği taşıırken muhtelif Hadika ve Baplara serpiştirilmiştir. *Hadâiku'l- ezâhir*'den aldığımız aşağıdaki örnekte ise, Kur'an'la nükte yapmada mahir olarak bildiğimiz Ebü'l- 'Aynâ'nın bir hadis metninden istifadeyle nükte yaptığına tanık olmaktadır:

Ebü'l- 'Aynâ'nın bir çocuğu olmuş, muzip arkadaşı İbn Mükerrrem de tebrik etmek için kendisini ziyarete gitmiş. Selam verip içeri girdikten sonra muhabbet sırasında Ebü'l- 'Aynâ'ya hissettirmeden çocuğun önüne bir taş bırakmış, sonra da evden ayrılmış.

Ebü'l- 'Aynâ bir süre sonra taşı fark ederek “*Bu taşı buraya kim getirip bıraktı?*” diye sormuş. Hane halkı “*İbn Mükerrrem*” cevabını verince de “*Allah İbn Mükerrrem'e lanet etsin!*” demiş Ebü'l- 'Aynâ “*o bununla ancak Hz. Peygamberin*

الْوَلَدُ لِلْفِرَاشِ وَلِلْعَاهِرِ الْحَجَرُ.

Çocuk yatağa (doğuran kadının kocasına) aittir

zina edene ise taş(lanma cezası) vardır.¹⁷⁷

*mealindeki hadisine (ve dolayısıyla ondaki tahkir edici manaya) telmihte bulundu!*¹⁷⁸

¹⁷⁷ *Hadâiku'l- ezâhir*, s. Sahih-i Buhâri, Muhammed b. İsmail, Ebü Abdullah el-Buhâri, el-Ca'fi, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsir en-Nâsir, Dârü tavku'n-necât, 1. Baskı, y.y., 2001, III, 54.

¹⁷⁸ *Hadâiku'l- ezâhir*, s. 208; *Cem'ü'l- cevâhir*, s. 76; *Muhâdarâtü'l- üdebâ*, I, 428; *Zehrü'l- âdâb*, I, 269.

Hadâiku'l-ezâhir'de zikri geçen diğer bir hadisle nükte örneğinde ise Hz. Peygambere ait bir hadisi tarafların kendi çıkarına yorumlama gayreti mizahın omurgasını teşkil etmektedir:

Heyssem b. 'Adiy anlatıyor: Bir defasında İbn Abbas'ın yanında oturuyordum. O sırada yanıma Mekke'den içerisinde Yemen ve Mısır işi elbiselerin de bulunduğu bir hediye bohçası getirilip konuldu. Ben hemen İbn Abbas'a "Hz. Peygambere (a.s.)

مَنْ أَتَتْهُ هَدِيَّةٌ وَعِنْدَهُ قَوْمٌ جُلُوسٌ فَهَمَّ شُرَكَاءُ فِيهَا.

Kime bir armağan gelir ve o sırada yanında da dostları bulunuyorsa, onlar da o hediyeye ortak olurlar.¹⁷⁹

hadisinin ravisi sensin, değil mi?" diye imalı bir soru yönelttim. O da bana "Ağır ol bakalım yeğenim" dedi "sözünü ettiğin hadis sadece hurma, sevik vb. (ucuz) yiyecekler için varid oldu, Yemen işi (pahalı) giyecekler için değil!"¹⁸⁰

B. MEZHEPSEL TARTIŞMALARA DAYALI MİZAH

Hz. Peygamberin vefatından sonra farklı yöntemlerle seçilen ilk dört halife devlet idaresini ele almış, daha ilk dönemlerde İslam coğrafyasında ortaya çıkan birtakım ciddi problemlerin çözümü ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Hz. Ali döneminde ise meydana gelen Cemel Vakâsı, Sıffin Savaşı gibi Müslümanlar arasında siyasi ve itikadi alanda büyük çatlakların oluşmasına neden olan bazı hadiseler yaşanmıştır. Özellikle Hz. Ali ve Muaviye'nin önderlik ettiği iki ordu arasında cereyan eden Sıffin Savaşı'ndan sonra İslam coğrafyasında Hâricilik, Şia gibi İslam akide anlayışında derin etkiler yaratan mezhepler ortaya çıkmıştır. Takip eden dönemlerde ise, ama siyasi ama itikadi, birçok mezhebin teşekkül ettiği görülmektedir. Bu mezhepler arasında yaşanan fikri münakaşalar kayıt altına alınarak İslam düşünce literatüründe yerini almıştır.

Mezhep mensupları arasında yoğun bir şekilde yaşanan tartışmalar meşhur Arap nüktedanlarının ve Arap mizah derleyicilerinin yaşadığı dönem olan İslam'n ilk asırlarına tekabül edince, bu tartışmaların yer aldığı anekdotlar da kayda geçerek günümüze aktarılmıştır. İlgili anekdotlarda siyasi, itikadi farklı mezhep mensupları arasında cereyan eden diyaloglar, nesir ya da nazım şeklinde kaleme alınmıştır. Bu anekdotların bir kısmı-

¹⁷⁹ el-Hindî, el-Müttakî, *Kenzü'l-'ummâl fi süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, nşr. Bekrî Hayyânî-Safvet es-Sakkâ, Müessesetü'r-risâle, 5. Baskı, y.y., 1981, VI, 111. Hadisin Taberânî'deki versiyonunda girizgah kısmı biraz farklıdır: Bkz. et-Taberânî, Ebû Kâsım Süleymân, *el-Mu'cemü'l-evsat* (I-X), thk. Târık b. 'İvaz, Abdülmuhsin b. İbrâhîm, Dârü'l-haremeyn, Kahire, 1994, III, 53.

¹⁸⁰ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 102.

nın halife meclislerinde sultanın huzurunda ikinci şahıslar arasında yaşandığı, bir kısmın da bizzat halifelerin tartışmaya dâhil olduğu görülmektedir.

Hadâiku'l-ezâhir'de, muhtevasında mezhepsel tartışmalara yer verilen anekdot sayısı bir kaçı geçmemektedir. Sayının azlığı ile birlikte müntesipler arasında cereyan eden akide muhtevalı tartışmalara konu olan anekdotlar oldukça ilgi çekicidir. *Hadâiku'l-ezâhir*'de yer alan bir hikâyede, Hisbâniyye¹⁸¹ mezhebine mensup bir adamın itikadi görüşleri karşısında Sümâme b. Eşres'in söyledikleri ve okuduğu beyitler, gerek mizahi muhtevası gerekse de kurgulanış biçimi bakımından klasik Arap nüktecilğinin karakterini yansıtmaktadır:

Hisbâniyye mezhebine mensup bir adam halife Memun'un huzuruna girmiş. Halife o esnada yanında bulunan Sümame b. Eşres'in, bu adamla polemige girmesini istemiş.

Sümame mezhebinin ne olduğunu sorunca adam “*Ben her şeyin vehim ve zandan ibaret olduğunu, insanların da akılları ölçüsünde bu şeyayı idrak edebildiğini düşünüyorum; aslında eşyanın hiçbir gerçekliği yoktur*” demek suretiyle temel felsefesini özetlemiş.

Bu laflar üzerine Sümame ayağa kalkıp adamın suratına okkalı bir tokat aşk etmiş. Bir anda feleği şaşan adam “*Halife hazretleri*” demiş “*Zât-ı âlinizin meclisinde mi safire böyle mi davranılıyor?*”

Sümame hemen devreye girip “*Ne oldu, ne yapmışım ben?*” diye bir tecahül-i arifte bulunmuş. Adam hiddetlenip “*Az önce bana tokat attın ya!*” diye çıkmış. Sümame ise “*Ne biliyorsun, belki de söğüt sütüyle yanağına masaj yapmışımdır!*” demiş ve şu beyitleri okumuş:

وَحِينَ جِئْتَ إِلَى الدَّهَابِ   فَعَسَاكَ حِينَ فَعَدْتَ قُمْتَ
وَأَنْتَ تَحْسَبُهُ كَبَابَ   وَعَسَاكَ تَأْكُلُ مِنْ قَفَاكَ

Bilemezsin oturduğunda kalkmış olduğunu
Ve gittiğinde aslında dönmekte olduğunu
İhtimal ki arka tarafından yemektesin
Ama kebab yediğini zannetmektesin!¹⁸²

Klasik Arap mizahı kaynaklarında kayda geçen anekdotlar içerisinde mezhepsel tartışmaların yer aldığı nüktelerin bir kısmı İslam'ın ilk asrında ortaya çıkan ve kulun eylemlerini gerçekleştirmede tamamen özgür olduğu görüşünü benimseyen ‘Kaderiyye’ mezhebi mensupları ile ilgilidir. Bu tema ile ilgili *Hadâiku'l-ezâhir*'de yer alan bir örnek şöyledir:

¹⁸¹ Hisbâniyye: Batıdaki “şüphecilik (septicism)” kavramını karşılamak üzere İslam düşüncesi klasik kaynaklarında kullanılan terim. Bugün bu terim yerine Batı felsefesinin de etkisiyle “reybiyye” ve “şekkiyye” sözcükleri tercih edilmektedir.

¹⁸² *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 208.

Tufeylimeşrep bir adam, zeval vaktinde yemek yemeği adet edinmiş Riyah el-Cevheri'nin hanesini hergün zeval vaktinde ziyaret eder, her defasında da haneye ya ahali sofraya tam oturmuşken ya da sofraya kurulmak üzere iken misafir olurmuş. İşin ilginç yanı tam yemek yenilecek iken “Allah kahretsin şu Kaderiye fırkasını! Levh-i Mahfuzda şu yemeği yiyeceğim yazılı dururken, buna ne mani olabilir ki?” der, güya bununla da Kaderiyye'ye olan husumetini ortaya koymuş.

Davetsiz misafirin bu taktiğini fark eden ve aynı lafları dinlemekten sıkılan Riyah bir gün bu adama “Zeval vakti dışındaki bir vakitte gel de, o zaman bak bakalım yemek namına birşey bulabilecek misin!?” demiş “Korkarım o zaman sadece Kaderiyye'ye değil onların yedi ceddine de lanet yağdırırsın!”¹⁸³

C. MÜFÂHARE KONULU ANEKDOTLAR

Araplarda kendi soyunu üstün tutma, kabile ile övünme (asabiyet) kadim dönemlerde katı bir şekilde uygulanan, İslam dininin uyarılarına rağmen, İslami dönemde de varlığını ciddi manada hissettiren çok önemli bir olgudur. Kabileler halinde yaşayan Araplar, mensubu olduğu kabileye kayıtsız şartsız bağlanır, kendi kabilesini diğer tüm kabilelerin üstünde görür, kabileler arası ihtilaflarda haksız da olsa kendi kabilesinin yanında yer alırlardı.

Emevi siyasetçileri tarafından asabiyet, kendi politik emellerine hizmet etmesi gayesiyle kullanılmış, bu duruma tepki olarak da Mevâli içerisinde milliyetçiliğin diğer bir boyutu olan Şuûbiye akımı ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla özellikle İslam'ın ilk asırlarında milliyetçi akımlar tarihi akış içerisindeki hadiselerin meydana gelmesinde temel sâiklerden biri olmuştur.

Asabiyet anlayışının, klasik Arap mizahı kaynaklarında yer alan çok sayıda anekdota rengini verdiği görülmektedir. Zira ilgili anekdotlarda kişinin ailesini, soyunu ve kabilesini övmesi sık karşılaşılan bir durumdur. Esasen *edeb* literatüründe kaydedilen nüktelerdeki “müfâhare” teması asabiyetle sınırlı değildir. İnsanların sahip oldukları meslekleriyle övünmesi, makam ve mevkilerinden ötürü başkalarıyla üstünlük yarışına girmesi, yaşanan ülke ya da bölgeler ile iftihar etme de müfâhare temasının geniş yelpazesindeki farklı boyutlardan sadece birkaçıdır. Burada vurgulanması gereken hassa bir nokta da özellikle Arap aristokrasisinde önemli konumlarda yer alan şahsiyetlerin ya da sosyo-ekonomik bakımdan nispeten elit durumdaki varlıklı ve imtiyazlı kesimlerin ellerinde bulundurdukları cariyeler, bunların sayısı, enstrüman çalma, şarkı söyleme, dans etme gibi yetenekleri hatta ve hatta zeka düzeyleri ve espritüellik becerileri vesilesiyle de zaman zaman amansız bir övünme yarışına girmeleridir.

¹⁸³ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 103; el-Câhız, Ebû Osman 'Amr b. Bahr, *el-Buhalâ* (I-II), Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, thk. Ahmed el-'Avâmîrî, Ali el-Cârim, Beyrut, 2001, s. 194.

Müellifimiz İbn ‘Âsım’ın *Hadâiku’l-ezâhir*’inde kayda geçirdiği müfâhere konulu anekdot sayısı diğer temalara nispetle daha az bir sayıya tekabül etmektedir ki bunlar içerisinde asabiyet merkezli olanlarının dikkat çekici olduğunu özellikle vurgulamamız gerekir.

İslam öncesi dönemde Mekke’nin idaresinde söz sahibi Kureyş kabilesi bünyesinde yer alan Haşimoğulları ve Ümeyyeoğulları sülaleleri arasındaki rekabetin üstü Hz. Peygamber döneminde nispeten örtülmüştür. Ne var ki bu sülaleler arasındaki çekişme Hz. Muhammed’in vefatından kısa bir süre sonra tekrar gün yüzüne çıkmış, Hz. Ali ve Muaviye arasındaki siyasi mücadele ile de had safhaya ulaşmıştır. İktidar Ümeyyeoğullarına geçtikten sonra da bu çekişmenin alttan alta devam ettiği görülmektedir. Bu iki sülalenin en önde gelen isimlerinden ilk Emevi halifesi Muaviye ve Peygamberimizin amcasının oğlu İbn Abbas arasında geçen bir diyalog *Hadâiku’l-ezâhir*’de tarihsel içerikli bir anekdot olarak şöyle kaydedilmiştir:

Bir gün Muaviye, İbni Abbas’a “Siz Haşimoğullarının gözleri kör olmuş (*ثُصَابُونَ* (*فِي أَبْصَارِكُمْ*)” deyince İbn-i Abbas ona “Siz Ümeyyeoğullarının da basireti bağlanmış (*ثُصَابُونَ فِي بَصَائِرِكُمْ*)” deyivermiş.¹⁸⁴

Her hangi bir topluluğun yaratılış itibariyle diğerlerine üstün olmadığı noktasında Kur’an aracılığıyla hem Allah’ın hem de elçisinin uyarıları bulunmasına rağmen tarihsel mahiyetteki pekçok mizahi hikâyede bu hususun göz ardı edildiği görülmektedir. Nitekim Hz. peygamberin kabilesi Kureyş’in de mensubu bulunduğu ve Araplar’ın dört ana koldan biri olan Mudar’ın üstün tutulmak istenmesine dair bir anekdot *Hadâiku’l-ezâhir*’de şu şekilde aktarılmıştır:

Şair Beşşâr b. Bürd, Yemen soyunun mu yoksa Mudar soyunun mu daha üstün olduğu hususunda adamın biriyle tartıştığı sırada ezan okunmaya başlamış. Bunu fırsata dönüştürmek isteyen Beşşâr muhatabına sormuş: “*Şu ezan-ı şerifte Allah’ın adı yanında ismi zikredilen mübarek zat Mudar’dan mı yoksa Sebe’den midir?*”¹⁸⁵

Yukarıda işaret edildiği üzere, ülke ve bölgeler arasında kıyaslamaya gidilerek hikâye kahramanının kendi coğrafyasını diğerlerine üstün tutması mizahi anekdotlarda

¹⁸⁴ *Hadâiku’l-ezâhir*, s. 53; *Kitâbü’s-sinâ’ateyn*, s.323; İbn-i Reşid el-Abbâsî, *el-Bedî‘ fi’l-Bedî‘*, Dârü’l-cil, 1. Baskı, y.y., 1990, s. 108; *el-İkdü’l-ferid*, IV, 91; *Uyûnü’l-ahbâr*, II, 229; *el-Basâir ve’zehâir*, V, 144; *Muhâdarâtü’l-üdebâ*, II, 315; *Rebü’l-ibrâr*, V, 37; *Semerâtü’l-evrâk*, I, 134; *el-Müstetref*, s. 69; *el-Keşkül*, 153; *Müccânî’l-edeb*, II, 158; *Cemheretü hutabi’l-‘Arab*, II, 132.

¹⁸⁵ *Hadâiku’l-ezâhir*, s. 56; Ebü’l-Feth el-Abbâsî, *Ma’âhidü’t-tansîs ‘alâ şevâhidi’t-telhîs*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid, ‘Âlemü’l-Kütüb, Beyrut, t.y, I, 292; Ebü’l-Kasım en-Nihâvendî *ez-Zeccâcî, el-Emâlî*, thk. Abdüsselam Harun, Dârü’l-cil, Beyrut, 1987, s. 213.

zaman zaman karşılaşılan bir temadır. Aşağıdaki *Hadâiku'l-ezâhir* örneğinde bu türden bir böbürlenme davranışı mübalağalı bir dille şu şekilde hikâye edilmiştir:

Bir gün Ebû 'Ubeyd Kâsım b. Sellâm'a (ö.223/837) "*Üstat, sence hangisi daha üstün: Basra mı, Kûfe mi?*" diye sormuşlar.

"*Siz neyden bahsediyorsunuz beyler?!*" demiş Ebû 'Ubeyd "*bendeniz Basra'nın yolunu tarif edene, Kûfe'yi bahşiş niyetine veririm!*"¹⁸⁶

Müfâhare üzerinden kurgulanan kimi mizahi anekdotlarda ise sempati duyulmayan bir ülke ya da coğrafyanın tümünden ve ağır bir dille aşağılandığına da tanık olmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki Câhız'ın, *Buhalâ* adlı eserinde Arap olmayan bölge halklarını cimrilikle vafsetme çabası, müteakip dönemlerde bambaşka saiklerle pekçok edip ve nüktedan tarafından takip edilmiştir. *Hadâiku'l-ezâhir* bize müfâherenin bu türünde de mizahi örnekler sunmaktadır. Nitekim Ebû Nüvâs ile Ebû Dülâme arasında geçtiği rivayet olunan aşağıdaki diyalog bunun seçkin örneklerinden biridir:

Zamanın birinde Ebû Dülâme Mısır'a seyahat edip oradan da Bağdat'a gelir, Bağdat sokaklarında dolaşırken Ebû Nüvas'a rastlar. Sonrasında aralarında şu diyalog yaşanır:

Ebû Nüvas: Mısır diyarını nasıl buldun bakalım?

Ebû Dülâme: Mısır'ı üçe taksimlemek mümkün, hazret.

Ebû Nüvas: Peki nasıl?

Ebû Dülâme: Efendim Mısır'ın üçte biri köpeklerden, üçte biri binek hayvanlarından, üçte biri de araziden oluşuyor.

Ebû Nüvas: Peki insanlar?

Ebû Dülâme: Efendim onların tümü ilk kategoride yer alıyor!¹⁸⁷

D. TAHKİR İÇERİKLİ ANEKDOTLAR

Hemen her türlü konu, tema ve karakteri ele alan klasik Arap mizahı hiciv, yergi ve taşlama sözcükleriyle ifade edilebilecek tahkir üslubundan faydalanarak kurgulanan anedotlara da yoğun bir şekilde yer vermiştir. Nispeten alışılmışın dışında bir dili olan hakaretin, mizaha oldukça elverişli temalardan biri olduğunu söylemek mümkündür. Bu kapsamda değerlendirilebilecek anekdotlarda kimi zaman hakaretin açık lafızlarla muhataba yöneltildiği, kimi zaman da muhatabın imalı bir dil kullanılarak yaralanmaya çalışıldığı görülmektedir.

¹⁸⁶ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 92; Ebû 'Ubeyd'in bu tercihinde, muhtemelen mensup olup sempati beslediği Basra ekolünün, hasmı durumundaki Kûfe ekolüne olan üstünlüğüne de üstü kapalı bir gönderme yapılmış gibidir.

¹⁸⁷ *Hadaiku'l-ezahir*, s. 94.

Anekdotlarda genelde hikâyenin sonuna bırakılan tahkir ifadeleri bazen tek taraflı bir şekilde son bulurken bazen de muhataptan misliyle ya da daha ağır ile alınan karşılıkla nihayete ermektedir. Aşağılamanın tonunun farklılık arz ettiği anekdotlarda zaman zaman kaba mizaha başvurulduğu da sözkonusu olabilmektedir.

İbn ‘Âsım’ın *Hadâiku’l-ezâhir*’inde hakaret içerikli anekdotlar içerisinde muhatapla alay etme, ironi yapma, küçük görme, yok sayma vb. temalara sıkça yer verilmiştir. Esasen *Hadâiku’l-ezâhir* nüktelerinin oldukça büyük bir bölümünde bu üsluba başvurulmuştur. Biz burada, yüzlerce anekdottan birkaç tipik örnek üzerinde duracağız. Bunlardan ilki yergici âmâ nüktedan Ebü’l-‘Aynâ’nın saygısız bir muhatabına yönelttiği hiciv okunu hikâye eden şu fıkradır:

Ebü’l-‘Aynâ dar bir köprüünün ortasında karşı taraftan eşek sırtında gelen hayırsız bir adamla karşılaşmış. (Âmâ olduğu için) geçiş önceliğinin kendisinde olduğunu düşünse de karşısındaki hödük saygısızlık edip yol vermemiş. Bunun üzerine Ebü’l-‘Aynâ adamla hiç muhatap olmadan el yordamıyla eşeğin başını okşamış, sonra da eşeğe hitaben “*Beyefendi*” demiş “*üzerinizdeki eşeğe söyleyin de geçmemize müsaade ediversin!*”¹⁸⁸

Hadâiku’l-ezâhir’de hakaret üzerinden kurgulanan anekdotlarda genel olarak ya erkekler hemcinslerine ya da kadınlara yönelik olarak aşağılayıcı ifadeler kullanılmaktadır. Ancak aşağıdaki anekdotta, bu yaygın durumun aksine, hakarete maruz kalan taraf kadın diliyle bir erkek olmaktadır:

Genç ve güzel bir hanımefendi çamur bir zeminde düşe kalka yürümeye çalışıyormuş. O esnada oradan geçmekte olan yaşlıca bir adam kadının yanına yaklaşmış biraz da kur yaparak “*Tatlım*” demiş “*amcanın sakalından tutuver de şu çamurdan kurtariversin seni*” Kadının cevabı adamı söylediği söze pişman edecek türden olmuş: “*Emin ol bey amca, ayağıma bulaşan çamur ellerime bulaşacak pislikten bin kat daha temiz!*”¹⁸⁹

Hakaret içerikli son bir örnek ise bir baba-oğul diyalogunu içermektedir. Evladın babasına karşı sergilediği küstahça tavır, babası tarafından latif bir dokundurma ile cezalandırılmaktadır:

Sicistan’da sultanın işlerini yürüten Ebü’l-Abbâs künyesiyle tanınan bir genç varmış. Bir gün babası bir dostunun özel bir işini halletmesi için oğluna ricacı olmuş, hatta onu bu konuda biraz sıkboğaz etmiş. Oğlu bu durumdan duyduğu rahatsızlığı babasına ifade etmiş ve “*Bir daha biri, bir iş için aracı olmanı isterse ona ‘böyle bir evladım yok benim’ deyiver gitsin*” demiş. Evladının bu küstah tavrına karşılık

¹⁸⁸ *Hadâiku’l-ezâhir*, s. 208; *Cem’ü’l-cevâhir*, s. 285.

¹⁸⁹ *Hadâiku’l-ezâhir*, s. 130.

babası “Oğlum” demiş “ben bu hakikati 30 yıldan beri insanlara söylüyorum ama bir türlü kabul ettiremiyorum.”¹⁹⁰

E. HAYAT KURTARAN CEVAP MUHTEVALI ANEKDOTLAR

Klasik Arap mizahında anekdotlarda hazır cevaplılık olgusu çok fazla karşılaşılan bir durumdur. Mizaha dair anlatılarda iki kişi arasında geçen birçok diyalogda tarafların birbirini sözlü düelloda yenebilme maksadıyla oldukça farklı ve ilginç yöntemler kullandıkları görülmektedir. Yukarıda bahsi geçtiği üzere Arap gramerinin gücünden istifade etme ve birden çok manaya gelebilecek ifadeler kullanma bunlardan bazılarıdır. Araplarda hazır cevaplılığı ile öne çıkmış birçok şahsiyet ve nüktedan bulunmaktadır. Cemmâz, Kadı Şüreyh, Ebü'l-‘Aynâ bu alanda ilk akla gelen birkaç isimdir. Bunlara ilaveten sıradan halk tabakası içerisinde hazır cevaplılık yeteneğini iyi kullanarak nükte üreten kimselerin varlığı da göze çarpmaktadır. Bazen bu yeteneğin kritik zamanlarda devreye girmesiyle büyük bir cezadan ya da ölümden kurtulma durumları da söz konusu olabilmektedir. Arap nükte derleyicileri “nükte kahramanının hayatını kurtaran pratik cevaplar”ı içeren anlatılara büyük değer vermişlerdir. Edebi kaynaklarının pek çoğunda buna dair sayısız örnek bulunabilir. Hatta 17. yüzyılda *Rekâiku'l-hulel fi dekâiki'l-hiyel (es-Siyâse ve'l-hîle 'inde'l-Arab)* adıyla müellifi meçhul bir kitap kaleme alınmış ve ilgili malzemenin seçkin örnekleri bu eser bünyesinde bir araya getirilmiştir.¹⁹¹

Esasen *Hadâiku'l-ezâhir*'de hazır cevaplılıkla ilgili birçok nükte yer almaktadır. İbn 'Âsım da eserinin 1. Hadika 1. Babının başlığını “*Susturucu Cevaplar*” olarak adlandırmıştır. Ancak tezimizin birçok yerinde hazır cevaplılık olgusu ile ilgili anekdotlara yer verdiğimizden bu kısımda, hazır cevaplılığı içermekle birlikte esprinin özünde hayat kurtaran cevapların yer aldığı anekdotlara yer vereceğiz.

İslam tarihinde gaddarlığı ve zalimliği ile bilinen Emevilerin meşhur Kûfe valisi ve kumandan Haccâc b. Yusuf es-Sakafi ile ilgili anekdotlar yekün oluşturmaktadır. Bu anekdotlar içerisinde dikkat çekici olan, genelde ceza vermek üzere olan Haccâc'ın karşısında duran şahsın bir takım kelime oyunlarına başvurarak ya da latif bir nükteli cevap sayesinde cezadan kurtulması sahnesidir. Aşağıdaki *Hadâiku'l-ezâhir* anekdotunda Haccâc ile bir bedevi arasında yaşanan diyalog bu durumu örneklemektedir:

¹⁹⁰ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 250.

¹⁹¹ Araştırmacı Rene R. Khawam'ın 1976 senesinde Paris Yazma Eserler Kütüphanesinde keşfettiği eser yine kendisi tarafından Fransızca'ya çevrilmiştir.

Rivayete göre kendini kamufle eden Haccâc Medine yolunda bir bedevi ile karşılaşır. Haccac'ı bu vaziyetiyle tanıyamayan bedevi ile Haccâc arasında şu diyalog cereyan eder:

Bedevi: *Kervanbaşı, arkandaki topluluk kimin nesi?*

Haccâc: *Onlar Kûfe emirinin (Haccac'ın) kabilesinin şerefli neferleri.*

Bedevi: *O zaman “İnna lillah ve inna ileyhi râciûn” demek vacib oldu. Allah belasını versin onun, gün yüzü göstermesin kendisine inşaallah!*

Haccâc: *Niçin öyle söylüyorsun?*

Bedevi: *Mekke'yi yakıp yıktığı yetmiyormuş gibi kahrolasınca şimdi de Medineyi harabetmeye mi geliyor?!*

Bedevinin bu sözü üzerine Haccâc derhal başındaki kamufleajı çıkarır ve “*Tanıştırayım*” der “*Bendeniz Haccac b. Yûsuf es-Sakafî!*” Bedevi ise hiç bozuntuya vermeden “*Memnun oldum*” der “*Ben de günde üç defa sara nöbetine tutulan (ve ağzından çıkana kulağı duymayan) Kür'ân'ın kölesi Meymûn!*”

Haccac bu hazırcevaplıktan o kadar hoşlanır ki gülmekten kendisini alamaz ve bedeviyi serbest bırakır.¹⁹²

Bir esirin ya da bir suçlunun hayatının kurtulmasına sebep olan hazırcevaplılık unsuru içeren ifadeler, sözler, zaman zaman cezaya çarptırılacak kişi tarafından vali veya emir gibi mühim bir devlet ricaline hitaben söylenirken bazen de halifenin huzurunda sarf edilmektedir. Yine *Hadâiku'l-ezâhir'de* yer alan aşağıdaki örnek bu defa Hz. Ali ile bir esir arasında cereyan etmektedir:

Cemel vakası esnasında esir edilerek huzuruna getirilen bir adama Hz. Ali “*Yazıklar olsun, sen de mi bana sırt çevirip ihanet edenlerdensin?*” diye çıkışır. O sırada Hz. Ali'nin yanında bulunan kumandanlarından Eşter hiddetle “*Efendim müsaade edin de şu asinin boynunu vurayım*” der. Ancak esir “*Halife hazretleri*” der “*beni affederek Allah'ın huzuruna varmanız benden intikam alarak ona kavuşmanızdan çok daha hayırlı değil mi?*”

Hz. Ali bu sözdeki derin manayı kavrar ve “*Dilediğin yere git, serbestsin*” der.¹⁹³

F. GRAMER KONULU VE KELİME OYUNLARINA DAYALI MİZAH

Klasik Arap nevâdirinde anekdotların anlatımında çoğu zaman kelime oyunlarından ve çeşitli söz sanatlarından istifade yoluna gidilmiştir. Pek çok hikâyede kelime oyunlarına başvurularak veya gramer bilgisinden istifade edilerek mizah üretildiği görülmektedir. Bu minvalde kurgulanan anekdotların bir kısmında dil öğretimi amacı güdülürken, bazısında ise bir diyalog sırasında muhatabı zor duruma düşürme hedeflenmektedir.

¹⁹² *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 97.

¹⁹³ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 98; *Gurerü'l-hasâisi'l-vâziha*, s. 503.

İslam fetihlerinin geniş bir coğrafyaya yayılması neticesinde farklı dil ve kültürlerle tanışılmış, İslam devleti sınırlarına dâhil olan farklı milletlerin Arap dilini öğrenmesi ve doğru kullanması sorunuyla karşı karşıya kalınmıştır. Bu fetihlerin tabii bir neticesi olarak dili doğru kullanamayan geniş kesimler ortaya çıkmıştır. Arap dilini sonradan öğrenen ya da henüz dili kullanmada yeterince beceri kazanmamış Araplar tarafından sergilenen dil hataları (lahn) nükte avcıları için önemli birer mizah konusu olmuştur.

İbn ‘Âsım *Hadâiku’l-ezâhir*’inde kelime oyunlarına ya da bir kısım gramer kurallarına başvurularak oluşturulan nüktelere dair bazı örnekler zikretmiştir. Bir dönem İslam coğrafyasında ehli sünnet ve mutezile arasında tartışılan ‘halku’l-Kur’an’ Kur’an’ın yaratılmış olup olmadığı meselesi taraflar arasında şiddetli çekişmelere neden olmuş bu akideyi benimseyen bazı halifeler tarafından muarızları şiddetli cezaya maruz kalmışlardır. Aşağıdaki nükte bu meselenin tartışıldığı dönemde Kur’an’ın mahlûk olduğunu savunan halife ile muarızı arasında cereyan eden bir diyalogu ele almaktır:

Abbasi halifesi Vâsık Kur’an’ın mahlûk olduğu ilkesini savunur ve bunun aksini iddia edeni de sert bir şekilde cezalandırırdı. Bir gün huzuruna sorgulanmak üzere bir adam getirilir. Halife sorar: “*Kur’an yaratılmışlığı hakkında ne görüşün nedir?*” Adam işitmemiş gibi davranır. Halife soruyu tekrarlar. Adam “*Beni mi kastettiniz?*” deyince halife “*tabi ki seni kastettim, kimi kastedecem?!*” deyince adam gönül rahatlığıyla cevap verir: “*Elbette canım, mahluk mahluk!*”¹⁹⁴

Kelime oyunlarına başvurmada maharet kazanmış, hazır cevaplılığı ile meşhur kadı Şüreyh’e nispet edilen bir *Hadâiku’l-ezâhir* nüktesinde, hikâye kahramanı, yaptığı kinaye ile muhataplarının farklı bir anlam üzerinde yoğunlaşmalarına olanak sağlamaktadır:

Meşhur kadı Şüreyh ruhunu teslim etmek üzere olan Ziyad’ın yanından ayrıldığı sırada insanlar Ziyad’ın durumunu sormuşlar. Kadı Şüreyh bu sorulara kinayeli bir şekilde “*Onu en son bıraktığımda kimine emirler yağdırıyor, kimine de yasaklamalarda bulunuyordu*” cevabını vermiş.

Bu sözlerden Ziyad’ın durumunun iyiye gittiğini sanan ahali çok geçmeden içeriden gelen ağıt sesleriyle irkilip Ziyad’ın öldüğüne kesin kanaat getirmiş. Ancak Kadı Şüreyh’e gelerek “*Hani Ziyad sağa sola emirler yağdırıyor, yasaklamalarda bulunuyordu, bu ağıtlar da neyin nesi?*” diye sormadan edememişler. Kadı Şüreyh onlara şu cevabı vermiş: “*Söylediklerim yalan değil; yanından ayrıldığı sırada yakınlarına vasiyetini emrediyor, ölümünün ardından ağıt yakmamaları hususunda kadınlara da yasaklamada bulunuyordu*”.¹⁹⁵

¹⁹⁴ *Hadâiku’l-ezâhir*, s. 201. Hikâyenin nispeten farklı bir versiyonu için bkz. *el-Müstetref*, s. 56.

¹⁹⁵ *Hadâiku’l-ezâhir*, s. 201; ‘*Uyûnü’l-ahbâr*, II, 217; *el-‘Ikdü’l-iüferid*, II, 299; *Nesrü’d-dür fi’l-muhâdarât*, V, 91; Ebû Ubeydullah el-Endelüsî, *semtu’l-âli fi şerh-i emâli’l-Kâlî* thk. Abdülaziz el-Meymenî, *Dâru’l-*

Gramer içerikli anekdotların bir bölümü Arap dilinin yazım teknikleri (imla) hususundaki hataların ya da yanlış anlamaların yol açtığı komik durumlarla ilgilenir. Mesela فَارَةٌ (fare) sözcüğündeki Hemzenin yazımına ilişkin sorulan [أَتَهْمِرُ الْفَارَةَ؟] “*Sen fareyi hemzeler misin?/hemze ile mi yazarsın?*” cümlesine, buradaki “HE-ME-ZE” fiilinin diğer bir anlamı olan “cırmalama” manası kast edilerek [الْهَرُّ يَهْمِرُهَا] “*O işi kedi yapar!*” biçiminde bir cevap verilmiştir.¹⁹⁶

Gramer içerikli anekdotların hatırı sayılır bir bölümünde, dil kurallarına sıkı sıkıya bağlı kalma eğiliminde olan ve deyim yerindeyse grameri hayatının anlamı kılan müfrit dil sevdalıları da eleştirilmiştir. Örneğin yazım kurallarına ait bazı istisnaların ele alındığı aşağıdaki mizahi örnekte böyle bir fanatik mahcup duruma düşürülmüştür:

Bir grup dostu gramer takıntılı Nadr b. Şümeyyil’i ziyarete gitmişti. Ziyaretçilerden Ebû Sâlih künyeli biri “*Allah sıkıntını gidersin*” demek için “مَسَخَ اللَّهُ مَا بِكَ” şeklinde bir cümle sarf edince dilcilik damarı kabaran Nadr hemen koyulmuş iza-hata: “*Sakin böyle söyleme dostum. Zira ibarede Sin harfi değil, Sad harfi olmalıydı. Fiil ancak o zaman ‘gidermek’ anlamını kazanır. Bu kullanım Araplarda meşhurdur!*”

Bu itirazın altında kalmak istemeyen Ebû Sâlih “*Sen de iyi bilirsin ki üstat*” demiş “*Sin harfi Arapça’da Sad harfine dönüşüp صَقَّرُ yerine سَقَّرُ ; الصِّرَاطُ yerine د السِّرَاطُ* demek pekâlâ caiz oluyor.

Karşısındaki ukalayı susturmak için eline müthiş bir fırsat geçen Nadr cevabı yapıştırmış: “*O halde bu durumda sana da أَبُو صَالِحٍ (Salih’in babası) yerine أَبُو سَالِحٍ (Sıçanın babası) demek vacip oluyor!*”¹⁹⁷

G. KADIN FİĞÜRÜ ETRAFINDA KURGULU MİZAH

Klasik Arap mizahında kadının merkeze alındığı anekdotlar oldukça geniş bir yer tutmaktadır. Klasik dönemde Arap toplumunda erkek egemen bir anlayışın hâkim olması nedeniyle sosyal hayatta kadının izleri çok fazla görülmemekle birlikte zaman zaman kimi hadiselerde etkin bir şekilde rol aldığı da görülmektedir. Mizahi anekdotlarda kadın imajı kimi zaman eğlence meclislerinde bir muğanniye, sultanın sarayında ya da zengin taifesinin konağında bir cariye bazen de bir erkekle kadının evlenmesine aracı olan bir çöp çatan olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm bunlara ilaveten aile yaşamındaki karı-koca arasında

kütübü’l-’ilmiyye, Beyrut, t.y., II, 241; Rebî’ü’l-’ebrâr, II, 84; et-Tezkiretü’l-hamdüniyye, VIII, 285; Ni-hâyetü’l-’ereb, III, 158.

¹⁹⁶ Hadâiku’l-’ezâhir, s. 68; ‘Uyünü’l-’ahbâr, II, 173; el-Basâir ve’z-zehâir, VI, 68; Rebî’ü’l-’ebrâr IV, 65; et-Tezkiretü’l-hamdüniyye, IX, 40.

¹⁹⁷ Hadâiku’l-’ezâhir, s. 197; Semerâtü’l-’evrâk, I, 116; el-Keşkül, II, 108.

yaşanan çekişme ve diyalogları da klasik mizahın konu yelpazesine dâhil etmek gerekmektedir.

Nüktelerde genel olarak kadın ikincil karakter konumunda olup erkek ekseriya anekdotun ana kahramanıdır. Sözgelimi, anekdotta cariye veya bir muğanniye yer alıyorsa efendisi ya da eğlenmeye gelen erkekler tarafından bazen kötü muameleye tabi tutulurken kimi zaman da sözlü tacize uğrayabilmektedir. Bununla birlikte kaydedilen bazı anekdotlarda kadının fâil, erkeğin kurban konumuna yerleştirildiği pek çok örneğe de rastlanmaktadır. Sözgelimi bir kadın bir erkeğe hakaret edebilmekte ya da bir başka kadın kocasına dayak atabilmektedir. Ayrıca bazı rivayetlerde bir cariyenin efendisine zarif bir biçimde iltifatları gibi dokundurmaları da esprilerin ana konuları arasında yer alır.

Hadâiku'l-ezâhir'de kadının bazen fâil bazen de kurban olarak yer aldığı anekdot sayısı 100 civarındadır. Bunlardan 70 kadarı genel olarak kadın temalı anekdotlar iken bu 70'ten yaklaşık 40'ı özellikle mücûn bahislerinde kayda geçmiştir. Geriye kalan takribi 30 anekdot ise nikah, boşanma ve cariyelerle ilişkiler gibi konu ve temaları ele alan anekdotlardan oluşmaktadır.

Dönemin hâkim anlayışında ve doğal olarak İslam dünyasında da yaygın bir şekilde devam edegelen cariyelik sistemi sebebiyle kadın köle (cariye) figürünün hem saray ve konaklarda hem de çarşı ve sokakta boy gösterdiklerine tanık olmaktadır. İslam köle âzâd etmeyi büyük sevap sayarken Müslümanları bu konuda teşvik edici hükümler de getirmiştir. İbn 'Âsım'ın *Hadâiku'l-ezâhir*'inde yer verdiği bir anekdotta köle âzâd etme konusuna yer verilmiştir. Ne var ki bu girişimin zamanlamasında söz konusu olan bir terslik anlatımı mizahi bir yapıya kavuşturulmaktadır:

Bir adamın cariyesi ölür. Cemaat kadıncağızın tabutunu sırtlanıp mezarlığın yolunu tuttuğu sırada adam bağırmaya başlar. “*Sen hayattayken efendine gereğince hizmet ettin ben de şimdi seni ödüllendiriyorum, sevgili cariyeciğim. Ey cemaat! Şahit olun ki şu cefakâr cariyemi Allah rızası için hepinizin huzurunda âzâd ediyorum!*”¹⁹⁸

Aktardığımız bu anekdot zımnen kadını aşağılama (mizojini) barındırmaktadır. Zira cariye de olsa kendisine uzun süre hizmet etmiş bir kadının efendisinin nezdinde bir değerinin olmadığı, cariyenin ölümünden sonra âzâd edilme girişiminden anlaşılmaktadır. Aşağıya aldığımız bir diğer *Hadâiku'l-ezâhir* anekdotunda ise mehir konusunun gündeme

---

¹⁹⁸ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 253.

geldiği bir nikâh sırasında, kadını aşağılama güdüsünün müstakbel damatta ortaya çıktığı görülmektedir:

Mahkeme huzurunda nikâh kıydıran bir adam, kadı efendiye mehir olarak az miktarda bir para verince kadı “*Senin bu verdiğin, mehir için çok az*” diye itiraz etmiş. Adam ise pişkin pişkin şöyle demiş: “*Az olur mu kadı hazretleri, kısmetse kalan kısmını boşanırken vereceğim!*”¹⁹⁹

Yine *Hadâiku 'l-ezâhir*'de kaydedilen rivayetlerden anlaşıldığına göre kimi zaman hafif meşrep karakterdeki kadınlar çekinmeden erkeklerin yer aldığı işret meclislerine tek başına katılmakta, sohbetlerine iştirak etmekte, bazen gelişen sohbet esnasında şarabın de etkisiyle imalı bir şekilde fuhşa davet eden ifadeler kullanmaktadır. Şu örnekte olduğu gibi:

Câhız anlatıyor: Bir kadın şarap içen genç bir grubun yanına oturur. Gençlerden biri bir kadeh de kadın için doldurur. Şaraptan hoşlanan kadına ikinci kadeh verildiğinde şarabı çarçabuk içer. Süratle içtiği şarabın etkisiyle yüzü kıpkırmızı kesilen kadın kendisine uzatılan üçüncü kadehi de devirdikten sonra “*Bana Iraklı kadınlarınızdan bahsedin delikanlılar*” der. “*Bu şaraptan onlar da içerler miydi?*” Gençlerden “*Evet*” cevabı alınca da üstü kapalı davetini yapar: “*Allah'a yemin olsun ki onların hepsi de zinakâr! Eminim şimdi sizler babalarınızın kim olduğunu dahi bilmiyorsunuzdur!*”²⁰⁰

Klasik mizahta daha çok eğlence meclislerinde ya da işret âleminde tesadüf ettiğimiz düşük ahlaklı kadınların kaba lafızlar içeren sözlerinin benzerlerine bazı karı-koca diyaloglarında da rastlamaktayız. Yine *Hadâiku 'l-ezâhir*'den aldığımız bir örnekte, kadın kocasına hakaret ederken dolaylı olarak kendi hayâsızlığını da itiraf etmektedir:

Kurban bayramında bir koç alıp eve götüren bir adama, hayvanı zayıf gören karısı “*Bu koç bir yönüyle sana, bir yönüyle de bana benziyor*” demiş. Karısının sözlerine anlam veremeyen adamcağız “*Nasil yani*” deyince “*Anlatayım*” demiş karısı: “*Yağlılığı itibariyle aynı ben, boynuzları itibariyle de tıpkı sen!*”²⁰¹

Klasik dönemde erkekler ile kadınlar arasını bulan, onların evliliğine aracı olan “*hâtube*” adı verilen çöpçatanlar vardı. Kaynaklardan kadın zümresinin icra ettiği bir meslek olduğu anlaşılan bu hizmeti veren kimseler aynı zamanda sütanne arayan kişilere de aracı olurlardı. İcra ettikleri meslek gereği renkli bir karaktere sahip bu kadınların zaman zaman mizahi anekdotlara konu oldukları görülmektedir. Nitekim *Hadâiku 'l-ezâhir*'de

¹⁹⁹ *Hadâiku 'l-ezâhir*, s. 129.

²⁰⁰ *Hadâiku 'l-ezâhir*, s. 193; *el-Hayevân*, III, 140; *Kutbü's-sürûr*, s. 48; *Nesrü'd-dür fi'l-muhâdarât*, IV, 38; *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, I, 778.

²⁰¹ *Hadâiku 'l-ezâhir*, s. 216.

yer alan aşağıdaki hikâyede, çöpçatan ile sözde sütanne arayan bir adam arasındaki diyalog mizahi bir dille aktarılmıştır:

Adamın biri bir çöpçatana gelerek bebeğini emzirecek bir kadına ihtiyacı olduğunu söyler. Ancak çevresinde çocuğu emzirebilecek kim varsa sıralayan kadına, adam hiç birini istemediğini söyler. Aracı kadın “*Ama bunlara ek olarak bildiğim hiç evlenmemiş güzeller güzeli, nüktedan bir cariye var. Sabiye o dilberin sütannelik yapmasını ister misin?*” deyince heyecana gelen adam “*İşte tam da istediğim evsafa bir sütanne*” der. Durumu anlayan kadın “*Şunu en başta söylesene be adam*” diye takılır “*sen kadını oğluna değil basbayağı kendine istiyorsun!*”²⁰²

Klasik Arap mizahında kadın konulu anekdotlar içerisinde göze çarpan önemli tiplemelerden bir tanesi de ahmak ya da cahil kadın karakteridir. *Hadâiku 'l-ezâhir*'de zikri geçen bir anekdotta ilk defa tilavet secdesine şahit olan bir kadının yorumu dikkat çekicidir:

Cemaatle namaz kılan bir topluluğa şahit olan bir kadın secde ayeti okunduğunda rükû yapmadan imamla birlikte cemaatin de secdeye kapandığını görünce “*Yemin billâh adamlar çarpıldılar ya*” deyivermiş.²⁰³

Klasik mizahta kadına yer veren pek çok nüktede talak (boşanma) konusu işlenerek anekdotlar bunun üzerinden kurgulanmıştır. Arap örfünde klasik dönemde boşama tehdidine erkekler tarafından sıkça başvurulduğu, uhdelere verilen bu hukuki hakkı suis-timal ederek deyim yerindeyse boşama için bir koz olarak kullandıkları görülmektedir. Yine *Hadâiku 'l-ezâhir*'de yer alan bir anekdotta kocasından ayrılmakla yüz yüze gelen bir kadın müşkilini halletmek için Ebû Hanife'den medet ummaktadır:

Kadının biri Ebû Hanife'ye gelerek “*Efendim, kocam içinde bir kilo tuz bulunan ancak yendiğinde tuzu hissedilmeyen bir yemek pişirmezsem beni boşayacağına dair yemin etti*” deyince Ebû Hanife kadına tavsiyesini yapar: “*Tencerenin içine bir kilo tuzla birlikte yumurta koy, yumurtayı bir güzel kaynat, sonra da içine tuzun işlemediği o haşlamayı gönül rahatlığıyla kocana yedir!*”²⁰⁴

Kadın merkezli nüktelerin bir bölümünde boşanma konusu ele alınırken, evlilik, nikâh ve mehir gibi konular da işlenen temalar arasında yerini almıştır. Bu konularda oluşan ihtilafın çözüm mercii fakih, kadı ve mahkemeler olunca sözü edilen şahsiyetlerin, oluşan mizahi literatür içerisinde yer alması kaçınılmaz olmaktadır. Yukarıdaki anekdotta da geçtiği üzere bazen kadın, kimi zaman ise erkek mahkemenin yolunu tutmakta ya da problemini çözebilecek yetkinlikteki kadıya ya da fakihe şahsen başvurmaktadır. *Hadâi-*

²⁰² *Hadâiku 'l-ezâhir*, s. 209.

²⁰³ *Hadâiku 'l-ezâhir*, s. 227; *Nesrü 'd-dür fi 'l-muhâdarât*, VI, 305; *Cem 'ül-cevâhir*, s. 275.

²⁰⁴ *Hadâiku 'l-ezâhir*, s. 211; *Nesrü 'd-dür fi 'l-muhâdarât*, VI, 97; *et-Tezkiretü 'l-hamdüniyye*, VII, 234.

ku'l-ezâhir'de zikri geçen bir örnekte meşhur kadı Şa'bi'ye benzer bir müracaat gerçekleşmektedir:

Kadı Şa'bi'ye adamın biri gelerek: “*Kadı efendi bir kadınla evlendim sonradan anladım ki kadın topal, şimdi benim kusurundan dolayı bu kadını ailesine iade etme hakkım var mı?*” diye bir soru yöneltince Şa'bi şu cevabı vermiş. “*Şayet onunla yarış yapmak için nikâhlandıysan tabi ki o hak senindir*”.²⁰⁵

Klasik mizahta nikâh sırasında yapılan konuşmalar, dualar, nikâhın kıyılması, kadı huzurunda gerçekleşen nikâh şahitliği ve şahitleri, mehrin miktarca azlığı ya da ertelenmesi gibi nikâhın merkeze alındığı çok sayıda nükte yer almaktadır. *Hadâiku'l-ezâhir*'de de bu minvalde gerçekleşen hadiselerin gündem edildiği nükteler bulunmaktadır. Eserden aldığımız bir örnekte nikâh yapmak için kadıya gelen bir âmânın mehir miktarına yaptığı itiraz esprinin odak noktasını teşkil etmektedir:

Bir âmâ evlenmeye karar verdiği bir kadınla beraber nikâh kıydırmak için kadı efendinin huzuruna gitmiş. Gelin adayına dönen kadı “*Peçenizi indirin hanımefendi*” deyince kadın peçesini indirmiş. Gelinin yüzünü gördüğünde ondan hoşlanan kadı ile âmâ damat adayları arasında şöyle bir diyalog gelişmiş:

Kadı: Bu hanımefendiye ne kadar mehir verdin?

Âmâ: 400 dirhem.

Kadı: Miktarı biraz artır, zira güzelliği ile daha fazlasını hak ediyor bu hanımefendi.

Kadı efendinin bu lafından işkillenen âmâ “*Elimde avucumda olan bu, kadı hazretleri*” demiş “*lakin zatı âlilerinizin parası çoksa üstünü ödemek benden ziyade size yaraşır!*”²⁰⁶

Hadâiku'l-ezâhir'de tema olarak kadının ele alındığı nükteler içerisinde yaşlı kadınlar da bulunmaktadır. Aşağıya aldığımız örnekte yaşlılığı sebebiyle evlenme arzusunun kalmadığı düşünülen bir kocakarının evlenme talebini oğluna esprili bir dille iletmesi nüktenin özünü oluşturmaktadır:

Saray kâtipliği yapan bir adamın son zamanlarda allanıp pullanmaya merak salmış yaşlı bir annesi varmış. Bir ara rahatsızlanan yaşlı kadıncağız için eve doktor çağırılmış. Muayenesi esnasında kadının kokoş halini gören doktor: “*Annenizin ihtiyacı devâ değil cimâdır*” deyince kâtip “*Sus edepsiz herif seni*” diye çıkmış “*anacığım yaşlı ve düşkün bir kadındır, evliliği de nereden çıkarıyorsun?!*” Çoktan beri evlilik hayalleri kuran ama bir türlü bunu oğluna söyleyemeyen yaşlı kadın fırsatı

²⁰⁵ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 124.

²⁰⁶ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 140.

ganimet bilip cevabı yapıştırılmış: “A benim şaşkaloz oğlum, dilini eşek arısı soksun! Sen doktor amcandan daha mı iyi bileceksin?”²⁰⁷

H. MÜCÜN (MÜSTEHCEN İÇERİKLİ NÜKTE) BAHİSLERİ

Edebiyatta *mücûn* (kaba cinsel içerik) ihtiva eden anlatılar, Araplarda cahiliye döneminden Emevi-Abbasi dönemine tevarüs eden yaygın bir telif geleneğinin önemli bir karakteristiğini ifade etmektedir. Cahiliye döneminde cinsel içerikli birçok kelime, kavram sınır tanımaz bir biçimde edebiyatta kendine yer bulmuştur. İslami dönem edebiyatında da varlığını devam ettiren *mücûna* mizah edebiyatı kapsamında da fazlasıyla yer verilmiştir. Bizim bu gün oldukça müstehcen kabul edeceğimiz kimi ifadelerin klasik mizaha çok rahat bir şekilde kullanılmış olması dikkat çekicidir. İslami ilimlerde eserler telif etmiş nice âlim zevatın veya kadılık gibi bürokraside önemli vazifelerde bulunmuş birçok önemli şahsın *mücûn* içerikli nükteler yaptığı ya da bununla ilgili malzemeyi rivayet ettiği görülmektedir. Cinsel içerikli mizah, sıradan halk tabakaları arasında cereyan eden sohbetlerde gündem edilirken, aynı zamanda saray çevresinde halife huzurunda meclislerde de kendisine geniş bir yer bulmuştur. Halife saraylarında sultanı eğlendirme, meclisleri şenlendirme amacıyla bulundurulmuş meşhur nedimlerin de şaka ve mizahlarında *mücûnu* sıkça kullandıkları görülmektedir.

Klasik dönem mizahında *mücûn* içerikli anekdotlarda akla gelebilecek her türlü müstehcen içeriğin mizaha konu edildiği görülmektedir. Söz konusu dönem mizahında hafif tonda cinsellik içeren ya da imâ yoluyla cinselliği çağrıştıran ifadelerin yer aldığı nüktelerin yanında, cinselliğin en kaba biçiminin dile getirildiği pornografik tarzda kurgulanan anekdotlar da bulunmaktadır. Hatta bazen cinsel içerikli kavramların bulunduğu, müstehcenlik olgusunun yer aldığı bir hadiseyi anlatan anekdotta Kur’an ayetleri bile metnin içerisine dâhil edilebilmektedir.

Klasik Arap edebiyatında mizaha dair telif edilmiş birçok eserde *mücûn* bahislerini ele alan müstakil baplar açılarak bu baplar altında sadece *mücûn* içerikli anekdotlara yer verilmiştir. *Hadâiku’l-ezâhir*’deki durum da diğer mizahi eserlerdeki ile paralellik arz etmektedir. Nitekim İbn ‘Âsım eserinin 2. Hadika 3. Babına *Fi’l-Mudhikâti’l-müstemleha ve in kânet elfâzuhâ müstebaha* (İfadeleri çirkin ve kaba bulunsa da, hoşça giden komik nüktelere dair) başlığını koymuş ve bu Bab’ı tamamen *mücûn* içerikli anekdotlara hasretmiştir. Her biri farklı tonlarda cinsellik içeren 65 adet anekdotun yer aldığı bu babın yanında, müellifimiz, eserinin 3. Hadika 1. Babına da müstehcenlik barındıran bazı anek-

²⁰⁷ *Hadâiku’l-ezâhir*, s. 142.

dotları almıştır. Ayrıca yine kitap içerisinde bu iki bap dışındaki birçok bölüm ve bap başlıkları altında da benzer nitelikteki anekdotlara yer vermiştir.

*Hadâiku 'l-ezâhir'*deki mücûn içeren nükteler kadın erkek cinselliğinden, muhaneslikle ya da lûtilikle ilgili konulara, hayvanlarla cinsel temastan anne babaların kendi çocuklarıyla kurduğu cinsel içerikli diyaloglara kadar çok geniş alanı kapsayacak şekilde kurgulanmıştır. Bunun yanında bahsi geçenlere göre daha nezih sayılabilecek yellenme temalı anekdotlar da eserde yerini almıştır. Burada vurgulanması gereken kayda değer önemdeki bir husus ise, İbn 'Âsım'ın, son Hadika'nın "*Evliyalara, salih zatlara ve zühd erbabına dair hikâyeler*" şeklinde isimlendirdiği babında ele aldığı konu içeriklerinin diğer bölümlerde yazdıklarına keffaret olmasını temenni ediyor olmasıdır.

Günümüz ahlak anlayışı bakımından ciddi sorunlar taşıyan bu türden müstehcen fıkralara dair fikir vermesi bakımından biz burada yalnızca birkaç örnek zikretmekle yetineceğiz. En hafif ve masum görülebilecek türden bir anlatım aynı zamanda tarih ve biyografî kaynaklarında da yer verilen Taifli nüktedan Ebü's-Sâib el-Mahzûmî'nin rivayet ettiği şair el-'Arcînin hikâyesidir. Şöyledir hikâye:

Bir kadına âşık olan şair 'Arcî, maşuğuyla buluşmak için sözleşir. Kadın randevu mahalline dışı bir eşek üzerinde ve yanında cariyesi olduğu halde; 'Arcî ise erkek bir eşek üzerinde ve beraberinde erkek kölesi olduğu halde çıkagelir.

Sevdiğiyle derin bir muhabbete koyulan 'Arcî bir süre sonra kadınla aşk oyunları oynamaya başlar. Bu esnada تنها bir köşeye çekilen köle de cariye ile beraber olur. Beri tarafta ise azgınlaşan erkek eşek dışisinin üzerine atlar. Bu üç sahnenin aynı anda gerçekleştiğini gören 'Arcî "*Vallahi bugün, kınamaya hiç kimsenin hakkı olmadığı bir gün!*" deyiverir.²⁰⁸

Kaba mizah içerisinde değerlendirebileceğimiz yellenme temalı nükteler klasik mizahta çok fazla yer verilen temalardan bir tanesidir. Karı koca arasında bir diyalogdan dost meclisindeki sohbete, bir eğlence mekânından, halifenin huzuruna kadar hemen her durum ve mekânda yellenmeye dair komik bir sahne gerçekleşebilmektedir. Bazen bizzat fail konumundaki kişi tarafından zaman zaman da çevresindeki kişiler tarafından hadisenin tabiatında olan komikliğe bir de sözlü espri eklenerek komedi daha da güçlü hale getirilmektedir. *Hadâiku 'l-ezâhir'*deki mücûn bahisleri içerisinde hatırı sayılır bir yere sahip olan yellenme temalı anekdotlar arasında aşağıya aldığımız örnek kayda değerdir. Zira tespitlerimize göre bu nükte sadece *Hadâiku 'l-ezâhir'*de geçmektedir:

²⁰⁸ *Hadaiku 'l-ezahir*, s. 149. Hikâyenin daha uzun, daha komik ve daha müstehcen versiyonları için bkz. *Kutbü's-sürûr*, s. 187; *'Uyûnü'l-ahbâr*, IV, 101; İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec, *Ahbârü'n-nisâ*, thk. Nizâr Rizâ, Dârü mektebeti'l-hayât, Beyrut, 1982, s. 198; *el-Eğâni*, I, 380-81.

Yaşlı bir adam kandili söndürmek için eğildiği esnada sesli bir şekilde yellenir. Hadiseye kahkahayla gülen karısına da “*Ne gülüyorsun be kadın*” diye çıkışır “*şayet içimdeki gazın bir kısmını bu şekilde arkadan tahliye etmemiş olsaydım kandilden geriye şimdi eser kalmazdı!*”²⁰⁹

İ. FABLLAR

Sonunda bir ahlak dersi vermeyi amaçlayan fabl, genellikle hayvanların bazen de bitkilerin ve cansız varlıkların insanlar gibi konuşturulduğu veya davranış sergiletildiği bir hikâye tekniğidir. Fabllarda hikâyeler, cesaret, korkaklık, kurnazlık ve adalet gibi insanlara özgü bazı hasletler hayvanlara atfedilmek suretiyle oluşturulmaktadır. Daha çok çocuk eğitiminde istifade edilen bu teknik tarihte siyaset adamlarına öğüt verme maksadıyla da kullanılmıştır. Beydabâ'nın *Kelile ve Dimne*'si, Dümeyrî'nin *Hayâtü'l-hayevânü'l-kübra*'sı ve Cahiz'in *Kitabü'l-hayevân*'ı hep bu teknikte telif edilmiş önemli müstakil klasiklerdir.

Edeb kaynaklarında teşhis ve intak sanatlarından yararlanılarak eşek, tilki, karga, maymun, yılan, kuş vb. hayvan cinslerinin insanlara benzetilerek konuşturulduğuna tanık olmaktayız. Genel olarak ahlaki bazı vasıflarına vurgu yapılan hayvan kahramanların diyalogları güldürü biçiminde sunulurken aynı zamanda bu teknikte kıssadan hisse çıkarmaya yönelik hikâyelere yer verilmektedir.

Mizahi karakterler ve temalar bakımından oldukça zengin bir muhtevaya sahip İbn 'Âsım'ın *Hadâiku'l-ezâhir*'inde fabl tekniği ile oluşturulmuş anekdot sayısı birkaçı geçmemektedir. Ancak horoz, tilki, kurt, aslan, eşek vb. kahramanların boy gösterdiği bu fabıllarda dahi dini motiflerin canlı bir şekilde işlendiği görülür. Şu hikâyede olduğu gibi:

Bir horozun ağaç tepesinden ötmekte olduğunu işiten tilki “*Horoz kardeş horoz kardeş, ezan okundu mu acaba?*” diye aşağıdan seslenmiş. Horoz “*Okundu, tilki kardeş*” diye karşılık vermiş. Tilki “*O halde aşağı in de birlikte cemaat yapalım*” demiş. Tilkinin niyetini sezen Horoz “*İki dakika bekle de imamı uyandırayım*” demiş.

İkinci bir horozun daha olduğunu düşünen tilki heyecanla beklemeye başlamış. Ancak az sonra cüssesinden daha büyük kuyruğu olan bir köpeğin arka taraftan seğirterek geldiğini görünce hemen oradan tüymüş.

Tilkiyi kaçarken gören horoz “*Nereye tilki kardeş, hani cemaat yapacaktık, çabuk gel vakit çıkıyor?*” deyince beriki cevap vermiş: “*Az önce abdestim kaçtı da tazelemeye gidiyorum, nasipse dönerim!*”²¹⁰

²⁰⁹ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 134.

²¹⁰ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 127.

Hadâiku 'l-ezâhir' de, devlet adamlarına siyaset etme noktasında öğüt verme maksadıyla dizayn edilmiş fabl örnekleri de yer almaktadır. Mesela Türk edebiyatında da meşhur olmuş bir fabl örneği şöyledir:

Rivayete göre aslan, kurt ve tilki birlikte ava çıkmışlar. Avda bir yaban eşegi, bir ceylan, bir de tavşan avlamışlar. Aslan kurda “*Aramızda şu avları adil bir şekilde pay ediver*” deyince kurt “*Efendim eşek sizin, ceylan bendenizin, tavşan da şu tilkinin payına düşer*” demiş. Taksimata sinirlenen aslan bir anda saldırıp kurda başını gövdesinden ayırmış ve kellesini önüne koymuş.

Bu defa tilkiye dönerek “*Şimdi sen şu paylaşımı adaletle yapacaksın*” deyince tilki “*Efendim eşek öğle yemeğiniz, ceylan akşam yemeğiniz olsun. Şu tavşanı da öğün arası olarak kabul buyurun lütfen*” demiş.

Paylaşımdan son derece memnun kalan aslan tilkiye “*Bu ne güzel taksim böyle, söyle bakayım kimden öğrendin bu adaletli taksimi*” demiş. Tilki ürkek bir eda ile “*Nereden olacak efendim*” demiş “*ayaklarınızın dibinde yatan şu rahmetliden!*”²¹¹

---

²¹¹ *Hadâiku 'l-ezâhir*, s. 301; *Ravzü 'l-ahyâr*, s. 58; *Muhâdarâtü 'l-üdebâ*, II, 752.

SONUÇ

Kaynaklarda hayatı hakkında pek fazla bilgiye tesadüf edemediğimiz İbn ‘Âsım’ın, Endülüs’te yetişmiş en önemli devlet adamı, şair, edip ve yazarlardan birisi olduğu, az da olsa hakkında kaydedilen biyografik bilgilerden anlaşılmaktadır. İbn ‘Âsım’ın kaleme aldığı *Hadâiku’l-ezâhir* adlı eseri Müslüman Arap mizahının Endülüs’te dolayısıyla Avrupa’da tanınmasında çok önemli bir rol üstlenmiştir. Ayrıca eser muhtevasında sadece mizahi anlatılara yer verme bakımından -tespitlerimize göre- Endülüs cofrayasında telif edilen yegâne eser olma özelliğini taşımaktadır. Bunun dışında, tezimizde ulaştığımız bazı sonuçları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. İbn ‘Âsım’ın *Hadâiku’l-ezâhir* ismini verdiği mizah derlemesi, muhtevasında farklı sahalara ait birçok konuyu barındıran bununla birlikte mizaha da hatırı sayılır ölçüde yer veren İbn ‘Abdi Rabbih’e ait *el-‘İkdü’l-ferid* adlı *edeb* klasiğinden sonra Endülüs’te kaleme alınmış mizah içerikli yegâne müstakil eserdir. Kimi anekdotların sadece *el-‘İkdü’l-ferid*’de yer alıyor olması ise sözü edilen eserin *Hadâiku’l-ezâhir*’in temel kaynaklarından biri olduğunu ortaya koymaktadır.
2. Eserde yer alan anekdotların geneli itibariyle klasik Arap edebiyatı kaynaklarından alıntılanmış olması *Hadâiku’l-ezâhir*’in kaynaklarının Müslüman Arap müelliflerin telif ettiği eserler olduğunu göstermektedir. *Hadâiku’l-ezâhir*’de kaydedilen anekdotların yaklaşık 50 klasik eserde yer alıyor olması ayrıca İbn-i ‘Âsım’ın Arap edebiyatındaki yetkinliğine de işaret etmektedir.
3. *Hadâiku’l-ezâhir*’de yer alan nüktelerin bir bölümüne diğer mizah kaynaklarında tesadüf edilmemektedir. Bu durum Endülüs kaynaklı anekdotların varlığına işaret etmekle birlikte, İbn ‘Âsım’ın eserini telif ederken yararlandığı bazı kaynakların günümüze ulaşmamış olabileceği ihtimalini de akla getirmektedir. Çalışmamızda çevirilerini verdiğimiz 168 anekdottan 54 tanesinin (yaklaşık 1/3 oranında) sadece *Hadâiku’l-ezâhir*’de kaydedilmiş olması eserin hem Arap edebiyatındaki, hem de Endülüs edebiyatındaki yerini tespit açısından büyük önem arz etmektedir.
4. *Cem’ü’l-cevâhir fi’l-mülâh ve’n-nevâdir* gibi halefi durumundaki mizah koleksiyonlarının en azından bir bölümünde mizah felsefesine ilişkin yorum ve değerlendirmelere yer verilmişken İbn ‘Âsım’ın *Hâdâiku’l-ezâhir*’inde bu usûlün izlenmediği görülmekte olup, eser tipik bir mizah antolojisi hüviyeti arz etmektedir.

5. Eserde yer alan anekdotlarda Gırnâta, Kurtuba, Mayorka, Bicâye, İşbiliyye, Alme-riye, Şelevbîn gibi Endülüs coğrafyasında bulunan şehir ve yer isimlerinin geçme- si, ayrıca İbn ‘Âsım’ın kendi amcası İbn-i Cüzey’den ve Endülüslü ilim adamı İbn-i Madâ’dan nükteler nakletmesi *Hadâiku’l-ezâhir*’de yerel kaynaklı anekdotla- rın da bulunduğunu göstermektedir.
6. *Hadâiku’l-ezâhir*’deki anekdotlar mizah kalitesi açısından değerlendirildiğinde ise tablo şudur: Anekdotların bir bölümünde mizahi vurgu nispeten zayıftır, ancak nüktelerin kahir ekseriyetinde hem anlatım hem de kurgu sofistike bir mahiyet arz edip güldürü kalitesi de oldukça yüksektir.
7. *Hadâiku’l-ezâhir*’de yer alan bazı rivayetlerin kurgusunun İbn-i ‘Âsım’ın eserini telifte yararlandığı kaynaklardan farklı oldukları görülmektedir. Bu durum İbn-i ‘Âsım’ın ya da eser müstensihlerinin anekdotlar üzerinde bir takım tasarruflarda bulduklarını kanıtlamaktadır. Ayrıca İbn ‘Âsım’ın da -nadir de olsa- kimi anek- dotlarda nüktenin daha iyi anlaşılabilmesi adına yer yer kısa açıklamalarda bulun- duğu dikkatlerden kaçmamaktadır.
8. İbn ‘Âsım *Hadâiku’l-ezâhir*’inde, mizahı konu edinen klasik Arap edebiyatı kay- naklarında kaydedilen konu, tema, tipoloji ve karakterlerin hemen hepsinin yer al- dığı nüktelere yer vermiş, bu bağlamda eserini tematik açıdan son derece zengin bir içeriğe kavuşturmuştur. Ayrıca, eserde yer alan bazı tarihsel anekdotların anla- şılması kuşkusuz ciddi bir tarih ve bibliyografya bilgisine sahip olmayı da gerek- tirmektedir.
9. Klasik Arap edebiyatına kuvvetle damgasını vurmuş olan “müstehcenlik (mücûn)” olgusu İbn ‘Âsım’ın *Hadâiku’l-ezâhir*’inde de belirgin bir karakter arz etmektedir. Öyle ki, eseri günümüzde online olarak okurla buluşturan kimi derlemeciler *Hadâ- iku’l-ezâhir*’in belirli bölümlerini tamamen eserden çıkarmak zorunda kalmış, bu konuda daha dürüst davranmaya çalışan bazı muhakkikler ise ilgili bölümleri kıs- mi sansürleme yoluyla aktarabilmişlerdir.

KAYNAKÇA

KAYNAKÇA

- el-‘Abbâs el-Hüseynî el-Kâşânî, *Hadâiku’l-üns fî nevâdiri’l-‘Arab ve’l-fürs* (I-V), Dârü’l-âfâki’l-‘Arabiyye, 1. Baskı, Kahire, 2003.
- el-Âbî, Ebû Sa’d Mansûr b. el-Hüseyn, *Nesrû’d-dürr fî’l-muhâdarât* (I-VII), thk. Hâlid Abdülğânî Mahfûz, Dârü’l-kütübi’l-‘ilmiyye, Beyrut, 2004.
- Ahmed Zeki Safvet, *Cemheretü hutabi’l-‘Arab*, el-Mektebetü’l-‘ilmiyye Beyrut, y.y.
- Antuvân el-Kavvâl, *Dîvânu Ebi’l-‘Aynâ*, Dârü Sâdir, 1. Baskı, Beyrut, 1994.
- el-Âmilî, Bahâüddîn, *el-Keşkûl* (I-II), thk. Muhammed ‘Abdülkerîm en-Nemerî, Dârü’l-kütübi’l-‘ilmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1998.
- el-‘Askerî, Ebû Hilâl, *Kitâbu cemherati’l-emsâl* (I-II), nşr. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm - ‘Abdulmecîd Kutâmiş, el-Muessesetü’l-‘Arabiyyeti’l-hadîse, 1.Baskı, Kahire, 1964.
- Kitâbü’s-sinâ’ateyn*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Muhammed Ebü’l-Fazl İbrâhîm, el-Mektebetü’l-‘unsuriyye, Beyrut, 1998.
- el-Bağdâdî, el-Hatîb, *Kitâbü’t-tatfil*, thk. Abdullah Abdurrahîm ‘Useylân, Dârü’l-medenî, 1. Baskı, Cidde, 1986.
- Târîhu Bağdâd* (I-XIV), Dârü’l-kütübi’l-‘ilmiyye,1. Baskı, Beyrut, 1996.
- el-Beyhakî, Muhammed b. İbrâhîm, *el-Mehâsin ve’l-mesâvi*, haz. Friedrich Schwally, Leipzig, 1902.
- el-Câhîz, Ebû Osman ‘Amr b. Bahr, *el-Buhalâ* (I-II), Dârü’l-kütübi’l-‘ilmiyye, thk. Ahmed el-‘Avâmirî, Ali el-Cârim, Beyrut, 2001.
- *Kitâbu’l-hayevân* (I-VIII), nşr. Muhammed Abdüsselâm Hârûn, Dârü’l-cîl - Dârü’l-fikr, Beyrut, 1988.
- *el-Beyân ve’t-tebyîn* (I-III), Dârü ve mektebetü’l-hilâl, Beyrut, 2002.
- *el-Mehâsin ve’l-ezdâd*, Mektebetü’l-Hâncî, 2. Baskı, Mısır, 1994.
- *et-Tâc fî ahlâki’l-mülûk*, thk. Ahmed Zekî Paşa, el-Matba’atü’l-emîriyye, 1. Baskı, Kahire, 1914.
- ed-Dîneverî, İbn Kuteybe, *‘Uyûnü’l-ahbâr* (I-IV), Dârü’l-kütübi’l-‘ilmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1997.
- Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988.
- Ebû Bekr Muhammed b. Muhammed b. ‘Âsım el-Ğirnâtî, İbn ‘Âsım, *Hadâiku’l-ezâhir, fî müstehsini’l-ecvibe ve’l-müdhikât ve’l-hikem ve’l-emsâl ve’l-hikâyât ve’n-nevâdir*, Dârü’l-kütübi ve’l-vesâiki’l-kavmiyye, thk. Ebû Hemmâm Abdüllatif Abdülhalim, Kahire, 2014.
- Ebü’l-Ferec, Muhammed b. İshak en-Nedm, *el-Fihrist*, Dârü’l-ma‘rife, Beyrut, 1978.

- Ebü'l-Feth el-Abbâsî, *Ma'âhidü't-tansîs 'alâ şevâhidi't-tehlîs* (I-II) thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, 'Âlemü'l-kütüb, Beyrut, t.y.
- Ebü'l-Haccâc el-Mizzî, Yusuf b. ez-Zekî, *Tehzîbü'l-kemâl*, (I-XXXV), Müessesetü'r-risâle, 1. Baskı, Beyrut t.y.
- Ebü Ubeydullah el-Endelüsî, semtu'l-âli fi şerh-i emâli'l-Kâlî thk. Abdülaziz el-Meymenî, Dârü'l-kütübü'l-'ilmiyye, Beyrut, t.y.
- Ebü'l-Kasım en-Nihâvendî ez-Zeccâcî, *el-Emâlî*, thk. Abdüsselam Harun, Dârü'l-cîl, Beyrut, 1987.
- Günday, Hüseyin, *Klasik Arap Edebiyatında Mizahi Karakterler*, Emin Yayınları, Bursa, 2013.
- *Klasik Arap Mizahında Sahte Peygamber Figürü, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 2, 2012.
- *Abbasi Sarayının Sivri Dilli Nedîmi el-Cemmâz*, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 2010/1 c.12.sayı: 1.
- el-Ğazûlî, 'Alâuddîn el-Behâî, *Metâli'u'l-budûr fi menâzili's-surûr* (I-II), Matba'atu idâreti'l-vatan, 1.Baskı, 1883.
- el-Hamevî, Takiyyüddîn Ebû Bekr İbn Hicce, *Semerâtu'l-evrâk fi'l-muhâdarât* (I-II), Mektebetü'l-Cumhûriyyeti'l-'Arabiyye, Mısır, t.y.
- *Tîbü'l-mezâk min semerâti'l-evrâk*, nşr. Ebû Ammâr es-Sehâvî, Dârü'l-feth, y.y., 1997.
- el-Hamevî, Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ* (I-VII), nşr. İhsân 'Abbâs, Dârü'l-ğarbi'l-İslamî, 1. Baskı, Beyrut, 1993.
- el-Husrî, el-Kayrevânî, *Cem'ül-cevâhir fi'l-mülâh ve'n-nevâdir*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dârü'l-cîl, Beyrut, 1987.
- *Zehrü'l-âdâb ve semerü'l-elbâb* (I-II), thk. Yûsuf Ali Tavîl, Dârü'l-kütübü'l-'ilmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1997.
- el-Hindî, el-Müttakî, *Kenzü'l-'ummâl fi süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, nşr. Bekrî Hayyânî-Safvet es-Sakkâ, Müessesetü'r-risâle, 5. Baskı, y.y., 1981.
- İbn 'Abdilber, *Behcetü'l-mecâlis ve ünsü'l-mücâlis*, thk. Muhammed Mürsî el-Hûlî, Dârü'l-kütübü'l-'ilmiyye, 2. Baskı, Beyrut, 1981.
- İbn 'Abdi Rabbih, *el-'İkdü'l-ferîd* (I-IX), thk. Müfid Muhammed Kumeyyha, Dârü'l-kütübü'l-'ilmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1983.
- Tabâi'u'n-nisâ*, Mektebetü'l-Kur'ân, Kahire, t.y., y.y.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec, *Kitâbü'l-ezkiyâ*, Mektebetü'l-Ğazzâlî, y.y., t.y.
- *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-muğaffelîn*, şerh: Abdülemîr Mehennâ, Dârü'l-fikri'l-Lübnânî, 1. Baskı, Beyrut, 1990.
- *Ahbârü'z-zırâf ve'l-mütemâcinîn*, nşr. Bessâm Abdülvehhâb el-Cânî, Dârü İbn Hazm, 1. Baskı, Beyrut, 1997.
- *Ahbârü'n-nisâ*, thk. Nizâr Rizâ, Dârü mektebeti'l-hayât, Beyrut, 1982.
- *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem* (I-X), Dârü sâdır, 1. Baskı, Beyrut, 1939.

----- *Sifatü's-safve* (I-II), thk. Ahmed b. Ali, Dârü'l-hadîs, 1. Baskı, Kahire, 2000.

İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, thk. Muhammed Abdülkâdir Ahmed, Matâbi'ü'n-nâşiri'l-'Arabî, Kahire, 1983.

İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zemân* (I-VII), thk. İhsan 'Abbâs, Dârü sâdir, Beyrut, 1994.

İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-hamdûniyye* (I-X), nşr. İhsân Abbâs, Bekr Abbâs, Dârü sâdir, 1. Baskı, Beyrut, 1996.

İbn-i Hatîb Muhammed b. Kasım *Ravzü'l-ahyâru'l-müntehabi min rebîu'l-ebrâr*, Dârü'l-kalemi'l-'Arabi, Halep, 2002.

İbn-i Reşîd el-Abbâsî, *el-Bedî' fi'l-bedî'*, Dârü'l-cîl, 1. Baskı, y.y., 1990.

el-İbşîhî, *el-Müstetref fi külli fennin müstazraf* (I-II), nşr. Müfid Muhammed Kumeyha, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 2.Baskı, Beyrut, 1986.

el-İsfehânî, Ebû'l-Ferec, *Kitâbü'l-eğânî* (I-XXIV), thk. Semîr Câbir, Dârü'l-fikr, 2. Baskı, Beyrut, t.y.

el-İsfehânî, Râgıb, *Muhâdarâtü'l-üdebâ* (I-II), Dârü'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, 1. Baskı, Beyrut, 1999.

el-İtlidi, *İ'lamu'n-nâs bi-mâ vaka'a li'l-berâkime ma'a Beni'l-'Abbâs*, thk. Emin Abdulcabir el-Buhayrî, el-Âfâku'l-'Arabiyye, 1.Baskı, Kahire, 1998.

el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ fi sinâ'ati'l-inşâ* (I-XIV), Dârü'l-kütübi'l-mısriyye, y.y, 1922.

el-Kayrevânî, el-Rakîk, *Muhtârât min kutbi's-sürûr fi evsâfi'l-enbize ve'l-humûr*, el-İntişârü'l-'Arabî, 1. Baskı, Beyrut, 2008.

el-Kütübî, Muhammed b. Şâkir, *Fevâtü'l-vefeyât* (I-IV), thk. İhsân 'Abbâs, Dârü sâdir,1. Baskı, Beyrut, 1973-74.

el-Kütübî, el-Vatvât, Ebû İshak Burhâneddîn, *Gurerü'l-hasâisi'l-vâziha ve 'urerü'n-nekâizi'l-fâziha*, nşr. İbrâhîm Şemseddîn, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 2008.

Mecelletü'l-mecma', Sayı: 2, 2010. Dokümana <http://platform.almanhal.com/Files/2/15114> internet adresi üzerinden ulaşılabilir.

Me'mûn b. Muhyiddîn el-Cennân, *el-Ecvibetü'l-müskite*, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1984.

el-Müberred, Ebû'l-'Abbâs, *el-Kâmil fi'l-lüğa ve'l-edeb*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm, Dârü'l-fikri'l-'Arabî, 3. Baskı, Kahire, 1997.

el-Merzubânî, *Nürü'l-kabes*, nşr. Rudolf Sellheim, Beyrut, 1964.

Nasır Niray, *Sâsânî İmparatorluğunun Devlet Yapısı Üzerinde Bir İnceleme*, SBE Dergisi (Muğla Üniversitesi), 2001, Sayı: 5

en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi funûni'l-edeb* (I-XXXIII), thk. Müfid Kumeyha ve ekibi, Dârü'l-kütü-bi'l-'ilmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 2004.

es-Safedî, Halîl b. Aybeg, *el-Vâfi bi'l-vefeyât* (I-XXIX), thk. Ahmed el-Arnâ'ût, Türkî Mustafa, Dârü ihyâi't-türâsi'l-'Arabî, 1. Baskı, Beyrut, 2000.

- *Neksü'l-himyân fi nüketi'l-'umyân*, nşr. Mustafa Abdülkâdir 'Atâ, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 2007.
- Sahih-i Buhâri, Muhammed b. İsmail, Ebû Abdullah el-Buhâri, el-Ca'fî, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır, Dârü tavku'n-necât, 1. Baskı, y.y., 2001.
- es-Se'âlibî, Ebû Mansûr, *Simâru'l-kulûb fi'l-mudâf ve'l-mensûb*, Dârü'l-me'ârif, Kahire, t.y.
- *Resâilü Se'âlibî*, Dijital kütüphane programı Şamile'nin "matbuaya uyumsuz dosyası" kullanılmıştır.
- es-Sûlî, Ebû Bekir Muhammed, *Edebü'l-küttâb*, haz. Muhammed Behcet el-Eserî, el-Matbaatü's-selefiyye, Mısır, 1922.
- Şahin, Şener, *Klasik Arap Edebiyatında Sofra Mizahı (Tipler ve Temalar)*, Emin Yayınları, 1. Baskı, Bursa, 2011.
- *Nevâdir kültüründe 'sakîl' motifi ve bir sakîl düşmanı: el-A'meş*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 19, Sayı: 2, Yıl: 2010.
- Şeyho, Rizkullah b. Yusuf, *Mecânî'l-edeb fi hadâiki'l-'Arab*, Matbaatü'l-Âbâü'l-yüsüiyün, Beyrut, 1913.
- et-Taberânî, Ebû Kâsım Süleymân, *el-Mu'cemü'l-evsat (I-X)*, thk. Târik b. 'Ivaz, Abdülmuhsin b. İbrâhîm, Dârü'l-haremeyn, Kahire, 1994.
- Taşdelen Hasan, Şener Şahin, *Kur'ân'la Nükte (Kur'ân-ı Kerim'e Dayalı Nükte Kültürü)*, Emin Yayınları, İstanbul, 2009.
- Taşdelen, Hasan, Şahin, Şener, *Klâsik arap edebiyatında 'sakîl tipi' ve bu tip çevresinde oluşan edebiyat*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 18, Sayı: 2, Yıl: 2009.
- et-Tenûhî, Ebû Ali, *Neşvârü'l-muhâdara (I-VIII)*, y.y., 1971.
- et-Tevhîdî, Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Basâir ve'z-zehâir (I-IX)*, thk. Vedâd el-Kâdî, Dârü sâdir, 1. Baskı, Beyrut, 1988.
- *el-İmtâ' ve'l-müânese*, thk. Muhammed Hasen İsmâîl, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye 1. Baskı, Beyrut, 2003.
- el-Yûsî, Hasan b. Mesud b. Muhammed, Ebû Ali Nureddin *Zehrü'l-ekem fi'l-emsâl ve'l-hikem (I-III)*, thk. Kusay el-Hüseyin, Dârü ve mektebetü'l-hilâl, 1. Baskı, y.y., 2003.
- ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm (I-LII)*, thk. Ömer Abdusselâm Tedmurî, *Dâru'l-kütübi'l-'Arabiyye*, 1. Baskı, Beyrut, 1987, XVIII, 203.
- ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım, *el-Müstaksâ fi'emsâli'l-'Arab (I-II)*, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 2. Baskı, Beyrut, 1987.
- *Rebû'l-ibrâr ve füsûsu'l-ahbâr (I-II)*, thk. Târik Fethî es-Seyyid, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 2006.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Şükrü Dinçer
Tez Adı	Bir Mizah Kaynağı Olarak İbn Âsım el-Endelüsi'nin <i>Hadâiku'l-Ezâhir</i> Adlı Eseri
Enstitü	Sosyal Bilimler
Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı	Arap Dili ve Belagatı
Tez Türü	Yüksek Lisans Tezi
Tez Danışmanı	Doç. Şener Şahin
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni	☒ Tezimden fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimin sadece içindekiler, özet, kaynakça ve içeriğinin % 10 bölümünün fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin vermiyorum
Yayımlama İzni	☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum ☐ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasının ertelenmesini istiyorum 1 yıl ☐ 2 yıl ☐ 3 yıl ☐ ☐ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin vermiyorum

Hazırlamış olduğum tezimin yukarıda belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih: 19.09.2017

İmza:

